

DIAGNOZA SYTUACJI SPOŁECZNEJ, GOSPODARCZEJ I PRZESTRZENNEJ „INNOWACYJNE BIESZCZADY”

2023 - 2030

Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej

wykonana na potrzeby Strategii Rozwoju Ponadlokalnego
„Innowacyjne Bieszczady” na lata 2023 – 2030

Spis treści

1. Wstęp.....	4
2. Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej	6
2.1. Ogólna charakterystyka gmin OF „Innowacyjne Bieszczady”	6
2.2. Strefa Społeczna	10
2.2.1. Sytuacja demograficzna.....	10
2.2.2. Edukacja i wychowanie.....	24
2.2.3. Infrastruktura kulturalna i sportowa	34
2.2.4. Ochrona zdrowia i pomoc społeczna	44
2.3. Sfera gospodarcza	51
2.3.1. Rynek pracy i bezrobocie.....	51
2.3.2. Przedsiębiorczość i rolnictwo	57
2.3.3. Potencjał turystyczny.....	74
2.3.4. Gospodarka finansowa	80
2.4. Sfera przestrzenno-środowiskowa	96
2.4.1. Środowisko naturalne i formy ochrony przyrody	96
2.4.2. Dziedzictwo kulturowe	111
2.4.3. Mieszkalnictwo i planowanie przestrzenne.....	130
2.4.4. Infrastruktura techniczna i gospodarka odpadami	146
Spis tabel	162
Spis map	166
Spis wykresów	168
Spis zdjęć	171

1. Wstęp

Niniejsze opracowanie jest punktem wyjścia oraz stanowi podstawę do opracowania Strategii Rozwoju Ponadlokalnego „Innowacyjne Bieszczady” na lata 2023-2030, która jest ważnym narzędziem planowania i zarządzania procesami rozwoju dla Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady”. Wspomniany obszar powstał w wyniku nawiązania współpracy i zawarcia porozumienia międzygminnego przez trzy gminy z powiatu bieszczadzkiego oraz powiat bieszczadzki, które sąsiadują ze sobą i są powiązane funkcjonalnie.

Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej jest istotna dla opracowania strategii rozwoju ponadlokalnego i jest kluczowym etapem w kompleksowej ocenie ponadlokalnych zasobów, a także do wypracowania strategicznych rozwiązań. Celem diagnozy jest przedstawienie problemów oraz potencjałów rozwojowych, które będą prowadzić do wypracowania wizji, celów oraz kierunków działań, co w efekcie podniesie poziom życia i zaspokoi potrzeby lokalnej społeczności.

Na strukturę diagnozy Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady”, w celu opisu sytuacji społecznej, gospodarczej oraz przestrzennej, składa się 13 obszarów, które obejmują:

- ogólną charakterystykę gmin tworzących Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady”;
- uwarunkowania demograficzne;
- pomoc społeczną;
- wychowanie oraz edukację;
- sferę kulturalną;
- rynek pracy;
- przedsiębiorczość oraz rolnictwo;
- finanse komunalne;
- środowisko przyrodnicze oraz formy jego ochrony;
- dziedzictwo kulturowe;
- turystykę;
- infrastrukturę techniczną: drogową, kolejową, wodno-kanalizacyjną i gazową oraz gospodarkę odpadami komunalnymi;
- mieszkalnictwo oraz politykę przestrzenną.

W celu analizy powyższych zagadnień, przede wszystkim zostały wykorzystane dane Głównego Urzędu Statystycznego, zawarte w Banku Danych Lokalnych. Dodatkowo, wykorzystano również dane pozyskane bezpośrednio od urzędów gmin, które są dostępne na ich stronach internetowych oraz w publikowanych przez nie dokumentach. Przy pracy nad niniejszym opracowaniem pomocne były także dane Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Krakowie, Generalnej Dyrekcji Ochrony Środowiska, Państwowego Gospodarstwa Wodnego Wody Polskie oraz Państwowego Instytutu Geologicznego.

Rokiem bazowym niniejszego opracowania jest rok 2021, ze względu na pełną dostępność danych, których brakowało w momencie podjęcia pracy nad diagnozą dla roku 2022. W celu analizy trendu przedstawionych danych, dokonano zestawień na przestrzeni lat 2011-2021 lub 2016-2021. Jednocześnie dokument został uzupełniony o najnowsze dostępne dane i informacje do roku 2023, w zakresie niezbędnym do zapewnienia jego aktualności i zgodności z wymogami programowymi.

2. Diagnoza sytuacji społecznej, gospodarczej i przestrzennej

2.1. Ogólna charakterystyka gmin OF „Innowacyjne Bieszczady”

Zasięg terytorialny Strategii Rozwoju Ponadlokalnego „Innowacyjne Bieszczady” na lata 2023-2030 oraz zawartego w celu jej opracowania porozumienia międzygminnego, który dotyczy obszarów następujących gmin, wchodzących w skład powiatu bieszczadzkiego:

1. Gmina Czarna,
2. Gmina Lutowiska,
3. Gmina Ustrzyki Dolne.

Obszar gmin, które zostały objęte opracowaniem, został przedstawiony w ujęciu graficznym przy pomocy poniższej mapy.

Mapa 1 Zasięg terytorialny gmin wchodzących w skład Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” na lata 2023-2030

Źródło: opracowanie własne

Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” (dalej – OF „Innowacyjne Bieszczady”), powstał na mocy zawartego porozumienia międzygminnego. Powierzchnia gminy Czarna wynosi 185 km², gminy Lutowiska 475 km² i gminy Ustrzyki Dolne 479 km², co daje łącznie powierzchnię 1 139 km², co stanowi 6,38% powierzchni województwa podkarpackiego.

Powierzchnię gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz ich udział w powierzchni ogólnej obszaru funkcjonalnego przedstawia tabela poniżej.

Tabela 1 Powierzchnia gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”

Nazwa gminy	Powierzchnia w km ²	Udział w powierzchni ogólnej OF „Innowacyjne Bieszczady” w %
Gmina Czarna	185	16,2%
Gmina Lutowiska	475	41,7%
Gmina Ustrzyki Dolne	479	42,1%
RAZEM	1 139	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Lokalizację gmin, wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady” na tle województwa podkarpackiego, przedstawia mapa poniżej.

Mapa 2 Lokalizacja gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady” w województwie podkarpackim

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wikipedia.org

Poniżej została przedstawiona charakterystyka poszczególnych gmin, które tworzą analizowany obszar, w zakresie położenia, powierzchni i podziału administracyjnego.

Gmina Czarna

Gmina Czarna położona jest w Prowincji Karpat Południowo – Wschodnich, Podprowincji Beskidów Wschodnich, w Makroregionie Beskidów Lesistych, Mezoregionie Gór Sanocko – Turczańskich i Bieszczadów Zachodnich. Położona jest w południowo-wschodniej części województwa podkarpackiego w powiecie bieszczadzkim, u podnóżu pasm Żukowa, Ostrego, i Otrytu. Powierzchnia gminy wynosi 185 km², co

stanowi 1,03% powierzchni województwa oraz 16,2% powierzchni OF „Innowacyjne Bieszczady”. Od wschodu graniczy z Ukrainą, od południa z gminą Lutowiska, od zachodu z gminą Cisna oraz Solina, a od północy z gminą Ustrzyki Dolne.

Gmina Czarna leży w południowo-wschodniej części Polski. Od strony północnej graniczy z Gminą Ustrzyki Dolne, do strony południowej z Gminą Lutowiska, natomiast od strony zachodniej z Gminą Solina. Jest gminą, która od wschodu graniczy z Ukrainą.

Siedzibą władz gminy jest miejscowość Czarna. W skład gminy wchodzi 17 miejscowości: Miejscowości należące do gminy to: Czarna Górna (siedziba gminy), Czarna Dolna, Rabe, Żłobek, Lipie, Michniowiec, Bystre, Polana, Chrewt, Olchowiec, Serednie Małe, Paniszców oraz miejscowości niezamieszkałe: Rosochate, Rosolin, Sokołowa Wola i Tworylne, które tworzy 7 sołectw: Czarna Dolna, Czarna Górna, Lipie, Michniowiec, Polana, Rabe, Żłobek.

Mapa 3 Podział administracyjny gminy Czarna

Źródło: bip.czarna.pl

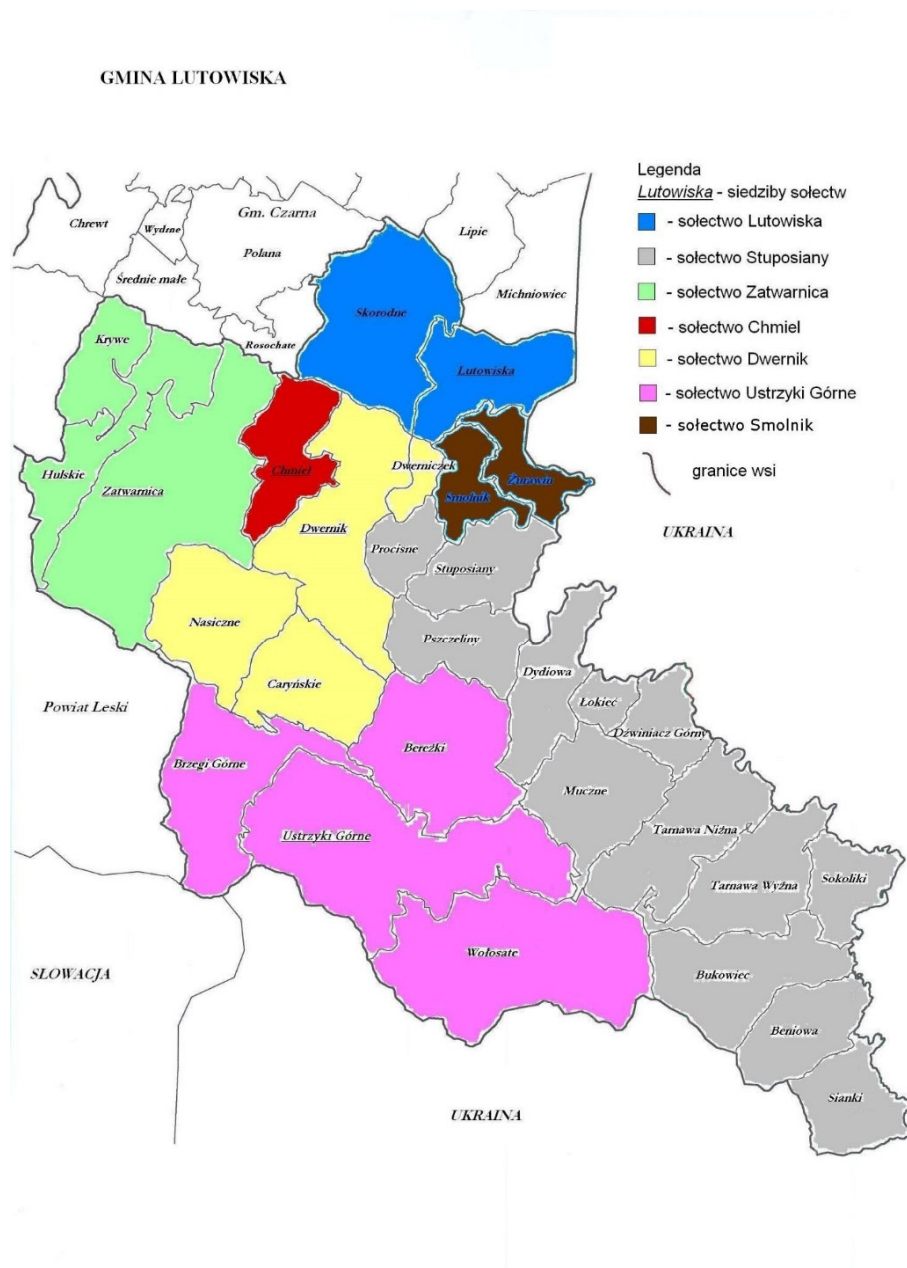
Gmina Lutowiska

Gmina Lutowiska jest położona w województwie podkarpackim i zajmuje łącznie powierzchnię 475 km², co stanowi 2,66% powierzchni województwa. Jest to gmina wiejska położona w powiecie bieszczadzkim i stanowi 41,7% powierzchni OF „Innowacyjne Bieszczady”. Jest jedną z największych gmin w kraju i jednocześnie należy do jednej z najmniej zaludnionych jednostek administracyjnych.

Gmina Lutowiska to najbardziej wysunięta gmina na południowo-wschodnią część Polski. Od strony północnej graniczy z Gminą Czarną, natomiast od strony zachodniej z Gminą Cisna. Jest to jedyna gmina, która jednocześnie sąsiaduje z Ukrainą – od wschodu i Słowacją od południa.

Siedzibą władz gminy jest miejscowość Lutowiska. W skład gminy wchodzi 7 sołectw: Chmiel, Dwernik, Lutowiska, Smolnik, Stuposiany, Ustrzyki Górne i Zatwarnica. Wśród miejscowości należących do gminy znajdują się również niezamieszkałe wsie, które mają wartość historyczną.

Mapa 4 Podział administracyjny gminy Lutowiska

Źródło: bip.lutowiska.pl

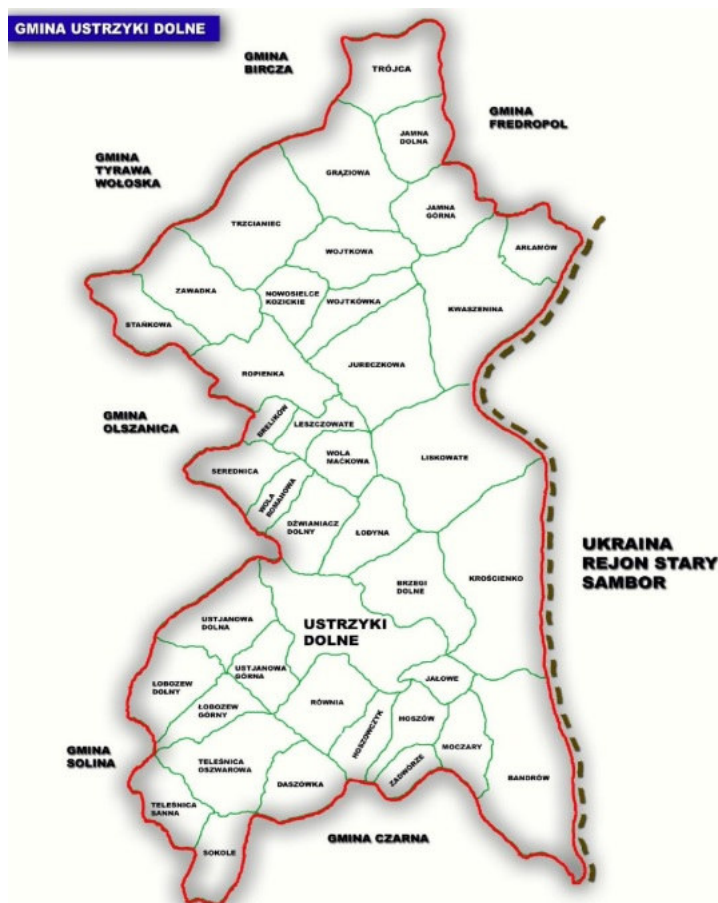

Ustrzyki Dolne

Gmina Ustrzyki Dolne leży w paśmie Gór Sanocko - Turczańskich. Dużą część powierzchni gminy zajmują lasy. Jest to mieszany starodrzew stanowiący część ogromnego kompleksu leśnego ciągnącego się od Słowacji po Ukrainę, a zarazem element otaczającego miasto od północy i wschodu Parku Krajobrazowego Gór Słonnych. Na terenie gminy, w odległości 7 km od Ustrzyk znajduje się przejście graniczne Krościenko – Smolnica pomiędzy Polską a Ukrainą. Gmina jest położona w południowo - wschodniej części województwa podkarpackiego, a siedzibą gminy i powiatu bieszczadzkiego są Ustrzyki Dolne. Powierzchnia gminy wynosi 479 km² i stanowi 42,1% powierzchni OF „Innowacyjne Bieszczady”.

W skład gminy wchodzi 27 sołectw: Bandrów Narodowy, Brelików-Leszczowate, Brzegi Dolne, Dźwiniacz Dolny, Hoszowczyk, Hoszów, Jałowe, Jureczkowa, Krościenko, Liskowate, Łobozew Dolny, Łobozew Górny, Łodyna, Moczary, Nowosielce Kozickie, Ropienka, Równia, Serednica-Wola Romanowa, Stańkowa, Teleśnica, Trzcianiec, Ustjanowa Dolna, Ustjanowa Górna, Wojtkowa, Wojtkówka, Zadwórze i Zawadka.

Mapa 5 Podział administracyjny gminy Ustrzyki Dolne

Źródło: bip.ustrzyki-dolne.pl

2.2. Strefa Społeczna

2.2.1. Sytuacja demograficzna

Uwarunkowania demograficzne są jednym z kluczowych czynników mających wpływ na sytuację społeczno-gospodarczą oraz kształtujących procesy rozwojowe na danym obszarze. Procesy demograficzne, które zachodzą w danym obszarze można analizować za pomocą danych dotyczących liczby ludności, migracji i przyrostu naturalnego, struktury ludności, procesów starzenia się społeczeństwa oraz prognozy demograficznej.

Na przestrzeni ostatnich lat, można zauważyć niekorzystne trendy demograficzne, które przejawiają się w spadającej liczbie ludności czy we wzroście liczby osób w wieku produkcyjnym. Jest to trend, który przejawia się nie tylko w województwie podkarpackim, ale i na pozostałej części kraju.

Analizowany obszar, który obejmuje swoim zasięgiem 3 gminy z powiatu bieszczadzkiego w województwie podkarpackim, w 2021 roku zamieszkiwało 20 940 osób, co stanowi 1,0% ogólnej

liczby ludności województwa podkarpackiego. Dane dotyczące liczby ludności oraz gęstość zaludnienia w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” wg stanu na 31.12.2021 roku przedstawia poniższa tabela.

Tabela 2 Liczba ludności oraz gęstość zaludnienia w gminach według stanu na 31.12.2021 r.

Nazwa gminy	Liczba ludności	Gęstość zaludnienia (os/km ²)	Udział w liczbie ogólnej ludności obszaru objętego Strategią w %
Gmina Czarna	2 394	13	11,43
Gmina Lutowska	2 021	4	9,65
Gmina Ustrzyki Dolne	16 525	35	78,92
RAZEM	20 940	18,39	100

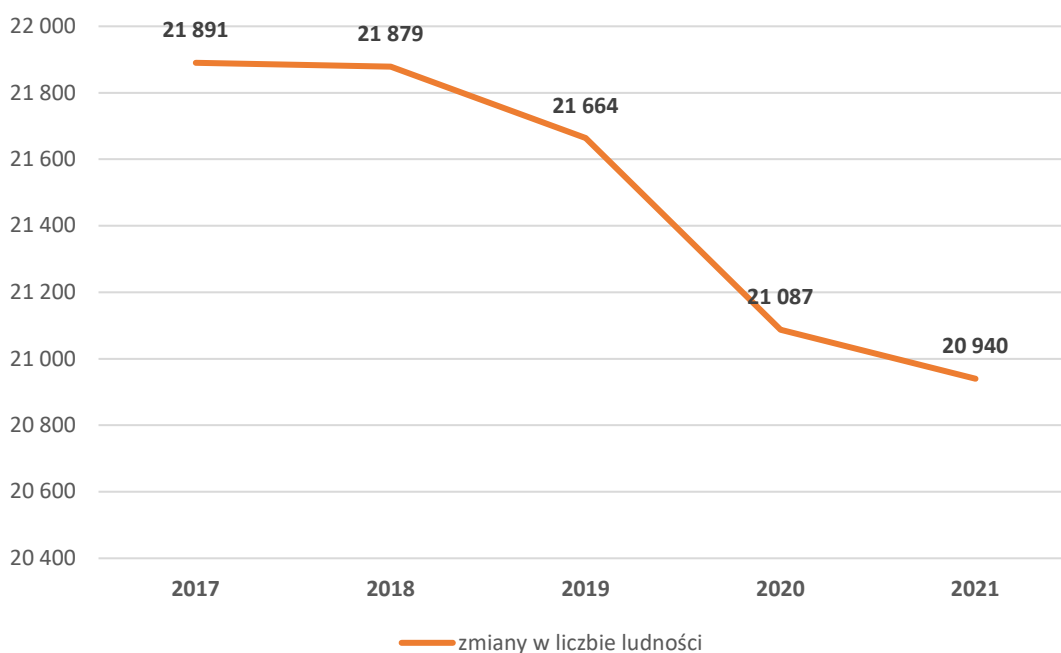
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Jak widać w powyższej tabeli, gminą z największą liczbą mieszkańców spośród objętych diagnozą jest gmina Ustrzyki Dolne z 16 525 mieszkańcami, co stanowi 78,92% ogólnej liczby ludności w OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz jest gminą z największą gęstością zaludnienia – 35 osób na km². Najmniej mieszkańców w obszarze objętym Strategią ma gmina Lutowska – 2 021 mieszkańców, tj. 9,65% liczby ludności obszaru objętego Strategią i posiada najmniejszą gęstość zaludnienia spośród wszystkich gmin – 4 osoby na km².

Analizując zmiany liczby mieszkańców na przestrzeni lat 2017-2021, zauważa się tendencję spadkową w liczbie mieszkańców. Spadek liczby mieszkańców w wyżej wskazanych latach nastąpił we wszystkich 3 gminach. Największy ubytek nastąpił w gminie Ustrzyki Dolne – 871 osoby.

Ogólnie w OF „Innowacyjne Bieszczady”, liczba mieszkańców spadła o 951 osób – z 21 891 w 2017 roku do 20 940 w 2021 roku. Liczbę ludności w poszczególnych gminach na przestrzeni lat 2017-2021, a także zmiany w liczbie ludności ogółem w OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

Wykres 1 Zmiany w liczbie ludności w OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Zestawione dane z lat 2017–2021 zostały poszerzone o najnowsze dostępne informacje statystyczne z lat 2022 i 2023, co pozwala uchwycić najnowsze trendy i zmiany rozwojowe. Dane zaprezentowane poniżej odnoszą się do roku 2023.

Tabela 3 Liczba ludności w poszczególnych gminach w roku 2023

Nazwa gminy	Liczba ludności	Gęstość zaludnienia (os./km ²)	Udział w liczbie ogólnej ludności obszaru objętego Strategią w %
Gmina Czarna	2 353	13	11,50%
Gmina Lutowska	1 953	5	9,60%
Gmina Ustrzyki Dolne	16 124	33	78,90%
RAZEM	20 430	18	100%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na podstawie porównania danych z lat 2021 i 2023 dla gmin wchodzących w skład Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” zauważa się kontynuację negatywnego trendu demograficznego, przejawiającego się dalszym spadkiem liczby ludności we wszystkich trzech gminach.

Dla całego Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” oznacza to zmniejszenie liczby mieszkańców z 20 940 do 20 430, czyli o 510 osób w ciągu dwóch lat (ok. 2,4%). Średnia gęstość zaludnienia spadła do 18 os./km².

Aby zapewnić aktualność diagnozy, tabela została uzupełniona o dane z lat 2022 i 2023, co umożliwia bardziej pełną analizę zmian demograficznych.

Tabela 4 Zmiany w liczbie ludności w poszczególnych gminach na przestrzeni lat 2017-2023

Nazwa gminy	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Gmina Czarna	2 418	2 410	2 389	2 376	2 394	2 375	2 353
Gmina Lutowiska	2 077	2 101	2 060	2 031	2 021	1 983	1 953
Gmina Ustrzyki Dolne	17 396	17 368	17 215	16 680	16 525	16 419	16 124
OF „Innowacyjne Bieszczady”	21 891	21 879	21 664	21 087	20 940	20 777	20 430

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Tabela 5 Spadek liczby ludności w poszczególnych gminach

Nazwa gminy	Spadek liczby ludności	Procentowy spadek ludności
Gmina Czarna	65	2,7%
Gmina Lutowiska	124	6%
Gmina Ustrzyki Dolne	1272	7,3%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	1461	6,8%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Dane wskazują na wyraźny trend depopulacyjny we wszystkich trzech gminach tworzących Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady”. Największy spadek liczby ludności zarówno w wartościach bezwzględnych, jak i procentowych, odnotowano w Gminie Ustrzyki Dolne – głównym ośrodku miejskim regionu – gdzie populacja zmniejszyła się o 1272 osoby (spadek o 7,3%). Jest to szczególnie niepokojące z uwagi na funkcję tej gminy jako lokalnego centrum usług, edukacji i zatrudnienia.

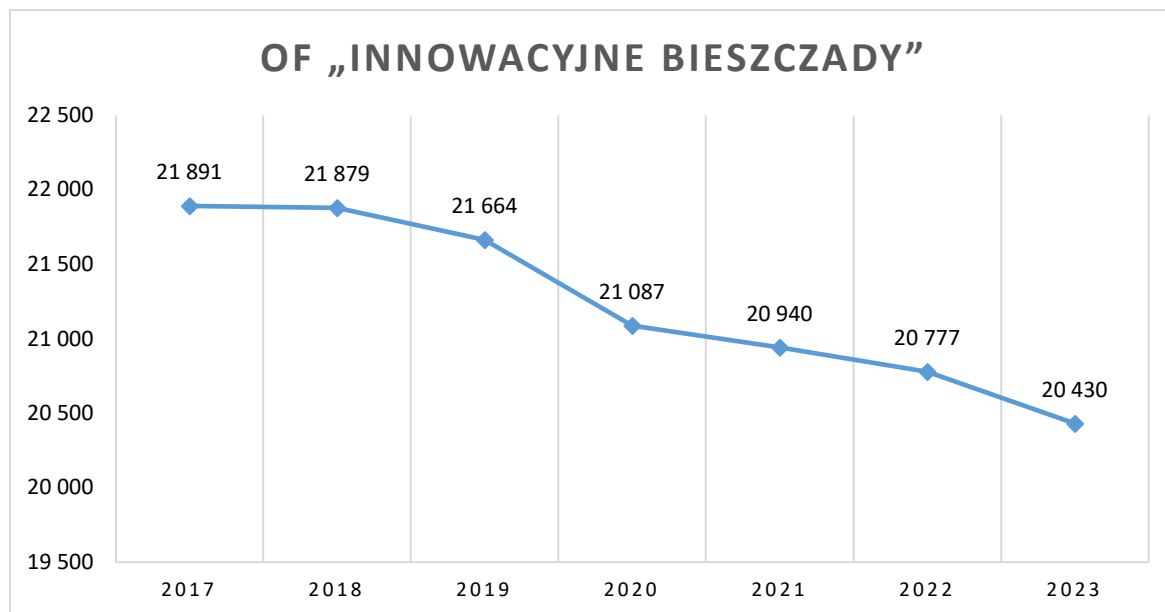
W Gminie Lutowiska, mimo mniejszej liczby mieszkańców, odnotowano również znaczący, 6-procentowy spadek, co potwierdza skalę problemu w gminach peryferyjnych i o rozproszonej zabudowie. Gmina Czarna cechuje się najmniejszym spadkiem (2,7%), jednak także tu widoczna jest tendencja ubytku ludności.

Łącznie, obszar całego OF „Innowacyjne Bieszczady” stracił 1461 mieszkańców, co stanowi 6,8% populacji z roku 2019. Taka skala depopulacji w ciągu zaledwie czterech lat wskazuje na pilną potrzebę podejmowania działań strategicznych w zakresie poprawy jakości

życia, dostępności usług publicznych, wzmocnienia lokalnego rynku pracy oraz przeciwdziałania migracjom młodej ludności.

Graficzne przedstawienie zmian liczby ludności w OF „Innowacyjne Bieszczady” w latach 2017–2023 znajduje się poniżej.

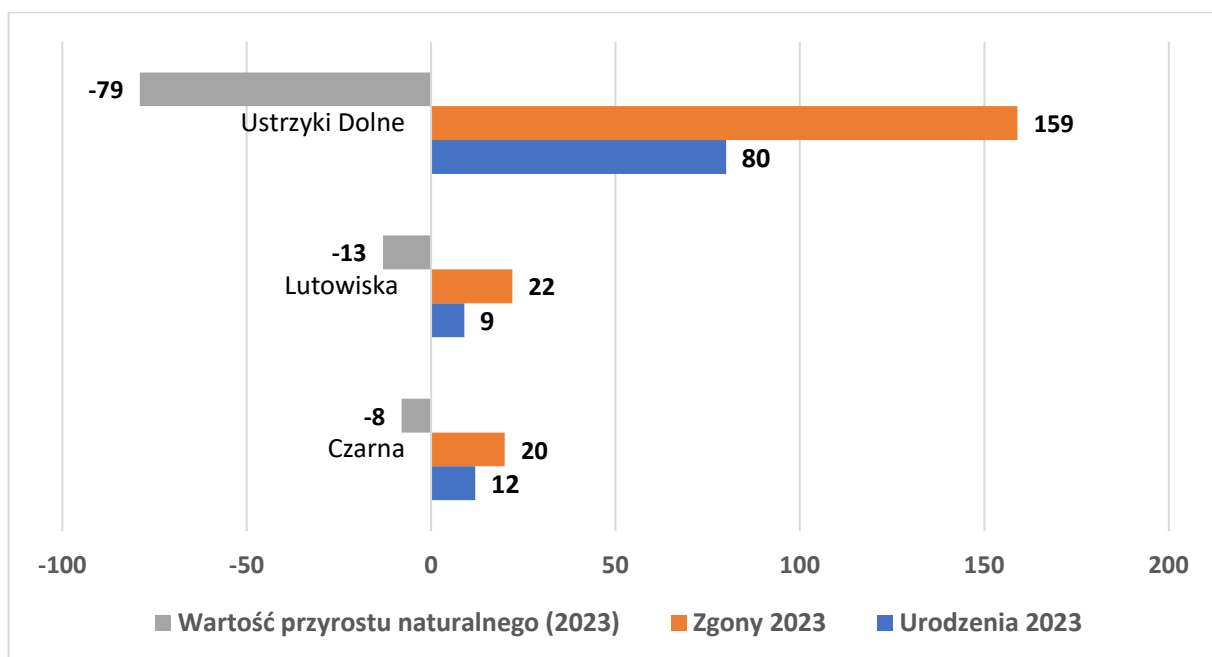
Wykres 2 Zmiany w liczbie ludności w OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Podsumowując, lata 2021–2023 przyniosły systematyczny spadek liczby ludności we wszystkich trzech gminach, utrwalając trend depopulacji. W skali powiatu spadek wynosi 6,8%, przy czym największy był w gminie Ustrzyki Dolne – 7,3%, a najniższy w gminie Czarna – 2,7%. Na przestrzeni 6 lat są to spadki bardzo duże. Spadki te pogłębiają problemy społeczno-gospodarcze związane z odpływem mieszkańców, starzeniem się społeczeństwa oraz kurczeniem się lokalnych zasobów ludzkich. Poniżej zaprezentowano wykres pt. *Liczba urodzeń i zgonów oraz przyrost naturalny w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku*, ilustrujący skalę tego zjawiska.

Wykres 3 Liczba urodzeń i zgonów oraz przyrost naturalny w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Kluczowym czynnikiem mającym wpływ na zmianę liczby ludności jest m.in. **ruch naturalny**, czyli różnica pomiędzy liczbą urodzeń żywych a liczbą zgonów na danym obszarze – tzw. przyrost naturalny. W 2023 roku, podobnie jak w latach poprzednich, na obszarze OF „Innowacyjne Bieszczady” odnotowano **ujemny przyrost naturalny**, świadczący o postępujących niekorzystnych zmianach demograficznych.

W gminie **Czarna** odnotowano 12 urodzeń i 20 zgonów, co dało ujemny przyrost naturalny na poziomie **-8 osób**. W gminie **Lutowiska** było to 9 urodzeń i 22 zgony, a więc przyrost wyniósł **-13 osób**. Największy ubytek wystąpił w gminie **Ustrzyki Dolne**, gdzie przy 80 urodzeniach zarejestrowano aż 159 zgonów, co przełożyło się na **przyrost naturalny równy -79 osób**.

Ogółem w całym OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku urodziło się **101 dzieci**, a zmarło **201 osób**, co oznacza łączny przyrost naturalny na poziomie **-100 osób**. W porównaniu do roku 2021 (-122 osoby), skala ubytku naturalnego nieco zmalała, jednak wartości te nadal pozostają jednoznacznie negatywne i wskazują na **trwałą tendencję spadkową**.

Dane dotyczące liczby urodzeń, zgonów oraz wartość przyrostu naturalnego dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w latach 2019-2023 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 6 Liczba urodzeń, zgonów oraz przyrost naturalny w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2019-2023

Nazwa gminy	Liczba urodzeń	Liczba zgonów	Wartość przyrost naturalnego
Gmina Czarna	96	113	-17
Gmina Lutowska	73	95	-22
Gmina Ustrzyki Dolne	576	964	-388
OF „Innowacyjne Bieszczady”	745	1 172	-427

Źródło: opracowanie na podstawie BDL

Analiza danych dotyczących ruchu naturalnego ludności w gminach wchodzących w skład Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” w latach 2019–2023 potwierdza **utrwalający się, niekorzystny trend demograficzny**. Wszystkie trzy gminy odnotowały **ujemny przyrost naturalny**, co oznacza przewagę liczby zgonów nad liczbą urodzeń w analizowanym okresie.

W **gminie Czarna** w ciągu pięciu lat urodziło się 96 dzieci, natomiast zmarło 113 osób, co skutkowało ubytkiem naturalnym na poziomie **–17 osób**. W **gminie Lutowska** sytuacja była podobna – zarejestrowano 73 urodzenia i 95 zgonów, co dało ujemny przyrost naturalny w wysokości **–22 osób**. Największe straty demograficzne wystąpiły w **gminie Ustrzyki Dolne**, gdzie w analizowanym okresie urodziło się 576 dzieci, a liczba zgonów wyniosła aż 964, co oznacza spadek liczby ludności o **–388 osób** tylko w wyniku ruchu naturalnego.

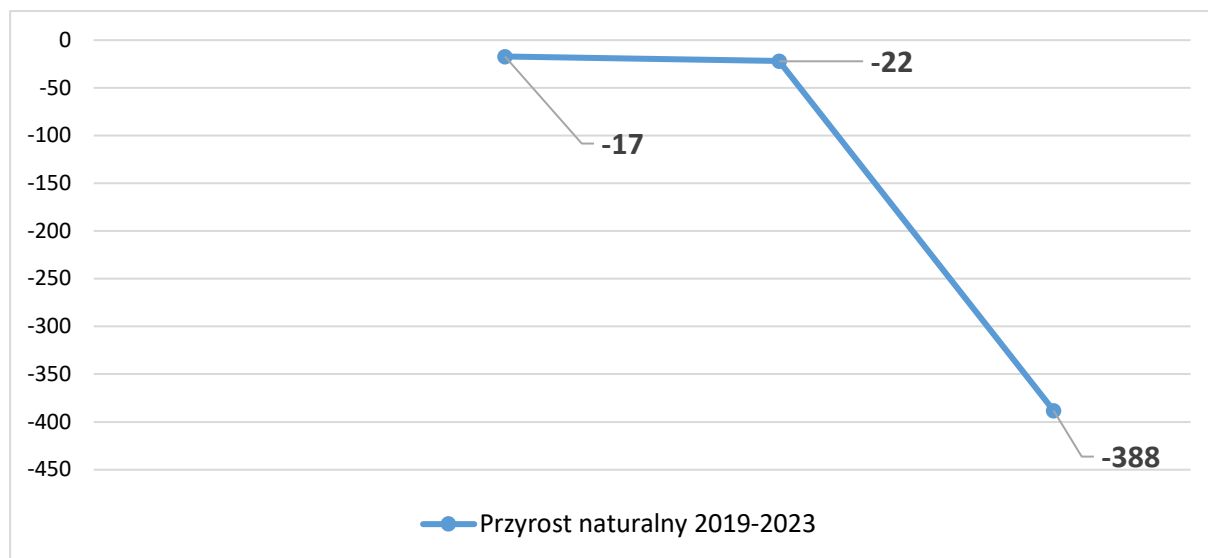
W skali całego OF „Innowacyjne Bieszczady”, obejmującego trzy gminy, **łączna liczba urodzeń w latach 2019–2023 wyniosła 745, natomiast liczba zgonów – 1 172**, co przełożyło się na **ujemny przyrost naturalny na poziomie –427 osób**. Tak wyraźna przewaga zgonów nad urodzeniami wskazuje na **dynamiczne starzenie się populacji oraz brak zastępowalności pokoleń**, co stanowi istotne wyzwanie rozwojowe dla całego obszaru.

Skala zjawiska oraz jego utrzymujący się charakter mogą mieć długofalowe konsekwencje dla funkcjonowania lokalnych systemów edukacyjnych, usług społecznych, ochrony zdrowia oraz rynku pracy. Niski poziom dzietności oraz rosnąca liczba osób w wieku poprodukcyjnym wymagają ukierunkowanej odpowiedzi w postaci polityki społecznej i demograficznej na poziomie zarówno gminnym, jak i ponadlokalnym.

Na podstawie danych za lata 2019–2023 widać wyraźnie, że sytuacja demograficzna w gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” pogarsza się w alarmującym tempie. Najmniejszy, choć wciąż niepokojący, ubytek naturalny odnotowano w gminie Czarna (–17 osób), a nieco większy w gminie Lutowska (–22 osoby). Najgorsza sytuacja występuje jednak w gminie Ustrzyki Dolne, gdzie bilans urodzeń i zgonów osiągnął dramatyczny poziom –388 osób. Tak wysoki ujemny przyrost naturalny jednoznacznie świadczy o głębokim kryzysie

demograficznym i trwałym wyludnianiu się tego obszaru. Skalę problemu ilustruje wykres zamieszczony poniżej.

Wykres 4 Przyrost naturalny w poszczególnych gminach w okresie lat 2019-2023

Źródło: opracowanie na podstawie BDL

Tę dramatyczną sytuację pogłębia jeszcze migracja ludności charakteryzująca się trwałym ujemnym bilansem.

Migracje ludności są jednym z kluczowych czynników wpływających na procesy demograficzne w gminach wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”. Migracja, rozumiana jako zmiana miejsca zamieszkania lub czasowego pobytu, może mieć charakter wewnętrzny (w granicach kraju) lub zewnętrzny (poza jego granice), a jej przyczyny są różnorodne – od ekonomicznych, przez edukacyjne, po społeczne.

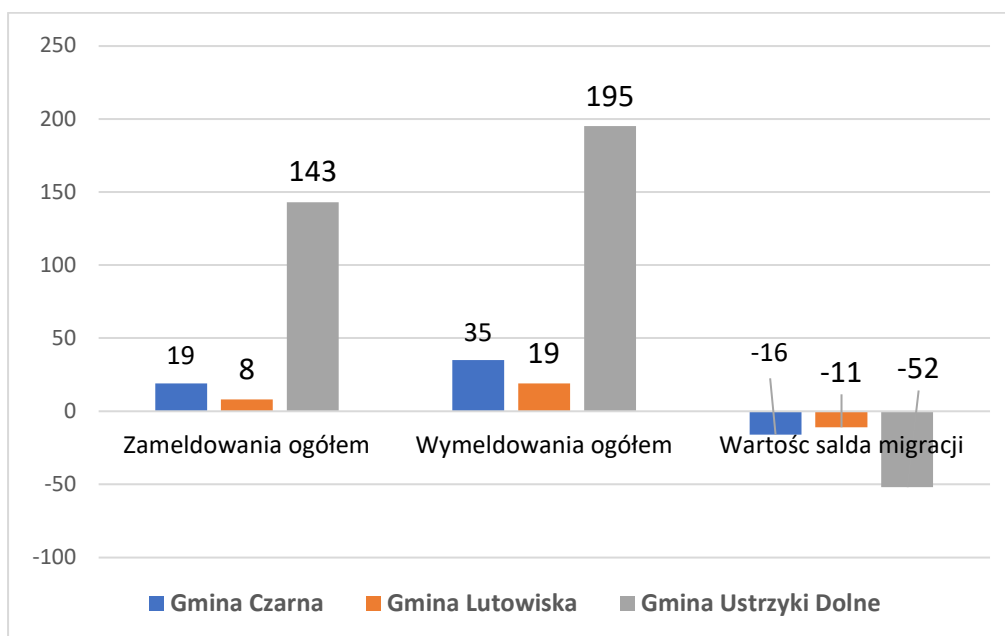
W 2023 roku wszystkie trzy gminy objęte strategią odnotowały **ujemne saldo migracji**, co oznacza, że liczba osób opuszczających teren była większa niż liczba tych, które się na nim osiedliły.

W **gminie Czarna** odnotowano 19 zameldowań i 35 wymeldowań, co przełożyło się na **saldo migracji wynoszące -16 osób**. W **gminie Lutowiska** zameldowało się 8 osób, a wymeldowało 19 – saldo wyniosło **-11 osób**. Największy odpływ ludności zanotowano w **gminie Ustrzyki Dolne**, gdzie przy 143 zameldowaniach odnotowano aż 195 wymeldowań, co dało ujemne saldo migracji równe **-52 osoby**.

Łącznie dla całego OF „Innowacyjne Bieszczady” liczba zameldowań w 2023 roku wyniosła **170**, natomiast liczba wymeldowań **249**, co oznacza **ujemne saldo migracji na poziomie -79 osób**. Dane te wskazują na **utrzymujący się odpływ mieszkańców**, szczególnie osób młodych i aktywnych zawodowo, co – obok ujemnego przyrostu naturalnego – przyczynia się do depopulacji i pogłębiających się problemów demograficznych regionu. Poniżej zaprezentowano wykres przedstawiający liczbę

zameldowań, wymeldowań oraz saldo migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku.

Wykres 5 Liczba zameldowań i wymeldowań oraz saldo migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na przestrzeni lat **2019–2023** na obszarze objętym Strategią „Innowacyjne Bieszczady” **zameldowało się łącznie 999 osób**, natomiast **wymeldowało się 1 471 osób**, co oznacza **ujemne saldo migracji wynoszące –472 osoby**. Potwierdza to, że **migracje zewnętrzne stanowią istotny czynnik zmniejszający liczbę mieszkańców** regionu i mają równie duży wpływ na procesy depopulacyjne, jak ujemny przyrost naturalny.

Największy ruch migracyjny (zarówno w zakresie zameldowań, jak i wymeldowań) dotyczył **gminy Ustrzyki Dolne**, która odnotowała **834 zameldowania i 1 153 wymeldowania**, co przełożyło się na **saldo migracji –319 osób**. To potwierdza, że również największe lokalne centrum osadnicze nie jest wolne od odpływu ludności.

Najmniejsze liczby zameldowań i wymeldowań odnotowano w **gminie Lutowiska** – odpowiednio **60 i 146**, co przełożyło się na ujemne saldo migracji w wysokości **–86 osób**. Również w **gminie Czarna** odnotowano więcej wymeldowań (172) niż zameldowań (105), co skutkowało **saldem migracyjnym –67 osób**.

Dane te pokazują, że w całym analizowanym okresie **każda z gmin objętych Strategią doświadczyła odpływu migracyjnego**, co – w połączeniu z ujemnym przyrostem naturalnym – znacząco pogłębia problem wyludniania się regionu. Sytuacja ta wymaga skoordynowanej reakcji ze strony lokalnych samorządów, m.in. poprzez zwiększenie atrakcyjności osiedleńczej i ofert dla osób młodych i aktywnych zawodowo. Dane dotyczące liczby zameldowań

i wymeldowań, a także salda migracji w poszczególnych gminach na przestrzeni lat 2019-2023 przedstawia poniższa tabela.

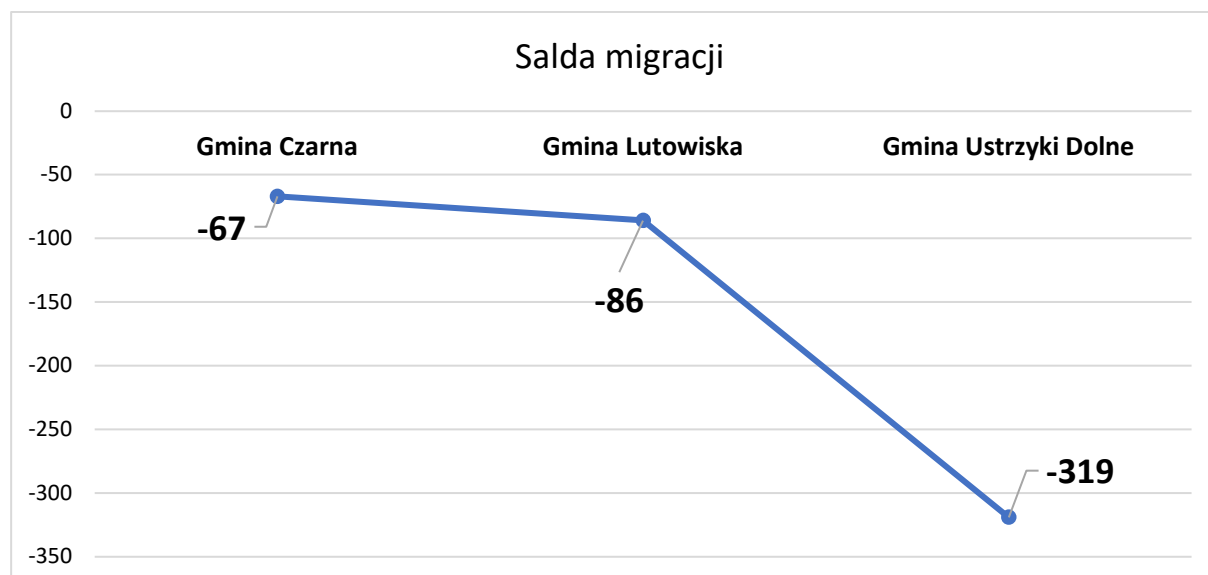
Tabela 7 Liczba zameldowań, wymeldowań oraz wartość salda migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2019-2023

Nazwa gminy	Liczba zameldowań	Liczba wymeldowań	Wartość salda migracji
Gmina Czarna	105	172	-67
Gmina Lutowska	60	146	-86
Gmina Ustrzyki Dolne	834	1 153	-319
OF „Innowacyjne Bieszczady”	999	1 471	-472

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na podstawie danych z lat 2019–2023 widać, że **wszystkie gminy OF „Innowacyjne Bieszczady” odnotowały ujemne saldo migracji**. Największy odpływ ludności wystąpił w **gminie Ustrzyki Dolne (–319 osób)**, a najmniejszy w **gminie Czarna (–67 osób)**. Zjawisko to potwierdza utrzymujący się trend depopulacyjny. Graficzna postać tego zjawiska przedstawia poniższy wykres.

Wykres 6 Saldo migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2019-2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Spadek liczby mieszkańców, który wynika z ruchu migracyjnego może prowadzić do trwałego regresu danego obszaru. Odpływ mieszkańców dotyczy przede wszystkim młodych ludzi,

wykształconych, innowacyjnych i aktywnych, co z kolei przyczynia się do zmniejszenia zasobów pracy oraz obniżenia ich jakości. Podstawową przyczyną ruchów migracji są przede wszystkim względy ekonomiczne i niekorzystne położenie geograficzne.

Analizując kierunki migracji w latach **2019–2023** na podstawie danych GUS, zauważa się, że **zdecydowana większość wymeldowań dotyczyła odpływu do miast** – łącznie **660 osób**, co stanowi główny kierunek migracji z obszaru OF „Innowacyjne Bieszczady”. **Wymeldowania za granicę kraju** były znacznie rzadsze i objęły **108 osób**, przy czym aż 107 z nich pochodziło z gminy Ustrzyki Dolne.

Gdyby procesy migracyjne nie miały tak intensywnego charakteru, a ludność – zwłaszcza młoda i aktywna zawodowo – nie opuszczała gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”, możliwe byłoby skuteczniejsze budowanie lokalnego potencjału rozwojowego. Obecność stabilnej, osadzonej społeczności oznacza nie tylko większą dostępność siły roboczej, ale także możliwość tworzenia i rozwijania nowych miejsc pracy, szczególnie w sektorze usług, turystyki oraz kultury. Tam, gdzie ludzie zostają, zakładają firmy, inwestują i podejmują inicjatywy, powstają nowe punkty gastronomiczne, obiekty noclegowe, wypożyczalnie sprzętu, wydarzenia kulturalne i rekreacyjne.

Równie istotne jest systematyczne rozwijanie oferty kulturalnej regionu – nie tylko jako narzędzia promocji turystycznej, ale przede wszystkim jako przestrzeni wzmacniania tożsamości lokalnej i podnoszenia jakości życia mieszkańców. Kultura – rozumiana zarówno jako dziedzictwo, jak i jako współczesna aktywność artystyczna, edukacyjna i społeczna – może stać się fundamentem dla osób, które wybierają Bieszczady jako miejsce do życia. Inwestowanie w instytucje kultury, inicjatywy oddolne, wydarzenia artystyczne czy edukację kulturalną sprzyja tworzeniu atrakcyjnego, otwartego i twórczego środowiska. A to właśnie rozwinięta, lokalna oferta – oparta na autentyczności i żywej kulturze – przyciąga nie tylko turystów, ale także nowych mieszkańców, którzy szukają miejsc z duszą, wspólnotą i perspektywą rozwoju.

Obecnie jednak Bieszczady borykają się z wyraźnymi deficytami – brakuje spójnej, zróżnicowanej i nowoczesnej infrastruktury turystycznej, wielu obiektom potrzebna jest modernizacja, a oferta noclegowa, gastronomiczna i kulturalna często nie odpowiada rosnącym oczekiwaniom turystów, zwłaszcza rodzin z dziećmi, seniorów, osób z niepełnosprawnościami czy gości zagranicznych. Wciąż niewystarczająco wykorzystane są zasoby dziedzictwa kulturowego i przyrodniczego – zarówno materialnego (cerkwie, dawne zakłady, architektura drewniana), jak i niematerialnego (tradycje, kuchnia, opowieści, rękodzieło). Turyści oczekują dziś nie tylko wypoczynku w przyrodzie, ale też atrakcyjnych form spędzania czasu, profesjonalnej obsługi, nowoczesnych narzędzi informacji i możliwości głębszego poznania regionu – a to wymaga inwestycji.

Dlatego opracowano konkretne plany rozwojowe oraz projekty inwestycyjne, które umożliwią skuteczne i celowe wykorzystanie dostępnych środków publicznych, zarówno na poziomie krajowym, jak i regionalnym. Przewidziane działania obejmują m.in. modernizację i adaptację wybranych obiektów dziedzictwa kulturowego, rozbudowę oraz dostosowanie infrastruktury turystycznej do zróżnicowanych potrzeb odwiedzających, rozwój sieciowych produktów kulturowych i edukacyjnych, a także wsparcie usług komplementarnych oraz lokalnych inicjatyw partnerskich.

Planowane inwestycje zostały precyzyjnie powiązane z istniejącymi deficytami infrastrukturalnymi i funkcjonalnymi oraz zdiagnozowanymi potrzebami zarówno mieszkańców, jak i użytkowników zewnętrznych – w szczególności turystów. Środki finansowe zostaną przeznaczone na cele realne, o dużym potencjale oddziaływania społeczno-gospodarczego i przestrzennego, a ich

wykorzystanie wpisuje się w długofalową koncepcję przekształcania Bieszczadów w atrakcyjny, spójny i zrównoważony obszar do życia, pracy i wypoczynku.

Jak wynika z doświadczeń, aspekt społeczny (kulturalny, edukacyjny) ma duży wpływ na chęć zamieszkania bądź nie na tym terenie dla wielu osób.

Jednocześnie kluczowe znaczenie ma przekształcanie regionu także w wymiarze kulturowym – z myślą o ludziach, którzy tu żyją na co dzień. Rozwój infrastruktury kulturalnej i rekreacyjnej ma służyć nie tylko turystom, ale przede wszystkim mieszkańcom, zapewniając im dostęp do oferty spędzania wolnego czasu, uczestnictwa w wydarzeniach artystycznych, edukacji kulturalnej oraz codziennego wypoczynku blisko domu. Miejsca takie jak domy kultury, galerie, świetlice, plenerowe sceny, parki czy lokalne centra aktywności powinny tworzyć przestrzeń do integracji społecznej i twórczego rozwoju. Dzięki temu region nie tylko zatrzyma część swojej ludności, ale stanie się atrakcyjnym miejscem do życia – z pełnią możliwości również po godzinach pracy.

Podobnie jak w poprzednich latach, **najwięcej osób opuszczających obszar pochodziło z gminy Ustrzyki Dolne**, co potwierdza jej największy udział w migracjach. Jednocześnie należy podkreślić, że **dane meldunkowe nie w pełni odzwierciedlają rzeczywisty poziom migracji**, ponieważ część mieszkańców może nie dopełniać obowiązku meldunkowego. W związku z tym **rzeczywisty odpływ ludności może być jeszcze większy**. Liczbę wymeldowań do miasta oraz za granicę kraju w poszczególnych gminach w okresie 2019-2023 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 8 Liczba wymeldowań do miast oraz za granicę w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2019-2023

Nazwa gminy	Liczba wymeldowań do miast	Liczba wymeldowań za granicę
Gmina Czarna	87	1
Gmina Lutowska	69	0
Gmina Ustrzyki Dolne	504	107
OF „Innowacyjne Bieszczady”	660	108

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W latach 2021–2024 obserwuje się **systematyczny spadek liczby osób w wieku produkcyjnym** we wszystkich gminach wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”. Wartość ta zmniejszyła się łącznie o 480 osób – z **12 697 w 2021 roku do 12 217 w 2024 roku**.

Największy ubytek liczbowy dotyczył **gminy Ustrzyki Dolne**, gdzie liczba osób w wieku produkcyjnym spadła o 395 osób. W **gminie Czarna** spadek ten wyniósł 42 osoby, a w **gminie Lutowska** – 43 osoby.

Równocześnie spada **odsetek ludności w wieku produkcyjnym w stosunku do ogółu mieszkańców** – z **60,6% w 2021 r. do 59,8% w 2024 r.** W każdej z gmin utrzymuje się tendencja malejąca, co potwierdza **postępujący proces starzenia się społeczeństwa**.

Liczę osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach przedstawia poniższa tabela.

Tabela 9 Liczba osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” 2021-2024

Gmina	2021	2022	2023	2024
Czarna	1 492	1 466	1 459	1 450
% ogółu mieszkańców	62,30%	61,10%	62,10%	61,80%
Lutowiska	1 301	1 275	1 273	1 258
% ogółu mieszkańców	64,40%	64,30%	64,90%	64,40%
Ustrzyki Dolne	9 904	9 772	9 675	9 509
% ogółu mieszkańców	59,90%	59,50%	59,40%	58,90%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	12 697	12 513	12 407	12 217
% ogółu mieszkańców	60,60%	60,20%	60,20%	59,80%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W 2017 roku, Główny Urząd Statystyczny zaprezentował „Prognozę ludności gmin na lata 2017-2030”, będącą opracowaniem eksperymentalnym, w której punktem wyjścia był stan ludności w dniu 31 grudnia 2016 roku. Z uwagi na dużą zmienność kształtowania się procesów demograficznych pod wpływem trudnych do przewidzenia czynników, które określają społeczną, ekonomiczną i zdrowotną, co w konsekwencji wpływa na indywidualne decyzje ludności. We wskazanej wyżej prognozie zaobserwować można różnice w stosunku do danych uzyskanych w aktualnych badaniach oraz wyników bilansów ludności. Celem prognoz jest wskazanie kierunków przyszłych zmian w rozwoju demograficznym oraz potencjalnych negatywnych zjawisk, które wymagają podjęcia interwencji przez odpowiednie organy pomocy społecznej.

Analizując dane dotyczące prognozy ludności dla poszczególnych gmin, wchodzących w skład obszaru będącego przedmiotem niniejszego opracowania, można zauważyć, że prognozowany jest spadek liczby mieszkańców we wszystkich gminach. Jeżeli chodzi o liczbę ludności w wieku przedprodukcyjnym (do 17 roku życia), w każdej z gmin zauważalny jest spadek, przy równoczesnym wzroście liczby ludności w wieku poprodukcyjnym (kobiety powyżej 60 roku życia, mężczyźni powyżej 65 roku życia), co zostało przedstawione w tabeli poniżej.

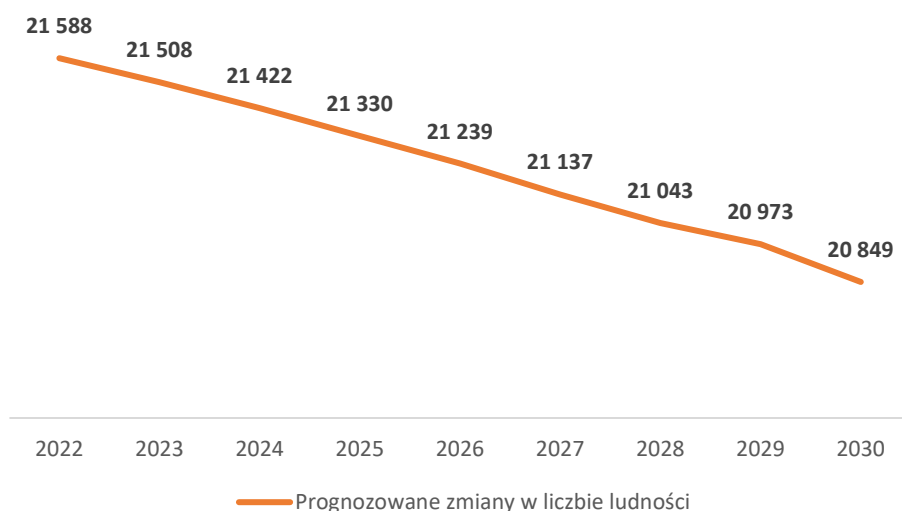
Tabela 10 Prognoza ludności poszczególnych gmin na lata 2022-2030

Nazwa gminy	Rok Wiek	2022	2023	2024	2025	2026	2027	2028	2029	2030
Gmina Czarna	Ogółem	2 385	2 380	2 374	2 367	2 359	2 351	2 344	2 355	2 323
	przedprodukcyjny 0-17	443	441	443	444	442	432	419	412	400
	poprodukcyjny 60+/65+	463	475	489	503	524	542	563	574	590
Gmina Lutowiska	Ogółem	2 053	2 046	2 037	2 028	2 019	1 999	1 990	1 990	1 979
	przedprodukcyjny 0-17	317	305	302	298	287	285	278	278	274
	poprodukcyjny 60+/65+	438	445	457	282	503	508	519	528	539
Gmina Ustrzyki Dolne	Ogółem	17 150	17 082	17 011	16 935	16 861	16 787	16 709	16 628	16 547
	przedprodukcyjny 0-17	2 933	2 882	2 835	2 778	2 719	2 651	2 582	2 530	2 490
	poprodukcyjny 60+/65+	3 999	4 079	4 170	4 246	4 306	4 400	4 459	4 512	4 562
OF „Innowacyjne Bieszczady”	Ogółem	21 588	21 508	21 422	21 330	21 239	21 137	21 043	20 937	20 849
	przedprodukcyjny 0-17	3 693	3 628	3 580	3 520	3 448	3 368	3 279	3 220	3 164
	poprodukcyjny 60+/65+	4 900	4999	5 116	5 031	5 333	5450	5 541	5 614	5 691

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystycznego

Dla analizowanego OF „Innowacyjne Bieszczady”, prognozowany jest spadek liczby ludności na przestrzeni lat 2022-2030 o 739, w tym spadek liczby mieszkańców w wieku przedprodukcyjnym w wieku do 17 lat o 529 i wzroście liczby mieszkańców w wieku poprodukcyjnym o 791. Prognozowane zmiany w liczbie ludności na przestrzeni lat 2022-2030 na terenie Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” oraz strukturę wiekową ludności obszaru w roku 2022 oraz 2030, obrazują poniższe wykresy.

Wykres 7 Prognozowane zmiany w liczbie ludności na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2022-2030

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 8 Prognozowana struktura mieszkańców według trzech grup wiekowych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2022 oraz 2030

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Głównego Urzędu Statystyczne

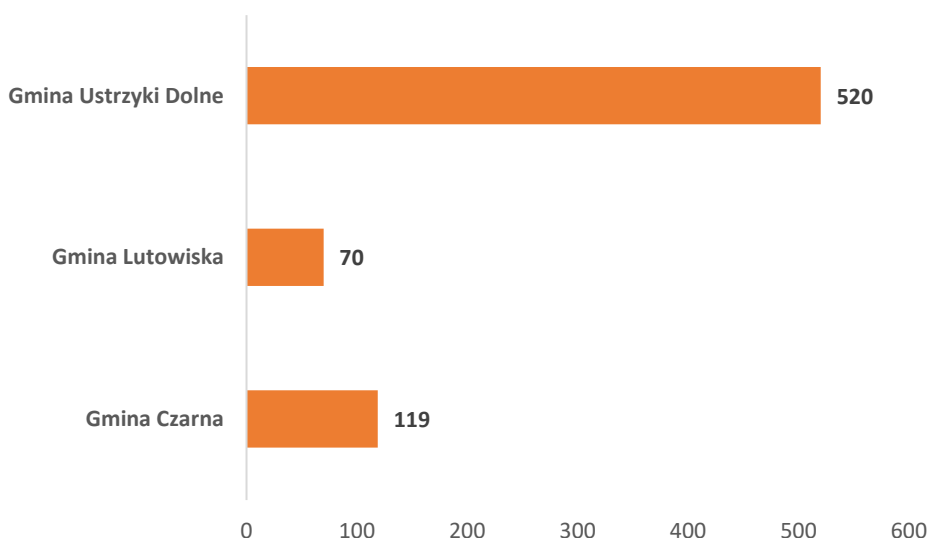
2.2.2. Edukacja i wychowanie

Edukacja wraz z wychowaniem pełnią bardzo ważną rolę w sferze społecznej oraz w kształtowaniu kapitału ludzkiego, ma kluczowe znaczenie dla szans rozwojowych społeczeństwa. System edukacji ma wpływ na jakość kapitału ludzkiego m.in. na rynek pracy. Zaspokojenie zbiorowych

potrzeb mieszkańców w zakresie edukacji publicznej należy do zadań własnych gminy, a przeznaczone wydatki na te zadania stanowią znaczną część budżetu każdej gminy.

W wychowaniu dzieci ważną rolę odgrywają instytucjonalne formy opieki nad najmłodszymi dziećmi. Do form opieki nad dziećmi do lat trzech możemy zaliczyć żłobki i kluby dziecięce, które realizują funkcję: opiekuńczą, wychowawczą oraz edukacyjną. Zapewnienie opieki dzieciom od najmłodszych lat ma też wpływ na rynek pracy, dzięki temu rodzice tych dzieci mogą podjąć pracę lub utrzymać obecną. W 2021 roku na terenie analizowanego obszaru, liczba dzieci w wieku do lat 3 wynosiła łącznie 709, mimo to funkcjonuje żłobek tylko w Ustrzykach Dolnych. Liczba dzieci w wieku do lat 3 według danych GUS w 2021 roku w poszczególnych gminach przedstawia poniższy wykres.

Wykres 9 Liczba dzieci w wieku do lat 3 w poszczególnych gminach w 2021 roku

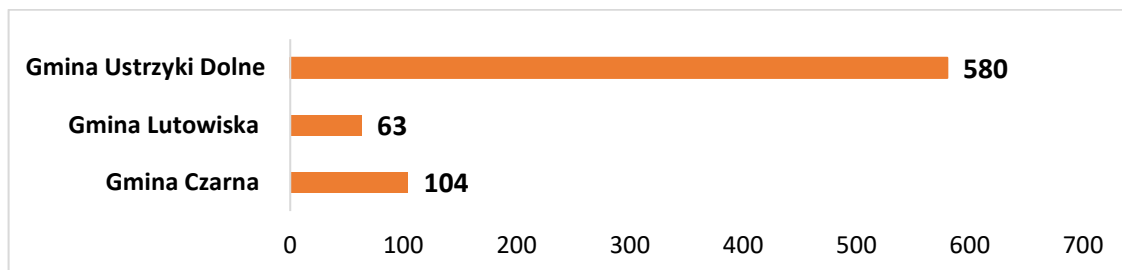

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Największa liczba dzieci do lat 3 w 2021 roku występowała na terenie gminy Ustrzyki Dolne – 520 dzieci, ponieważ jest to największa gmina pod względem liczby mieszkańców spośród analizowanych gmin. Natomiast najmniejsza liczba dzieci w tej grupie wiekowej wystąpiła w gminie Lutowiska – 70 dzieci.

Dla pełniejszego obrazu zjawisk zachodzących na obszarze objętym strategią, dotychczasowe analizy zostały rozszerzone o dane z lat 2022–2023. Poniżej przedstawiono wykres liczby dzieci do lat 3 w poszczególnych gminach w 2023 roku.

Wykres 10 Liczba dzieci w wieku do lat 3 w poszczególnych gminach w 2023 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Trendy z lat 2017–2021 znajdują swoje odzwierciedlenie również w kolejnych latach – w danych z lat 2022 i 2023, choć widoczne są także nowe wyzwania i zjawiska, na które należy zwrócić uwagę.

W latach 2021–2023 zaobserwowano **zróżnicowaną dynamikę zmian** liczby dzieci w wieku 0–3 lat w poszczególnych gminach:

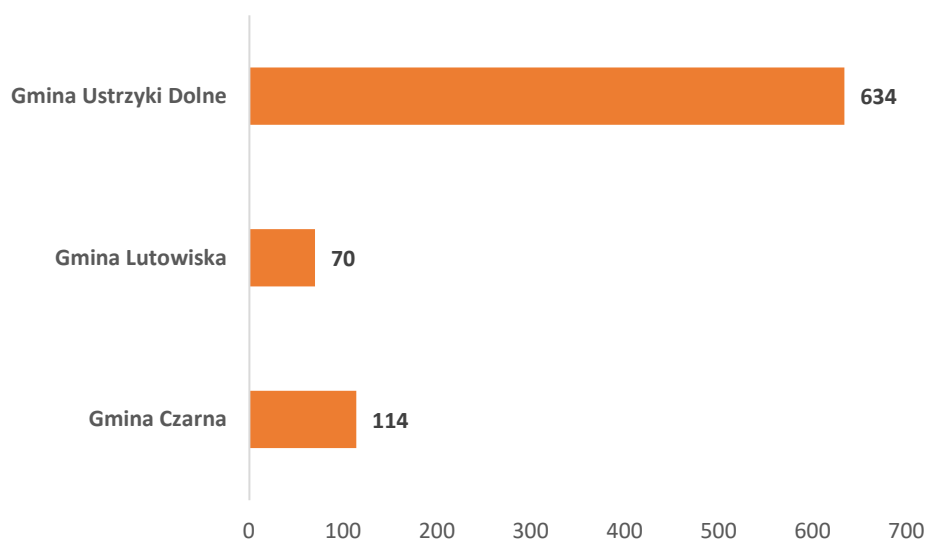
- **W gminie Ustrzyki Dolne** nastąpił **wzrost liczby dzieci o 11,5%**, co może świadczyć o większej stabilizacji demograficznej w największym ośrodku miejskim regionu oraz o rosnącej atrakcyjności gminy dla młodych rodzin.
- Z kolei **w gminach Czarna i Lutowiska** obserwuje się wyraźny **spadek liczby dzieci** w tym wieku – odpowiednio o **12,6% i 10%**. Tendencja ta potwierdza niekorzystne zmiany demograficzne na obszarach wiejskich i peryferyjnych, w tym odpływ młodych mieszkańców oraz niski przyrost naturalny.

Brak instytucjonalnych form opieki nad dziećmi do lat 3 w gminach Czarna i Lutowiska pogłębia istniejące wyzwania demograficzne i społeczne – ograniczając aktywność zawodową rodziców, w szczególności kobiet, oraz zwiększając presję organizacyjną i finansową na gospodarstwa domowe. Taka sytuacja jest wysoce niekorzystna dla mieszkańców i stanowi istotną barierę dla rozwoju lokalnego rynku pracy, równouprawnienia i spójności społecznej. Deficyt miejsc opieki dla najmłodszych dzieci oznacza, że wielu rodziców rezygnuje z aktywności zawodowej lub odkłada decyzję o powiększeniu rodziny. Dlatego konieczne jest pilne podjęcie działań zmierzających do tworzenia instytucjonalnych form opieki – takich jak żłobki czy kluby dziecięce – oraz inwestowania w infrastrukturę opiekuńczą. Wprowadzenie rozwiązań w tym zakresie to nie tylko odpowiedź na realne potrzeby mieszkańców, ale także krok w kierunku zatrzymania odpływu ludności i poprawy jakości życia w regionie.

Wychowanie przedszkolne realizowane jest w placówkach wychowania przedszkolnego, do których zalicza się przedszkola, oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych, zespoły wychowania przedszkolnego oraz punkty przedszkolne. Celem jest zapewnienie dzieciom opieki, wsparcie indywidualnego rozwoju i wypełnienie podstawy programowej, która obejmuje dzieci w wieku od 3 do 6 roku życia.

Tak jak w przypadku wskazywanej powyżej liczby dzieci w wieku do 3 lat, na analizowanym terenie w 2021 roku, największa liczba dzieci od 3 do 6 roku życia występowała w gminie Ustrzyki Dolne – 634 dzieci, a najmniejsza w gminie Lutowiska – 70 dzieci. Łącznie na obszarze OF, liczba dzieci w tym przedziale wiekowym wynosiła 818. Dane dotyczące liczby dzieci w wieku od 3 do 6 lat w poszczególnych gminach przedstawia poniższy wykres.

Wykres 11 Liczba dzieci w wieku od 3 do 6 lat w poszczególnych gminach w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

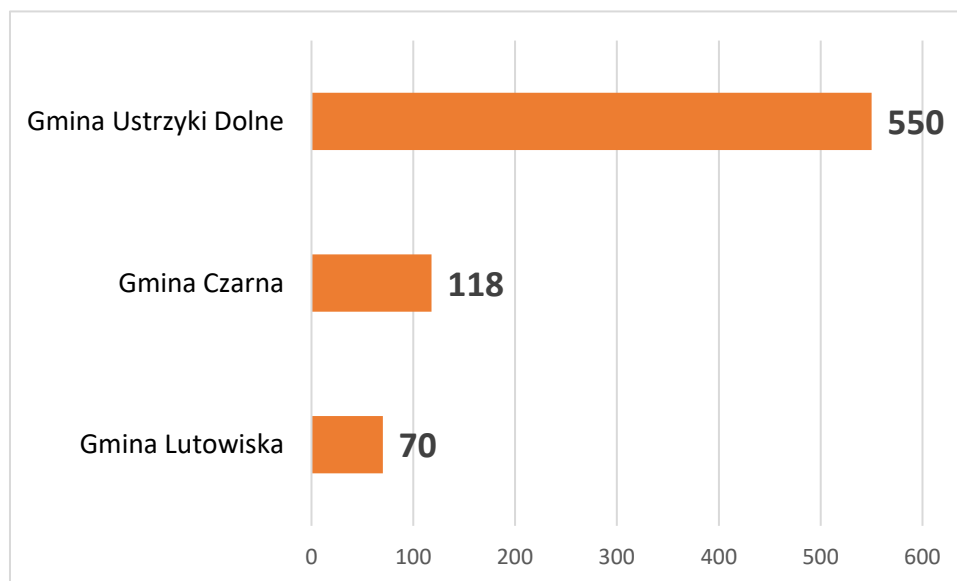
Porównując lata 2021 i 2023, można zaobserwować zróżnicowane tendencje demograficzne:

- W gminie Lutowiska liczba dzieci w analizowanym wieku **spadła** z 70 w 2021 roku do 68 w 2023 roku, co oznacza niewielki **spadek o 2 osoby** (ok. 2,9%).
- W gminie Czarna natomiast nastąpił **wzrost** liczby dzieci – z 114 w 2021 roku do 118 w 2023 roku, co daje **przyrost o 4 dzieci** (ok. 3,5%).
- **Największy spadek** wystąpił w gminie Ustrzyki Dolne, gdzie liczba dzieci zmniejszyła się z 634 do 550, co oznacza **ubytek aż o 84 dzieci**, czyli o ok. **13,2%**.

Ogółem, na terenie całego obszaru funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” liczba dzieci w wieku 3–6 lat **zmniejszyła się z 818 w 2021 roku do 736 w 2023 roku**, co oznacza **spadek o 82 dzieci** (ok. **10%**). Spadek ten może świadczyć o dalszym nasilaniu się niekorzystnych trendów demograficznych, zwłaszcza w największym ośrodku – Ustrzykach Dolnych, co w dłuższej perspektywie może mieć wpływ na funkcjonowanie lokalnych placówek wychowania przedszkolnego oraz planowanie usług społecznych dla najmłodszych mieszkańców.

Poniższy wykres przedstawia dane na rok 2023.

Wykres 12 Liczba dzieci w wieku od 3 do 6 lat w poszczególnych gminach w 2023 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego w 2021 roku, na terenie Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” funkcjonowały 4 przedszkola, 1 punkt przedszkolny, a także 10 oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych. Wychowaniem przedszkolnym zostało objętych 669 dzieci, co stanowiło 81,8% ogółu dzieci w tym przedziale wiekowym. Najwięcej dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym było w gminie Ustrzyki Dolne – 544, co stanowiło 85,8% ogółu dzieci w wieku od 3 do 6 lat, na co wpływ miało funkcjonowanie 2 przedszkoli i 7 oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych. Natomiast najmniejszy odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w roku 2021 wystąpił w gminie Czarna – 65,8%.

W roku 2023 w gminie Czarna funkcjonują nadal dwa przedszkola oraz dwa oddziały przedszkolne w szkołach podstawowych, natomiast brak jest punktów przedszkolnych. Łącznie wychowaniem przedszkolnym objętych jest 89 dzieci, co stanowi 75,4% dzieci w tym wieku. W gminie Ustrzyki Dolne również działają dwa przedszkola, jednak uzupełnieniem oferty są aż sześć oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych, dzięki czemu opieką przedszkolną objęto aż 487 dzieci, co odpowiada 88,5% populacji dzieci w wieku 3–6 lat. Dane te wskazują, że gmina Ustrzyki Dolne charakteryzuje się wyraźnie wyższym poziomem upowszechnienia edukacji przedszkolnej, co wynika zarówno z większego zaplecza organizacyjnego (większa liczba oddziałów), jak i wyższego zapotrzebowania wynikającego z większej liczby dzieci w tym wieku. W przypadku gminy Czarna zauważalny jest niższy poziom objęcia wychowaniem przedszkolnym, co może świadczyć o ograniczonej dostępności usług edukacyjnych lub niższym zapotrzebowaniu demograficznym. Różnice te mogą stanowić przesłankę do rozwoju lokalnych polityk edukacyjnych i zwiększenia dostępności wychowania przedszkolnego na terenach wiejskich.

Liczbę placówek wychowania przedszkolnego oraz liczbę i odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-6 lat w poszczególnych gminach w 2021 roku oraz w 2023 przedstawiają poniższe oddzielne tabele.

Tabela 11 Liczba placówek wychowania przedszkolnego oraz liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w poszczególnych gminach w 2021 roku

Gmina	Liczba przedszkoli (obiekty)	Liczba punktów przedszkolnych (obiekty)	Liczba oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych (obiekty)	Liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-6 lat (os.)	Odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-6 lat (w %)
Czarna	2	0	2	75	65,8
Lutowiska	0	1	1	50	71,4
Ustrzyki Dolne	2	0	7	544	85,8
RAZEM	4	1	10	669	81,8

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Tabela 12 Liczba placówek wychowania przedszkolnego oraz liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w poszczególnych gminach w 2023 roku

Gmina	Liczba przedszkoli (obiekty)	Liczba punktów przedszkolnych (obiekty)	Liczba oddziałów przedszkolnych w szkołach podstawowych (obiekty)	Liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-6 lat (os.)	Odsetek dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w wieku 3-6 lat (w %)
Czarna	2	0	2	89	75,4
Lutowiska	0	1	1	47	69,1
Ustrzyki Dolne	2	0	6	487	88,5
RAZEM	4	1	9	623	82,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Pierwszym etapem w edukacji jest szkolnictwo podstawowe. Od 2017 roku, w wyniku przeprowadzonej reformy oświaty, okres nauki w szkole podstawowej został wydłużony z 6 do 8 lat, a kolejnym etapem edukacji jest wybór 4-letniego liceum ogólnokształcącego, 5-letniego technikum, 3-letniej szkoły branżowej I stopnia i 2-letniej szkoły branżowej II stopnia.

Na terenie omawianego obszaru, według danych z 2021 roku funkcjonowało łącznie 11 szkół podstawowych, do których uczęszczało łącznie 1 512 uczniów, natomiast zatrudnionych nauczycieli (pełnozatrudnionych oraz niepełnozatrudnionych) w przeliczeniu na etat było 148,16. Najwięcej uczniów było w gminie Ustrzyki Dolne – 1 265, a najmniej uczniów uczęszczało do szkół w gminie Lutowiska.

Według danych z 2023 roku, funkcjonowało łącznie 9 szkół podstawowych (wraz z filiami), do których uczęszczało łącznie 1 398 uczniów. Średnia liczba uczniów przypadających na jeden oddział

wynosiła odpowiednio 9 w gminie Czarna i 15 w gminie Ustrzyki Dolne. Zatrudnionych nauczycieli (pełnozatrudnionych oraz niepełnozatrudnionych) w przeliczeniu na etaty było łącznie 127,13, w tym 18,59 etatu w gminie Czarna i 108,54 etatu w gminie Ustrzyki Dolne. Najwięcej uczniów uczęszczało do szkół w gminie Ustrzyki Dolne – 1 265, a najmniej – w gminie Czarna – 133.

Liczbę szkół podstawowych oraz uczniów, a także liczbę uczniów na 1 oddział w szkole i liczbę nauczycieli pełnozatrudnionych i niepełnozatrudnionych w przeliczeniu na etat w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawiają poniższe tabele..

Tabela 13 Liczba szkół, uczniów oraz etatów nauczycieli w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” według danych z 2021 roku

Gmina	Liczba szkół podstawowych (wraz z filiami)	Liczba uczniów	Uczniowie na 1 oddział	Nauczyciele pełnozatrudnieni i niepełnozatrudnieni w przeliczeniu na etaty
Gmina Czarna	2	128	9	17,52
Gmina Lutowska	1	119	12	14,27
Gmina Ustrzyki Dolne	8	1 265	15	116,37
RAZEM	11	1 512		148,16

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Tabela 14 Liczba szkół, uczniów oraz etatów nauczycieli w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” według danych z 2023 roku

Gmina	Liczba szkół podstawowych (wraz z filiami)	Liczba uczniów	Uczniowie na 1 oddział	Nauczyciele pełnozatrudnieni i niepełnozatrudnieni w przeliczeniu na etaty
Gmina Czarna	2	133	9	18,59
Gmina Lutowska	1	97	12	13,55
Gmina Ustrzyki Dolne	7	1 265	15	108,54
RAZEM	10	1 495		140,68

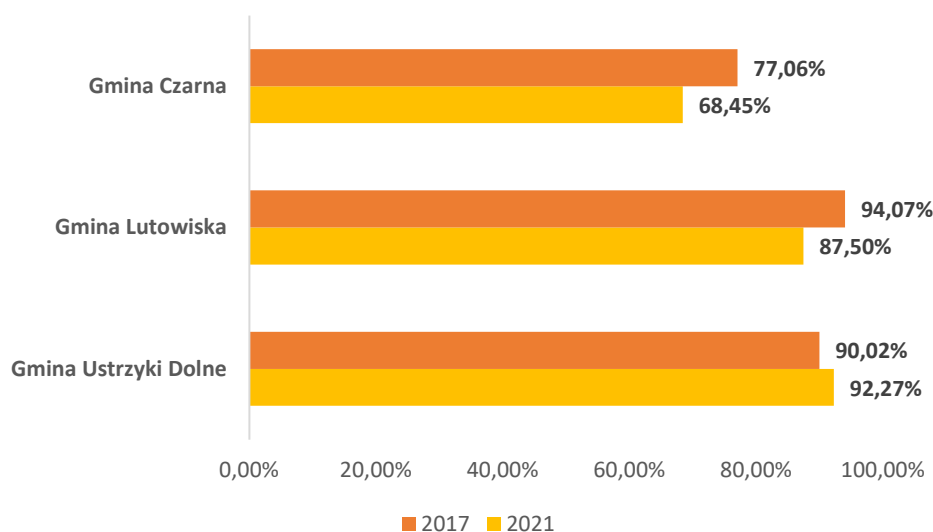
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Miarą powszechności nauczania, służącą do oceny aktywności edukacyjnej ludności jest tzw. współczynnik skolaryzacji, którego analizy dokonuje się z uwzględnieniem poziomu nauczania. W statystyce stosowane są dwa rodzaje współczynnika: brutto, który określa relację liczby osób uczących się na danym poziomie kształcenia (niezależnie od wieku) do liczby osób w grupie wieku odpowiadającej temu poziomowi nauczania oraz netto, który określa relację liczby osób w danej grupie wiekowej, uczących się na danym poziomie kształcenia do liczby osób w grupie wiekowej odpowiadającej danemu poziomowi kształcenia.

Analizując współczynnik skolaryzacji brutto dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” zauważyć można, że we wszystkich gminach na przestrzeni lat 2017-2021 doszło do spadku wartości tego współczynnika. Zmniejszająca się wartość współczynnika jest zjawiskiem niekorzystnym, ponieważ świadczy o spadającej liczbie uczniów na terenie danej gminy.

Na terenie analizowanego obszaru w 2021 roku, wskaźnik skolaryzacji brutto wyniósł 82,74%, w stosunku do roku 2017 (87,05%) spadł o 4,31%. Wartość wskaźnika w roku 2021 był poniżej średniej dla województwa podkarpackiego, gdzie wartość wynosiła 92,27%. Dane dotyczące wskaźnika skolaryzacji brutto w poszczególnych gminach w roku 2017 i 2021, a także wartość wskaźnika w Obszarze Funkcjonalnym „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim, przedstawiają poniższe wykresy.

Wykres 13 Współczynniki skolaryzacji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021

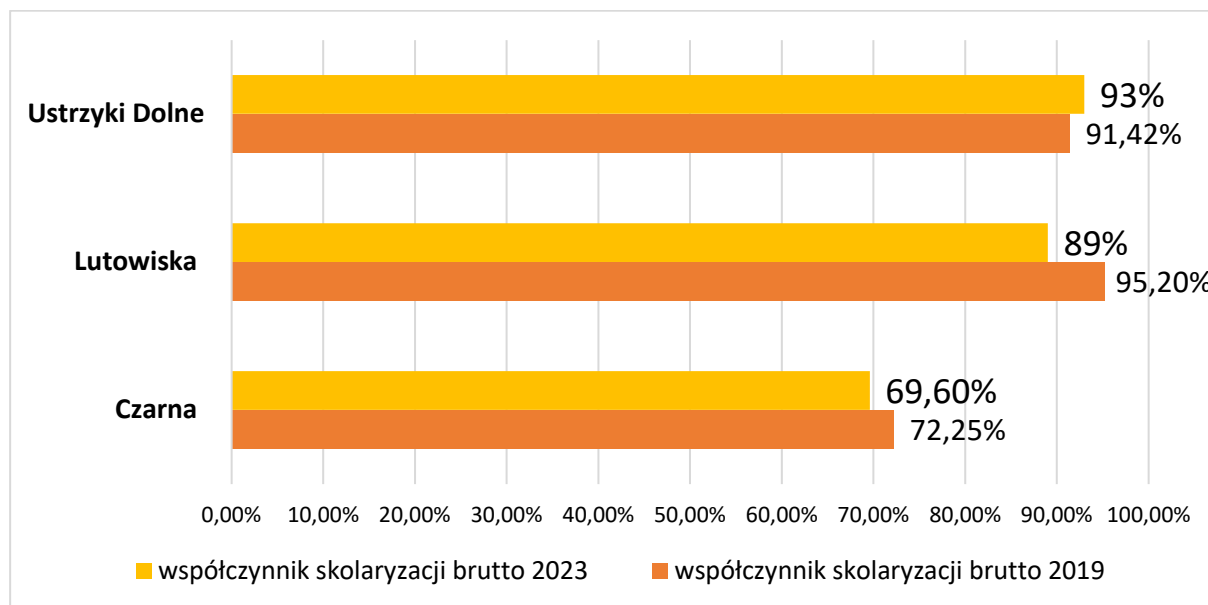
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Kontynuując analizę sytuacji z lat 2019 i 2021, najnowsze dane z 2023 roku pokazują, że poziom skolaryzacji na obszarze „Innowacyjnych Bieszczad” pozostaje zróżnicowany terytorialnie. Najwyższy wskaźnik odnotowano w gminie Ustrzyki Dolne – 93%, co oznacza niewielki, ale systematyczny wzrost w porównaniu z poprzednimi latami. W gminie Lutowska obserwuje się natomiast spadek – z 95,2% w 2019 roku do 89% w 2023 roku. Gmina Czarna, która już wcześniej notowała najniższy poziom skolaryzacji, wciąż pozostaje w tyle – wskaźnik obniżył się z 72,25% (2019) do 69,6% (2023).

Warto podkreślić, że mimo lokalnych postępów – zwłaszcza w Ustrzykach Dolnych – cały obszar funkcjonalny nadal wypada poniżej średniej wojewódzkiej, co potwierdza potrzebę dalszych działań na rzecz wyrównywania szans edukacyjnych.

Poniżej zaprezentowano wykres pt. „Współczynniki skolaryzacji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 oraz 2023”, ilustrujący zmiany poziomu skolaryzacji w ujęciu porównawczym.

Wykres 14 Współczynniki skolaryzacji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 oraz 2023

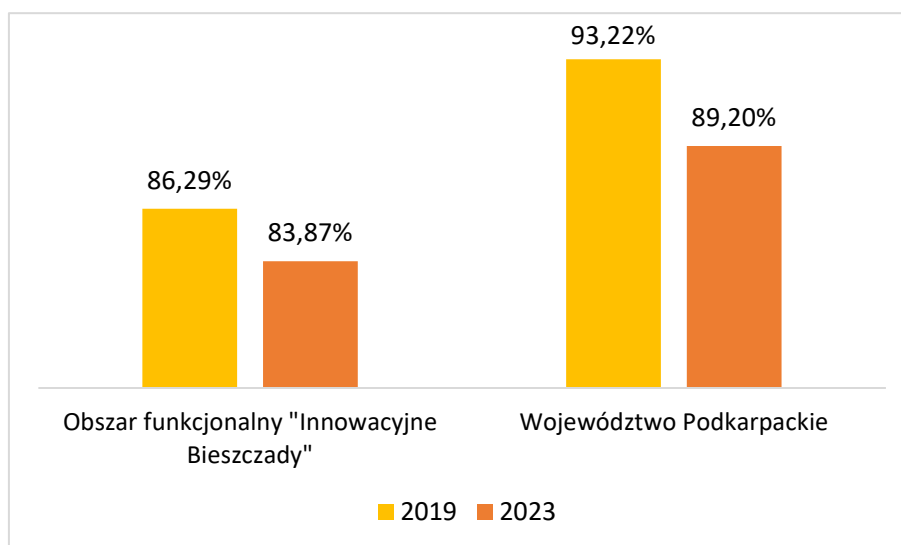

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na terenie analizowanego obszaru w 2023 roku współczynnik skolaryzacji brutto wyniósł 83,87%, co oznacza spadek w porównaniu do roku 2019, kiedy wynosił 86,29%. Wartość wskaźnika w 2023 roku była niższa niż średnia dla województwa podkarpackiego, gdzie odnotowano wynik 89,20% (również niższy niż w 2019 roku – 93,22%).

Tendencja spadkowa widoczna jest zarówno na poziomie lokalnym, jak i regionalnym. Może ona wskazywać na pogarszający się dostęp do edukacji, migracje uczniów do większych ośrodków miejskich lub inne czynniki demograficzne. Dane dotyczące wskaźnika skolaryzacji brutto w poszczególnych gminach w latach 2019 i 2023, a także dla całego Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” oraz województwa podkarpackiego, przedstawiają poniższe wykresy.

Wykres 15 Współczynniki skolaryzacji na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim w roku 2019 oraz 2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Spadająca liczba dzieci, które uczęszczają do szkół stanowi poważny problem dla gmin, ze względu na rosnące koszty utrzymania szkół oraz malejącą subwencją oświatową. Środki z subwencji oświatowej są niewystarczające na pokrycie kosztów funkcjonowania placówek oświatowych, przez co gminy muszą wydatkować z własnego budżetu pozostałą część, co wpływa negatywnie na ilość działań inwestycyjnych.

Jakość edukacji na poziomie podstawowym ocenić można za pomocą wyników egzaminu ósmoklasisty, do którego przystąpienie jest warunkiem ukończenia szkoły. Egzamin obejmuje wiadomości i umiejętności zwarte w wymogach określonych w podstawie programowej kształcenia ogólnego w odniesieniu do trzech kluczowych przedmiotów nauczania: języka polskiego, matematyki i języka obcego nowożytnego.

W analizie wyników edukacyjnych szczególną uwagę poświęcono danym z roku 2022. Na terenie OF w 2022 roku do egzaminu ósmoklasisty przystąpiło 212 uczniów. Średnie wyniki z języka polskiego, średni wynik egzaminu wyniósł 58% (najwyższy średni wynik w gminie Lutowiska -61%, w gminie Czarna i gminie Ustrzyki Dolne – 56%), z matematyki – 51% (najwyższy średni wynik w gminie Lutowiska – 54%, a najniższy w gminie Czarna – 47%), a z języka angielskiego – 61% (najwyższy średni wynik w gminie Lutowiska – 65%, a najniższy w gminie Czarna – 55%). Średnia wyników w OF kształtowały się poniżej średniej dla województwa podkarpackiego.

Wyniki egzaminów ósmoklasisty w 2022 roku w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”, a także ogólnie w OF i w województwie podkarpackim, przedstawiają poniższa tabela oraz wykres.

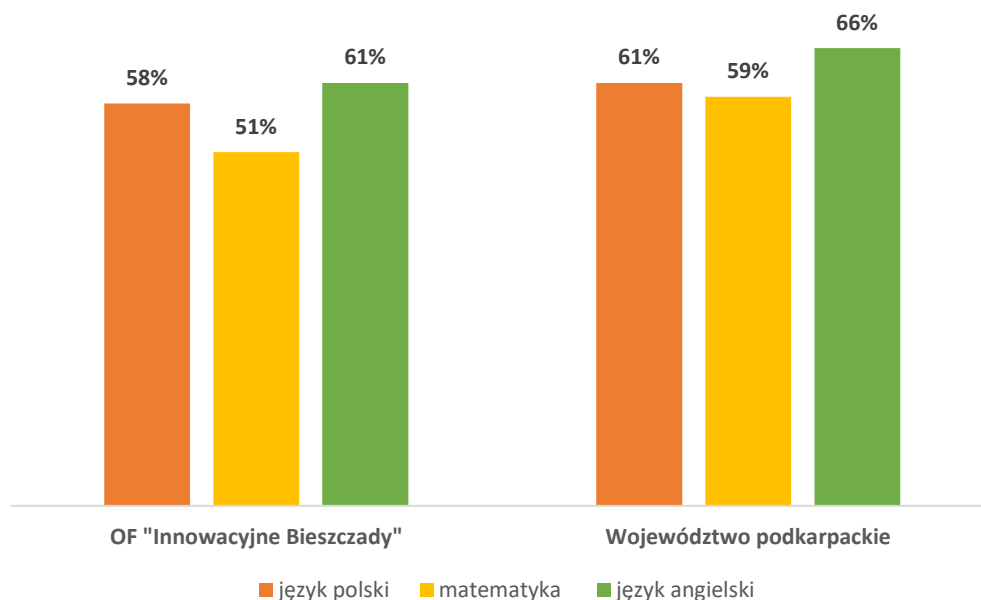
Tabela 15 Wyniki egzaminu ósmoklasisty w 2022 roku w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”

Nazwa gminy	Język polski		Matematyka		Język angielski	
	Liczba piszących	Średni wynik	Liczba piszących	Średni wynik	Liczba piszących	Średni wynik
Gmina Czarna	18	56	18	47	18	55
Gmina Lutowiska	21	61	21	54	21	65

Gmina Ustrzyki Dolne	173	56	173	52	169	62
OF „Innowacyjne Bieszczady”	212	58	212	51	208	61

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Krakowie

Wykres 16 Średnie wyniki egzaminów ósmoklasisty w OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim w 2022 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych Okręgowej Komisji Egzaminacyjnej w Krakowie

2.2.3. Infrastruktura kulturalna i sportowa

Kultura ma znaczący wpływ na jakość życia, ponieważ tworzy relacje społeczne i pomaga zaspokoić indywidualne potrzeby niematerialne, dlatego musi być stale rozwijana. Duże znaczenie ma funkcjonująca infrastruktura kulturalna. Prowadzenie działalności kulturalnej jest zadaniem własnym gminy o charakterze obowiązkowym. Gminy organizują działalność kulturalną poprzez tworzenie samorządowych instytucji kultury, dla których prowadzenie tego typu działalności jest głównym celem statutowym.

Na terenie Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” funkcjonują instytucje kultury, które odgrywają ważną rolę w życiu lokalnych społeczności. Poprzez ofertę edukacyjną, artystyczną i integracyjną wspierają rozwój kapitału społecznego, kształtują tożsamość regionalną oraz umożliwiają aktywne uczestnictwo mieszkańców w życiu publicznym.

Ze względu na ograniczenia w korzystaniu z instytucji kultury w 2020 roku, spowodowane pandemią COVID-19, dla celów porównawczych przytoczono także dane z roku 2016, aby możliwe było zobrazowanie zmian w funkcjonowaniu sektora kultury i jego odbudowy po okresie kryzysu sanitarnego.

W odpowiedzi na zdiagnozowane potrzeby w zakresie kultury i dziedzictwa, w dokumentach strategicznych zaplanowano szereg przedsięwzięć mających na celu rozwój infrastruktury kulturalnej

oraz zwiększenie dostępności do oferty kulturalnej i edukacyjnej w regionie. Do najważniejszych planowanych inicjatyw należą:

- **rewitalizacja zabytkowych obiektów dawnej rafinerii w Ustrzykach Dolnych**, z przeznaczeniem na instytucję kultury udostępniającą dziedzictwo przemysłowe w nowoczesnej formie,
- **budowa sceny plenerowej oraz montaż tablic informacyjno-edukacyjnych** w Parku pod Dębami w Ustrzykach Dolnych, z przeznaczeniem na organizację wydarzeń kulturalnych i promujących lokalne dziedzictwo,
- **utworzenie Bieszczadzkiego Pawilonu Kultury w Czarnej Górze**, obejmujące zakup, przebudowę i adaptację budynku na cele wystawiennicze, warsztatowe i edukacyjne,
- **utworzenie regionalnej sali historycznej w Lutowiskach**, poprzez modernizację i zagospodarowanie dawnego obiektu spędu bydła, wyposażonego w OZE i narzędzia multimedialne,
- **prace konserwatorskie w cerkwi pw. św. Michała Archanioła w Bystrem** - zakres projektu obejmuje wyłącznie roboty budowlane i konserwatorskie wewnątrz cerkwi,
- **utworzenie Alei Utraconych Dworów pośród Bieszczadzkiego Ogrodu** - pośród bieszczadzkiego ogrodu składającego się z bieszczadzskich, rodzimych roślin (drzewa, i krzewy owocowe, kwitnące, miododajne, zioła takie, które kiedyś mogły rosnąć w dworskim ogrodzie i które służyły do produkcji różnych lokalnych przetworów) zostaną w różnej formie upamiętnione dawne bieszczadzkie dwory, które przestały istnieć,
- **modernizacja budynku Gminnego Ośrodka Kultury im. Jerzego Janickiego w Lutowiskach** - adaptację pomieszczeń i doposażenie w sprzęt multimedialny i techniczny, digitalizację i udostępnianie zasobów kultury, zakup sprzętu i urządzeń służących do organizacji wydarzeń kulturalnych.

Planowane działania w pierwszej kolejności odpowiadają na potrzebę wzmacniania kultury i dziedzictwa kulturowego regionu, traktując je jako fundament rozwoju. Ich realizacja przyczyni się do wzrostu atrakcyjności „Innowacyjnych Bieszczad” nie tylko jako przestrzeni turystycznej, ale przede wszystkim jako miejsca przyjaznego do codziennego życia, kształcenia, pracy i budowania trwałych wspólnot lokalnych.

Rozwijanie oferty kulturalnej i społecznej ma bezpośredni wpływ na jakość życia mieszkańców – umożliwia im aktywne, wartościowe spędzanie czasu po pracy, uczestnictwo w wydarzeniach artystycznych i edukacyjnych, rozwijanie pasji oraz korzystanie z lokalnych zasobów w sposób dostępny i integrujący. Miejsca kultury, centra aktywności lokalnej czy przestrzenie rekreacyjne stanowią naturalne punkty spotkań, które sprzyjają zacieśnianiu relacji sąsiedzkich, budowaniu poczucia przynależności i wspólnoty, a także współpracy międzypokoleniowej.

Dzięki takim działaniom Bieszczady stają się obszarem nie tylko atrakcyjnym z zewnątrz, ale również satysfakcjonującym „od wewnątrz” – miejscem, w którym chce się mieszkać, angażować i rozwijać. Inwestycje w kulturę i integrację społeczną to inwestycje w ludzi – ich tożsamość, więzi i codzienny komfort życia.

Poniżej zostały przedstawione instytucje kultury w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”.

Gmina Czarna

Na terenie gminy Czarna działalność kulturalną prowadzi Gminny Dom Kultury w Czarnej Górnej, funkcjonujący od 1981 roku jako samorządowy ośrodek kultury obejmujący swoim zasięgiem całą gminę. Choć instytucja ta realizuje różnorodne zajęcia i wydarzenia skierowane do dzieci, młodzieży i dorosłych – w zakresie sztuk plastycznych, teatru, baletu, rękodzieła, muzyki, sportu i czytelnictwa – to pozostaje ona jedynym tego typu ośrodkiem na terenie gminy, co unaocznia istotny deficyt infrastruktury kultury i ograniczoną dostępność do działań kulturalnych w ujęciu przestrzennym i funkcjonalnym.

Obecna oferta, mimo wysokiej jakości i dużego zaangażowania pracowników GDK, nie jest w stanie w pełni odpowiedzieć na rosnące potrzeby lokalnej społeczności, zwłaszcza w kontekście rozproszonych miejscowości i braku punktów dostępu do kultury w innych częściach gminy. Brakuje przestrzeni do codziennych aktywności społeczno-kulturalnych, integracji międzypokoleniowej, oddolnych inicjatyw mieszkańców czy kreatywnego spędzania czasu po pracy i szkole.

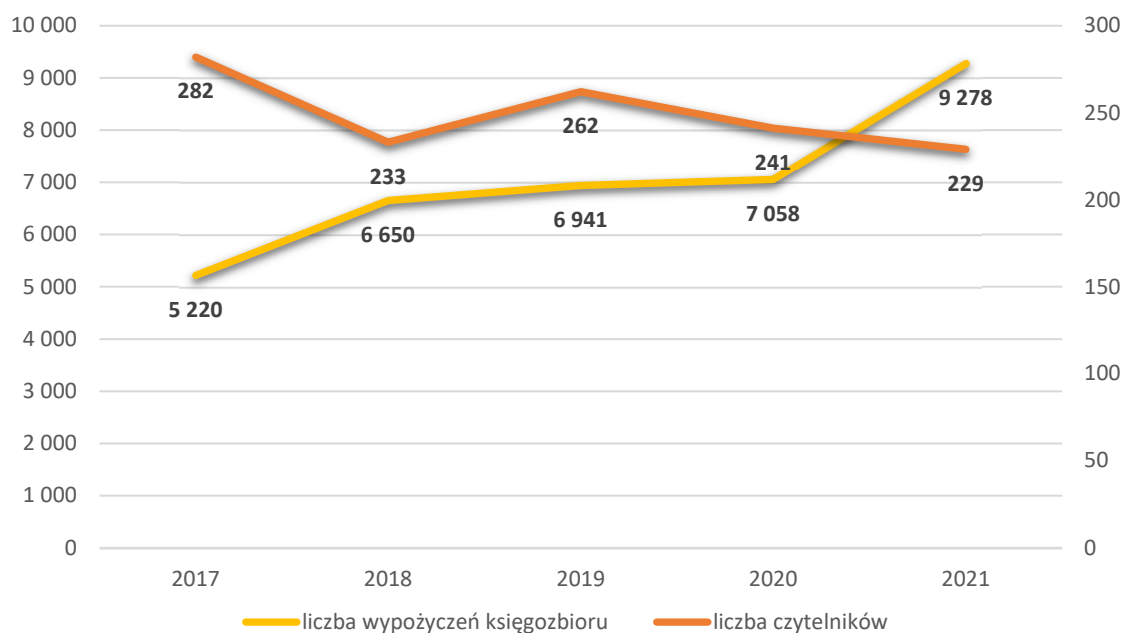
W związku z tym niezbędne jest dalsze wzmacnianie i rozbudowa sfery kulturalnej w gminie Czarna – zarówno poprzez rozwój infrastruktury (lokalne centra kultury, świetlice, plenerowe miejsca spotkań), jak i poszerzanie oferty programowej, dostępnej bliżej miejsca zamieszkania mieszkańców. Rozwijanie kultury z myślą o społeczności lokalnej sprzyja budowaniu więzi, integracji, poczuciu tożsamości oraz poprawie jakości życia – co jest szczególnie ważne na terenach wiejskich o rozproszonej zabudowie i ograniczonym dostępie do usług publicznych.

Na terenie działa również Klub Seniora w Czarnej, który powstał w czerwcu 2014 roku, skupia 30 członków. Członkowie Klubu Seniora spotykają się regularnie, mając na celu integrację osób starszych w naszej Gminie. Klub Seniora organizował Andrzejki, tłusty czwartek, Dzień Seniora. Przygotowuje posiłki na lokalne imprezy, propaguje i organizuje aktywne spędzanie czasu i występy okolicznościowe.

Dodatkowo na terenie gminy Czarna funkcjonują: Świetlica Wiejska w Czarnej Dolnej, Świetlica Wiejska w Rabem, Świetlica Wiejska w Żłobku, Świetlica Wiejska Michniowcu, Świetlica Wiejska w Lipiu i Świetlica Wiejska w Polanie.

Działająca przy Gminnym Domu Kultury Gminna Biblioteka Publiczna, służy zaspokajaniu potrzeb oświatowych, kulturalnych i informacyjnych gminnej społeczności oraz uczestniczy w upowszechnianiu wiedzy, kultury i promocji czytelnictwa. Gminna Biblioteka Publiczna w Czarnej jest samorządową jednostką organizacyjną i działa na terenie Gminy Czarna. Księgozbiór GBP w 2021 roku liczył 15 472 woluminów, z kolei liczba czytelników w ciągu roku wyniosła 229, natomiast liczba wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz 9 278. W stosunku do 2017 roku nastąpił spadek liczby czytelników przy jednoczesnym wzroście wypożyczeń księgozbioru. Liczbę czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 17 Liczba czytelników oraz wypożyczeni księgozbioru na zewnątrz w Gminnej Bibliotece Publicznej w Czarnej w latach 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Gminna Biblioteka Publiczna w Czarnej, działająca przy Gminnym Domu Kultury, pełni istotną rolę w zaspokajaniu potrzeb oświatowych, kulturalnych i informacyjnych lokalnej społeczności. Jest samorządową jednostką organizacyjną i funkcjonuje na terenie Gminy Czarna. Biblioteka aktywnie uczestniczy w upowszechnianiu wiedzy, kultury oraz promocji czytelnictwa.

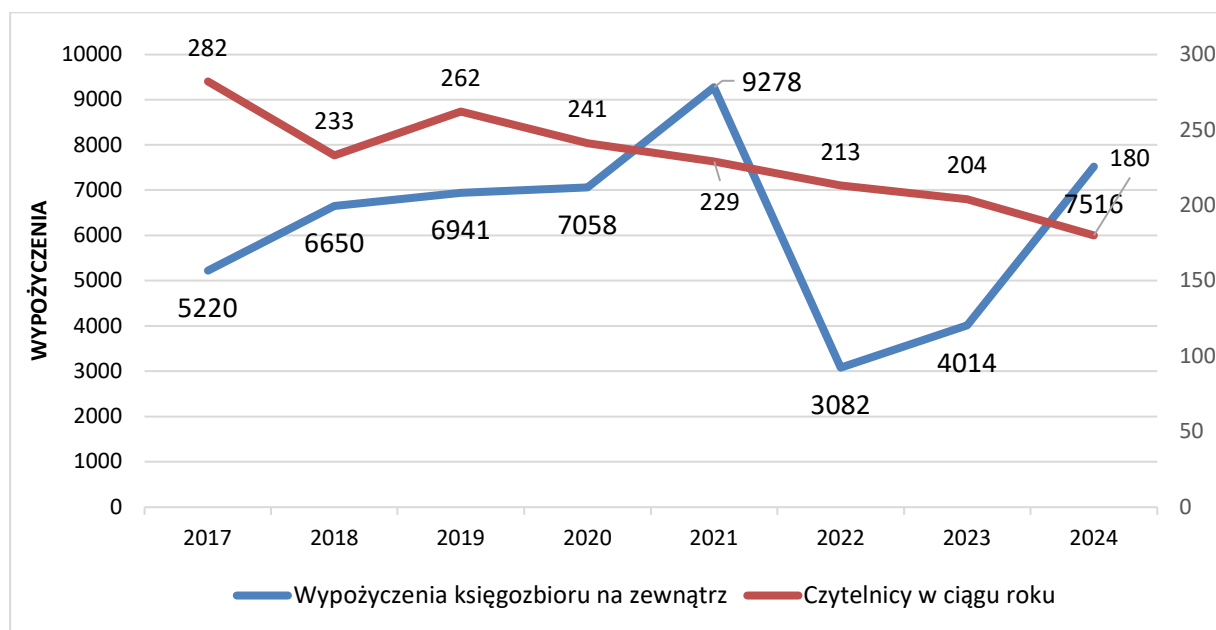
W latach 2017–2023 obserwowano systematyczny spadek liczby czytelników – z 282 osób w 2017 roku do 204 w 2023 roku, co stanowi spadek o ponad 27%. Najwyższy spadek zanotowano w pierwszych latach po 2017 r., natomiast w ostatnich dwóch latach liczba użytkowników biblioteki nieznacznie się stabilizuje.

Równocześnie dane dotyczące wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz wykazują bardziej zmienny charakter. W 2017 roku odnotowano 5220 wypożyczeń, a największą aktywność czytelniczną zarejestrowano w roku 2021 – 9278 wypożyczeń. W latach 2022–2023 nastąpił jednak gwałtowny spadek (odpowiednio 3082 i 4014 wypożyczeń), co może mieć związek z ograniczeniami pandemicznymi, zmianami w preferencjach czytelników lub dostępnością zbiorów.

Powyższe dane wskazują na potrzebę dalszych działań ukierunkowanych na aktywizację mieszkańców – szczególnie dzieci i młodzieży – w zakresie uczestnictwa w kulturze, promocji czytelnictwa i wykorzystania nowoczesnych form dostępu do zbiorów.

Liczbę czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w latach 2017–2024 przedstawia poniższy wykres.

Wykres 18 Liczba czytelników oraz wypożyczeni księgozbioru na zewnątrz w Gminnej Bibliotece Publicznej w Czarnej w latach 2017-2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

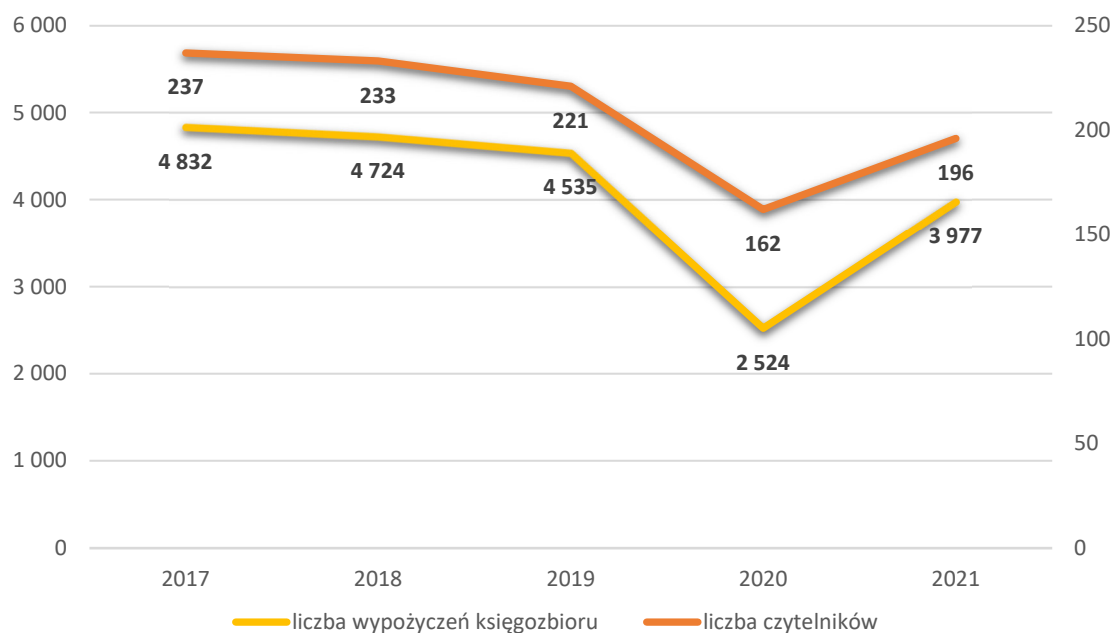
Gmina Lutowiska

Na terenie gminy Lutowiska funkcjonują placówki kulturalne tj. Gminny Ośrodek Kultury im. Jerzego Janickiego w Lutowiskach, Gminna Biblioteka Publiczna w Lutowiskach, Świetlica Środowiskowa Gminnego Ośrodka Kultury w Lutowiskach, Chata pod Florianem, Remizo – Świetlica w Chmielu.

Ważną rolę w gminie pełnią zespoły muzyczne: Zespół Śpiewaczy „Senioreczki” oraz Kapela „Połoniny”, które scalają mieszkańców, pozwalają zachować lokalną tożsamość oraz promują gminę.

Gminna Biblioteka Publiczna w Lutowiskach gromadzi i udostępnia zbiory z różnych dziedzin wiedzy, dobierane pod kątem potrzeb czytelników. Biblioteka gromadzi publikacje regionalne poświęcone historii regionu i postaciom z nim związanym. W bibliotece działa czytelnia internetowa. Księgozbiór Biblioteki w 2021 roku liczył 10 399 woluminów, a liczba czytelników w ciągu roku wynosiła 196, natomiast liczba wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz 3 977. W porównaniu do 2017 roku nastąpił spadek liczby czytelników i liczby wypożyczeń księgozbioru. Liczbę czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w Gminnej Bibliotece Publicznej na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 19 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Lutowiska w latach 2017-2021

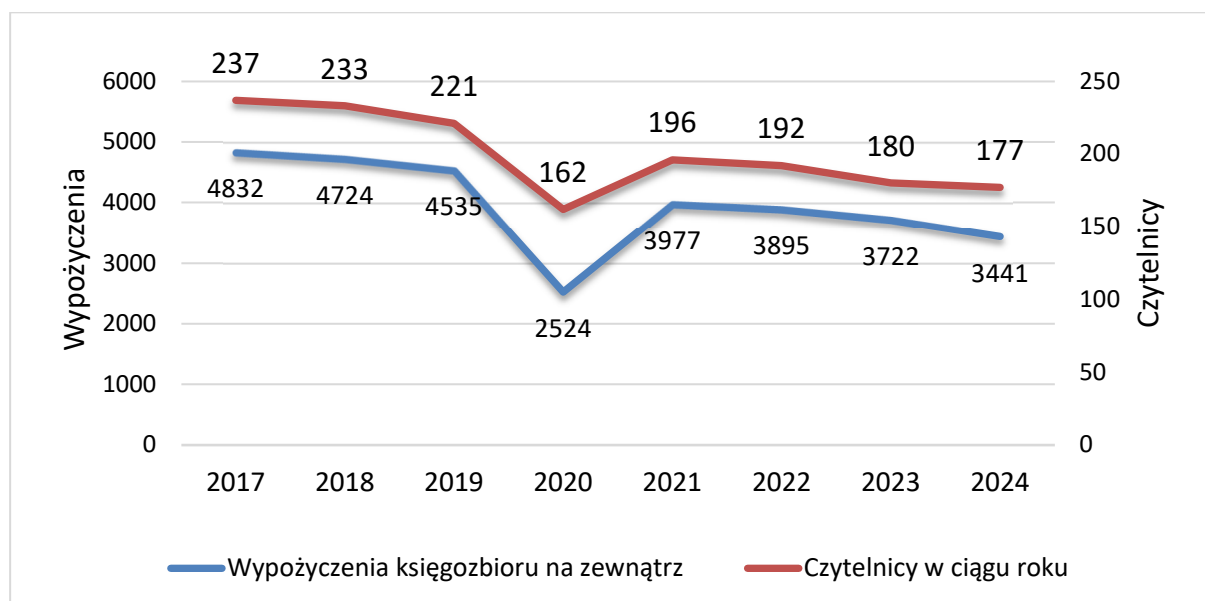
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W latach 2017–2024 w gminie Lutowiska obserwowana jest wyraźna tendencja spadkowa w zakresie korzystania z usług bibliotecznych. Liczba zarejestrowanych czytelników systematycznie maleje – z 237 osób w 2017 roku do 177 w roku 2024, co oznacza spadek o ponad 25%. Największy regres nastąpił w latach 2019–2020, kiedy liczba czytelników zmniejszyła się z 221 do 162 osób. Choć w kolejnych latach liczba użytkowników nieco się ustabilizowała, nie powróciła już do poziomów sprzed pandemii.

Podobny trend widoczny jest w zakresie wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz. W 2017 roku odnotowano 4 832 wypożyczenia, natomiast w 2024 roku było ich już tylko 3 441 – co oznacza spadek o około 29%. Najniższą liczbę wypożyczeń zarejestrowano w 2020 roku (2 524), co było bezpośrednim skutkiem pandemii i ograniczenia działalności instytucji kultury. W kolejnych latach aktywność wypożyczeniowa powoli się odbudowywała, jednak nie osiągnęła już wcześniejszego poziomu.

Utrzymujący się spadek zainteresowania biblioteką może być wynikiem zmian demograficznych (w tym odpływu młodszej populacji), ograniczonego dostępu do nowoczesnych zasobów (np. e-booków) oraz rosnącej konkurencji ze strony mediów cyfrowych. Dane te wskazują na potrzebę podjęcia działań wspierających rozwój czytelnictwa w gminie – szczególnie wśród dzieci i młodzieży – poprzez modernizację oferty biblioteki, cyfryzację zbiorów oraz organizację wydarzeń animujących życie kulturalne lokalnej społeczności.

Wykres 20 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Lutowiska w latach 2017-2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Gmina Ustrzyki Dolne

Na terenie gminy Ustrzyki Dolne działalność kulturalną prowadzi Ustrzycki Dom Kultury - jest samorządową instytucją kultury, działającą w oparciu o statut. Jako instytucja kultury realizuje zadania w dziedzinie, wychowania, edukacji i upowszechniania kultury wśród dzieci, młodzieży oraz dorosłych, poprzez organizowanie różnorodnych form zespołowego uczestnictwa w kulturze. W placówce cyklicznie odbywają się projekcje filmowe, organizowane są wystawy plastyczne, fotograficzne oraz spotkania i prelekcje z wybitnymi ludźmi. Na terenie gminy mieści się również Muzeum Przyrodnicze Bieszczadzkiego Parku Narodowego, które działa w ramach Ośrodka Naukowo-Dydaktycznego Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Na ekspozycję muzealną składają się eksponaty związane z terenem Bieszczadów i obejmujące ich faunę i florę (także tę prehistoryczną), geologię, hydrologię, etnografię, architekturę oraz zagadnienia ochrony środowiska.

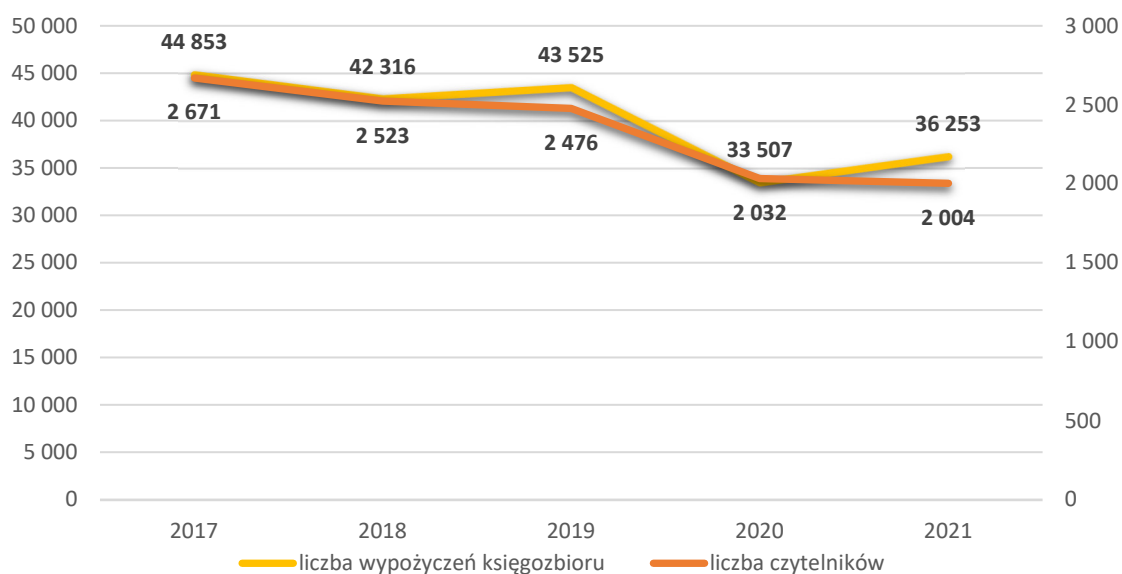
Na terenie gminy znajduje się Bieszczadzkie Centrum Turystyki i Promocji w Ustrzykach Dolnych, które realizuje zadania promocji miasta, gminy oraz regionu bieszczadzkiego, informacji turystycznej oraz informacji i promocji gospodarczej. W zakresie działalności BCTiP znajduje się również prowadzenie Izby Regionalnej oraz działalności gospodarczej.

Na terenie gminy działa Powiatowa i Miejska Biblioteka Publiczna w Ustrzykach Dolnych. Biblioteka ma swoje oddziały w Brzegach Dolnych, Ropience, Ustjanowej Górnej i Wojtkowej. PiMBP w Ustrzykach Dolnych aktywnie działa na polu promocji literatury, czytelnictwa, twórczości artystycznej, proponując w ciągu roku szereg różnorodnych imprez, spotkań dla dzieci i młodzieży oraz osób dorosłych. W bibliotece można również korzystać z nieodpłatnego dostępu do internetu przy stanowiskach komputerowych, które służą też do przeglądania katalogów elektronicznych.

Księgozbiór bibliotek w 2021 roku wynosił 17 913 woluminów, a liczba czytelników wynosiła 2004, a liczba wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz – 36 253. Liczba czytelników spadła w latach 2017-

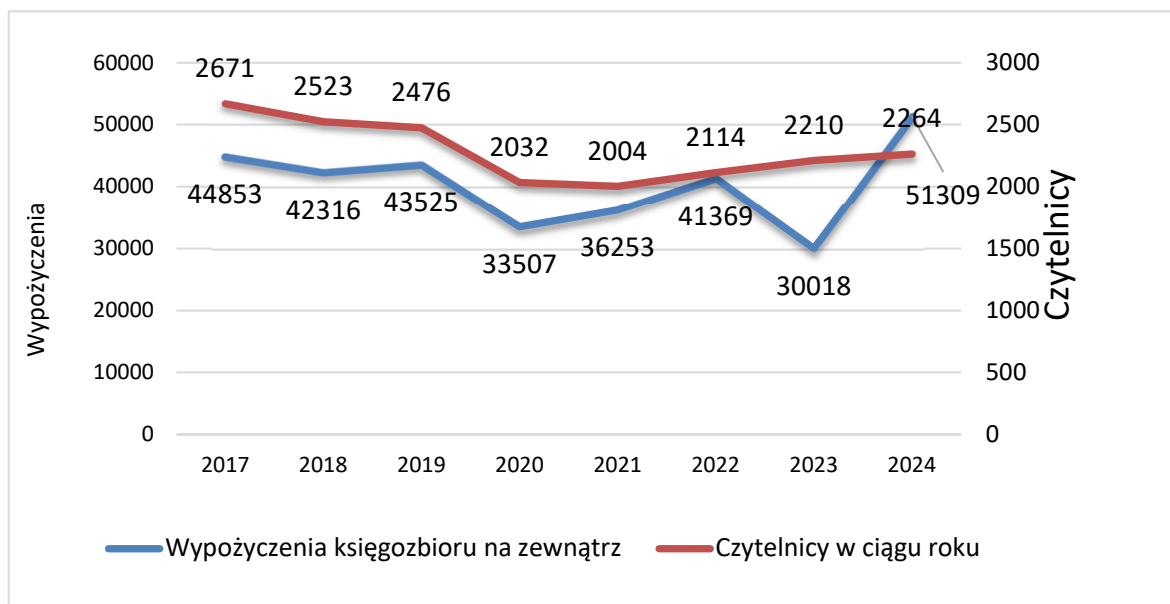
2021, tak jak liczba wypożyczeń. Liczbę czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Ustrzyki Dolne na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 21 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Ustrzyki Dolne w latach 2017-2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 22 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Ustrzyki Dolne w latach 2017-2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W latach 2017–2024 działalność biblioteki publicznej w Ustrzykach Dolnych charakteryzowała się stabilnym poziomem zainteresowania ze strony mieszkańców, mimo okresowych wahań liczby czytelników i wypożyczeń. Liczba zarejestrowanych czytelników spadła z 2671 osób w 2017 roku do 2032 w 2020 roku, a następnie – po okresie pandemii – systematycznie wzrastała, osiągając 2264 osoby w 2024 roku. W ostatnich trzech latach liczba

użytkowników biblioteki pozostaje stabilna i nawet nieznacznie przewyższa poziom sprzed pandemii.

W zakresie wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz odnotowano bardziej zróżnicowaną dynamikę. W 2017 roku liczba wypożyczeń wynosiła 44 853, po czym w okresie pandemii (2020–2021) nastąpił spadek do 33507 i 36253 wypożyczeń. Od 2022 roku widoczny jest jednak wyraźny wzrost, a w 2024 roku biblioteka osiągnęła rekordową liczbę wypożyczeń – 51 309, co może świadczyć o skutecznych działaniach animacyjnych i promocji czytelnictwa podejmowanych przez instytucję.

Ogólna tendencja wskazuje na odbudowę i wzrost aktywności biblioteki po okresie pandemii. Ustrzyki Dolne pozostają gminą o najwyższym poziomie korzystania z usług bibliotecznych w ramach obszaru funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” – zarówno pod względem liczby czytelników, jak i skali wypożyczeń. Dane te świadczą o dużym potencjale rozwojowym biblioteki, a także potrzebie dalszego inwestowania w jej ofertę – szczególnie w nowoczesne zasoby, przestrzenie wielofunkcyjne i działania edukacyjno-kulturalne skierowane do różnych grup wiekowych.

Kolejnym zdaniem własnym gminy jest zaspokojenie potrzeb lokalnej społeczności w zakresie kultury fizycznej, w tym tworzenie terenów rekreacyjnych oraz urządzeń sportowych. W tym celu rozbudowywana jest infrastruktura sportowa, która obejmuje m.in. boiska sportowe, hale sportowe, sale gimnastyczne, baseny, korty tenisowe. Infrastrukturę sportową występującą w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawiono poniżej.

Gmina Czarna

- Stadion sportowy w Czarnej Górnjej
- Hala sportowa w Czarnej Górnjej

Gmina Lutowska

- kompleks sportowo – rekreacyjny w Lutowiskach,
- boisko piłkarskie trawiaste na osiedlu w Lutowiskach i w Smolniku,
- boisko wielofunkcyjne asfaltowe w Stuposianach,
- hala sportowa przy budynku Szkoły Podstawowej w Lutowiskach,
- siłownie zewnętrzne w Lutowiskach, Smolniku, Stuposianach i Pszczelinach,
- Strzelnica sportowo-szkoleniowa w Lutowiskach,
- talerzykowy wyciąg narciarski „Rusinowa Polana” w Dwerniczku,
- korty tenisowe przy ośrodku ResortSPA Caryńska w Dwerniku,
- zaplecze sportowe przy ośrodku Caritas w Nasicznem.

Gmina Ustrzyki Dolne

- Hala sportowa w Ustrzykach Dolnych,
- Zespół Basenów „Delfin”,
- Stadion sportowy w Ustrzykach Dolnych,
- Trasy rowerowe „Downihill”,
- Tor Rowerowy „Pumptruck” k. Parku pod Dębami,

- Pole golfowe „Arlamów”,
- Siłownia zewnętrzna,
- Centrum sportowe „Arlamów”,
- Trasy Nordic Walking Park,
- Trasy Narciarskie na Żukowie,
- Stacja narciarska „Laworta” oraz „Gromadzyń”,
- Lodowisko w Ustrzykach Dolnych,
- Wyciąg narciarski „Arlamów” oraz „Mały Król”.

Obszar „Innowacyjnych Bieszczadów” zmagają się z istotnymi deficytami w zakresie infrastruktury i dostępności oferty kulturalnej. Wiele cennych obiektów dziedzictwa kulturowego, takich jak zabytkowe cerkwie, czy miejsca pamięci, jest zdegradowanych, niedostępnych dla mieszkańców lub pozbawionych funkcji użytkowej.

Rewitalizacja dawnej rafinerii FANTO w Ustrzykach Dolnych – unikatowego obiektu dziedzictwa przemysłowego i ważnego elementu historii Bieszczad – stała się realnym procesem, który już dziś przynosi pierwsze efekty. Pomimo wieloletniego zaniedbania i postępującej degradacji, rozpoczęte działania pozwoliły tchnąć nowe życie w to wyjątkowe miejsce. Dzięki zaangażowaniu lokalnych partnerów i instytucji, teren dawnej rafinerii przestaje być zapomnianą przestrzenią – staje się symbolem przemiany i społecznego zaangażowania.

Pierwsze inicjatywy – takie jak organizacja wydarzeń kulturalnych, działań edukacyjnych i spotkań mieszkańców – pokazały ogromny potencjał tego miejsca. Trwałe przekształcenie kompleksu w nowoczesne centrum kultury i edukacji, z przestrzenią na wystawy, warsztaty i działania międzypokoleniowe, pozostaje celem, który można i należy dalej rozwijać. Rafineria FANTO ma szansę stać się nie tylko miejscem pamięci, ale również aktywnym ośrodkiem budowania tożsamości lokalnej, integracji społecznej i kreatywnego rozwoju regionu.

Aby projekt mógł zostać zrealizowany, konieczne jest pozyskanie odpowiednich środków finansowych – inwestycja wymaga bowiem kompleksowych działań: od zabezpieczenia konstrukcji i odtworzenia zabytkowych elementów, po wyposażenie w nowoczesne narzędzia ekspozycyjne i edukacyjne. To inwestycja w ludzi – w mieszkańców Bieszczadów, ich historię, edukację, rozwój i poczucie przynależności do miejsca, które ma swoją wyjątkową przeszłość.

Brakuje nowoczesnych przestrzeni kulturalnych umożliwiających organizację wydarzeń, wystaw, warsztatów i działalności edukacyjnej – zarówno w małych miejscowościach, jak i w większych ośrodkach. Istniejące instytucje kultury są niedoinwestowane, wyposażone w przestarzały sprzęt i nieprzystosowane do prowadzenia działalności z wykorzystaniem nowoczesnych technologii. Brakuje również spójnej oferty kulturowej opartej na dziedzictwie pogranicza, wielokulturowości oraz historii społeczności przesiedlonych, a także narzędzi cyfrowych i ekspozycji multimedialnych umożliwiających nowoczesną prezentację zasobów. Ograniczona jest dostępność oferty kulturalnej dla osób z niepełnosprawnościami oraz mieszkańców mniejszych miejscowości, co wpływa na niskie uczestnictwo w kulturze i ograniczoną integrację społeczną.

Należy przede wszystkim skupić się na potrzebach lokalnej społeczności, która powinna być głównym odbiorcą planowanych działań w zakresie rozwoju infrastruktury i oferty kulturalnej. W gminach Czarna, Lutowiska i Ustrzyki Dolne odczuwalny jest wyraźny deficyt w zakresie zagospodarowania dziedzictwa kulturowego – zarówno materialnego, jak i niematerialnego – w sposób, który

umożliwiałby mieszkańcom codzienny kontakt z lokalną historią, tradycją i współczesną kulturą. Pomimo istnienia cennych obiektów historycznych i wyjątkowej tożsamości kulturowej regionu (związanej m.in. z wieloetnicznym dziedzictwem Łemków, Bojków oraz historią przesiedleń), brakuje nowoczesnych, dostępnych i funkcjonalnych przestrzeni kultury, które służyłyby przede wszystkim lokalnej społeczności.

Inwestycje w infrastrukturę kulturową – takie jak lokalne domy kultury, świetlice, galerie, miejsca spotkań, ekspozycje czy interaktywne centra dziedzictwa – powinny być ukierunkowane na potrzeby mieszkańców: dzieci, młodzieży, dorosłych i seniorów. Takie miejsca mogą stać się naturalnymi przestrzeniami integracji, edukacji, wspólnej aktywności i budowania tożsamości, a jednocześnie przyczyniać się do poprawy jakości życia w regionie. Dopiero w dalszej kolejności – jako wartość dodana – mogą pełnić funkcje turystyczne i promocyjne, udostępniając dziedzictwo kulturowe w sposób atrakcyjny również dla odwiedzających i uczestników kultury spoza regionu.

W związku z tym zaplanowano kompleksowe działania, których głównym celem jest zachowanie i promocja wielowarstwowego dziedzictwa kulturowego Bieszczadów jako kluczowego elementu tożsamości lokalnej społeczności. Priorytetem jest wzmocnienie roli kultury i dziedzictwa w codziennym życiu mieszkańców – jako przestrzeni budowania wspólnoty, edukacji i aktywności społecznej. Dopiero w dalszej kolejności działania te odpowiadają na potrzeby współczesnych turystów, poszukujących autentycznych i zaangażowanych doświadczeń kulturowych.

Wszystkie te działania przyczynią się do wzbogacenia oferty kulturowej regionu, stworzenia nowych punktów kulturowych na mapie Bieszczad, wydłużenia sezonu turystycznego, zwiększenia liczby odwiedzających oraz generowania nowych miejsc pracy w sektorze usług. Projekt opiera się na lokalnym potencjale i tożsamości kulturowej, a jego realizacja wypełni istniejące deficyty infrastrukturalne i funkcjonalne, wzmacniając rozpoznawalność Bieszczadów jako nowoczesnej, atrakcyjnej i wielowymiarowej destynacji turystycznej.

2.2.4. Ochrona zdrowia i pomoc społeczna

Ochrona zdrowia

Dostęp do opieki zdrowotnej jest jednym z kluczowych czynników wpływających na sytuację zdrowotną i jakość życia mieszkańców. Zgodnie z ustawą z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz.U. z 2022 r. poz. 2561 z późn. zm.), świadczeniobiorcy mają prawo do świadczeń opieki zdrowotnej, których celem jest zachowanie zdrowia, zapobieganie chorobom i urazom, wczesne wykrywanie chorób, leczenie, pielęgnacja oraz ograniczanie niepełnosprawności.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, obejmującym gminy Czarna, Lutowiska i Ustrzyki Dolne, opiekę zdrowotną w 2023 roku świadczyło 13 przychodni, z czego część funkcjonowała w oparciu o kontrakty z Narodowym Funduszem Zdrowia. W porównaniu do roku 2019, w którym funkcjonowało 12 przychodni, odnotowano niewielki wzrost liczby podmiotów świadczących usługi zdrowotne.

Liczba porad lekarskich w ramach ambulatoryjnej opieki zdrowotnej wyniosła w 2023 roku 130 208, co oznacza nieznaczny spadek względem roku 2019, kiedy zarejestrowano 130 667 porad. Z kolei liczba porad w zakresie podstawowej opieki zdrowotnej wzrosła z 95 194 w 2019 roku do 97 001

w 2023 roku, co może świadczyć o zwiększonym zapotrzebowaniu na usługi lekarzy pierwszego kontaktu oraz skuteczniejszej organizacji opieki podstawowej.

W zakresie infrastruktury farmaceutycznej, stan pozostał bez zmian – zarówno w 2019, jak i w 2023 roku na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” funkcjonowało 6 aptek ogólnodostępnych oraz 2 punkty apteczne. Choć liczby te świadczą o stabilności dostępności do leków i usług farmaceutycznych, mogą one być niewystarczające w kontekście rozproszonej zabudowy oraz potrzeb starzejącej się populacji.

Dane te potwierdzają względną równowagę w zakresie dostępu do podstawowych usług zdrowotnych na obszarze funkcjonalnym, jednak sytuacja demograficzna i terytorialne rozproszenie wskazują na potrzebę dalszego wzmocnienia infrastruktury zdrowotnej, zwłaszcza w mniejszych gminach wiejskich.

Dane dotyczące liczby przychodni, aptek i punktów aptecznych, a także porad lekarskich na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 16 Dane dotyczące opieki zdrowotnej w OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2019 oraz 2023 roku

Wyszczególnienie	OF „Innowacyjne Bieszczady	
	2019	2023
Przychodnie ogółem	12	13
Ambulatoryjna opieka zdrowotna – porady lekarskie	130 667	130 208
Podstawowa opieka zdrowotna – porady lekarskie	95 194	97 001
Apteki ogólnodostępne	6	6
Punkty apteczne	2	2

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Pomoc społeczna

Pomoc społeczna, zgodnie z ustawą z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz. U. z 2021 r. poz. 2268 z późn. zm.), jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości. Pomoc społeczną jest zadaniem własnym gminy.

Działania z zakresu pomocy społecznej w gminach realizowane są przez ośrodki pomocy społecznej lub centra usług wspólnych. Na OF „Innowacyjne Bieszczady”, działania te są realizowane przez:

1. Gmina Lutowiska – Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Lutowiskach
2. Gmina Czarna – Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Czarnej
3. Gmina Ustrzyki Dolne – Miejsko - Gminny Ośrodek Pomocy Społecznej w Ustrzykach Dolnych

Oprócz wskazanej powyżej ustawy o pomocy społecznej, ośrodki wykonują swoje zadania na podstawie innych ustaw, m.in.:

- ustawy z dnia 9 czerwca 2011 r. o wspieraniu rodziny i systemie pieczy zastępczej (Dz. U. z 2022 r. poz. 447),
- ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o świadczeniach rodzinnych (Dz. U. z 2022 r. poz. 615),
- ustawy z dnia 7 września 2007 r. pomocy osobom uprawnionym do alimentów (Dz. U. z 2021 r. poz. 877 z późn. zm.),
- ustawy z dnia 4 listopada 2016 r. o wsparciu kobiet w ciąży i rodzin "Za życiem" (Dz. U. z 2020 r. poz. 1329),
- ustawy z dnia 4 kwietnia 2014 r. o ustaleniu i wypłacie zasiłków dla opiekunów (Dz. U. z 2020 r. poz. 1297),
- ustawy z dnia 11 lutego 2016 r. o pomocy państwa w wychowywaniu dzieci (Dz. U. z 2019 r. poz. 2407 z późn. zm.),
- ustawy z dnia 29 lipca 2005 r. przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz. U. z 2021 r. poz. 1249),
- ustawy z dnia 27 sierpnia 2004 r. o świadczeniach opieki zdrowotnej finansowanych ze środków publicznych (Dz. U. z 2021 r. poz. 1285),
- ustawy z dnia 5 grudnia 2014 r. o Karcie Dużej Rodziny (Dz. U. z 2021 r. poz. 1744),
- ustawy z dnia 19 sierpnia 1994 r. o ochronie zdrowia psychicznego (Dz. U. z 2020 r. poz. 685),
- ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o zatrudnieniu socjalnym (Dz. U. z 2020 r. poz. 176 z późn. zm.).

Ośrodki pomocy społecznej udzielają pomocy pieniężnej i niepieniężnej, tzw. środowiskowej pomocy społecznej, osobom, które mają problemy z samodzielnym funkcjonowaniem w środowisku. Prawo do świadczeń pieniężnych przysługuje osobom i rodzinom, których dochód nie przekracza określonego w przepisach kryterium dochodowego. Od 1 stycznia 2022 r. kryterium dochodowe wynosi dla osoby samotnej gospodarującej 776 zł, dla osoby w rodzinie 600 zł. Kryterium, które obowiązywało poprzednio, od 1 października 2018 r. do 31 grudnia 2021 r., wynosiło odpowiednio 701 zł i 528 zł.

Pomoc, która jest udzielana ludności w miejscu zamieszkania za pośrednictwem ośrodków pomocy społecznej jest określana jako środowiskowa pomoc społeczna. Korzystającymi z pomocy środowiskowej są wszyscy członkowie gospodarstw domowych, a także osoby bezdomne korzystające z pomocy gminy. Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej to udział beneficjentów tej pomocy w liczbie ludności ogółem, co pozwala określić skalę problemu w tej kwestii.

Liczbę gospodarstw domowych i osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”, a także zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w roku 2021, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 17 Liczba rodzin oraz osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach w 2021 roku

Nazwa gminy	Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej	Osoby korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej	Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności	Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej
Gmina Czarna	60	184	775	7,7%
Gmina Lutowska	81	185	917	9,2%
Gmina Ustrzyki Dolne	363	892	538	5,4%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	504	1 261	2 230	7,4%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Jak wynika z przedstawionych danych, największa liczba gospodarstw domowych oraz osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w 2021 roku wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne – odpowiednio 363 i 892. Biorąc pod uwagę uwarunkowania demograficzne w każdej gminie i związany z nimi wskaźniki dotyczące zasięgu korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej, największy udział korzystających z pomocy ośrodka pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem występuje w gminie Lutowska (9,2%), w gminie Czarna (7,7%), a najmniejszy w gminie Ustrzyki Dolne (5,4%). Ogólnie dla całego analizowanego obszaru, udział osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem w 2021 roku wynosi 7,4%.

W celu zapewnienia aktualności analizy, poniżej zaprezentowano również dane za rok 2023, które stanowią kontynuację wcześniejszego zestawienia i pozwalają na ocenę dynamiki zmian w zakresie korzystania z pomocy społecznej na terenie obszaru funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady”.

Tabela 18 Liczba rodzin oraz osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach w 2023 roku

Nazwa gminy	Gospodarstwa domowe korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej	Osoby korzystające ze środowiskowej pomocy społecznej	Beneficjenci środowiskowej pomocy społecznej na 10 tys. ludności	Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej
Gmina Czarna	50	146	618	6,20%
Gmina Lutowska	64	130	658	6,60%
Gmina Ustrzyki Dolne	297	732	447	4,50%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	411	1008	1723	5,8%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W zakresie pomocy społecznej świadczonej w środowisku zamieszkania występują wyraźne różnice pomiędzy gminami tworzącymi Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady”. Dane dotyczące liczby gospodarstw domowych objętych wsparciem środowiskowym oraz liczby beneficjentów pozwalają określić poziom potrzeb społecznych w poszczególnych jednostkach.

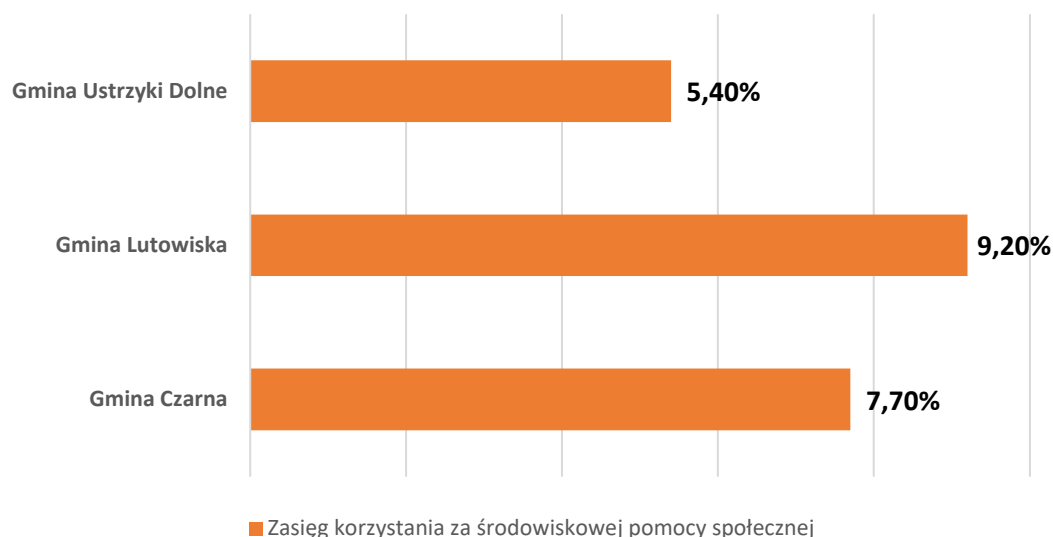
W gminie Czarna w 2023 roku środowiskową pomocą społeczną objęto 50 gospodarstw domowych, co przełożyło się na 146 osób korzystających ze wsparcia. Wskaźnik beneficjentów wyniósł 618 osób na 10 tys. mieszkańców, co świadczy o relatywnie wysokim udziale populacji objętej pomocą społeczną (ok. 6,2%). Tak wysoki poziom może wynikać z czynników takich jak: niekorzystna struktura demograficzna (wysoki udział osób starszych i samotnych), niska dostępność usług publicznych, ograniczenia dochodowe mieszkańców oraz peryferyjny charakter gminy.

W gminie Ustrzyki Dolne pomocą społeczną objętych było 297 gospodarstw domowych, czyli 732 osoby – co stanowiło około 4,5% ogółu mieszkańców. Wskaźnik beneficjentów na 10 tys. ludności wyniósł 447. Pomimo wyższych wartości bezwzględnych niż w gminie Czarna, niższy odsetek mieszkańców objętych pomocą może świadczyć o względnie lepszej sytuacji społeczno-ekonomicznej gminy. Potencjalnymi czynnikami są tutaj: większa liczba miejsc pracy, rozwinięta infrastruktura usług społecznych oraz lepsza dostępność edukacji i aktywizacji zawodowej.

Powyższe dane wskazują na zróżnicowanie skali wyzwań społecznych w obszarze funkcjonalnym. Największym obciążeniem systemu pomocy społecznej cechuje się gmina Czarna, co wymaga działań wspierających samodzielność i integrację społeczną mieszkańców. We wszystkich gminach wskazane jest rozwijanie usług środowiskowych (w tym opieki nad osobami starszymi), programów aktywizacji społeczno-zawodowej, wsparcia rodzin w kryzysie oraz zwiększania dostępności usług społecznych w miejscu zamieszkania.

Wracając do sytuacji z 2021 roku, poniższa tabela przedstawia dane obrazujące skalę korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej na terenie gmin wchodzących w skład obszaru funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady”.

Wykres 23 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W celu uchwycenia aktualnych tendencji i oceny zmian w zakresie korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej, analiza została rozszerzona o dane z roku 2023. Biorąc pod uwagę uwarunkowania demograficzne w każdej z gmin oraz związane z nimi wskaźniki dotyczące zasięgu korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej, największy udział osób korzystających z pomocy ośrodków pomocy społecznej w relacji do liczby ludności ogółem w 2023 roku odnotowano w gminie Lutowiska (6,6%), nieco niższy w gminie Czarna (6,2%), a najniższy w gminie Ustrzyki Dolne (4,5%).

Zróźnicowanie wskaźników odzwierciedla lokalne uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i demograficzne. Wyższy udział beneficjentów w gminach Lutowiska i Czarna może wynikać z większego udziału osób starszych, samotnych i mniej aktywnych zawodowo. W Ustrzykach Dolnych niższy wskaźnik może świadczyć o lepszej sytuacji społeczno-gospodarczej i szerszym dostępie do rynku pracy oraz usług publicznych.

Dane dotyczące zasięgu środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach przedstawia poniższy wykres.

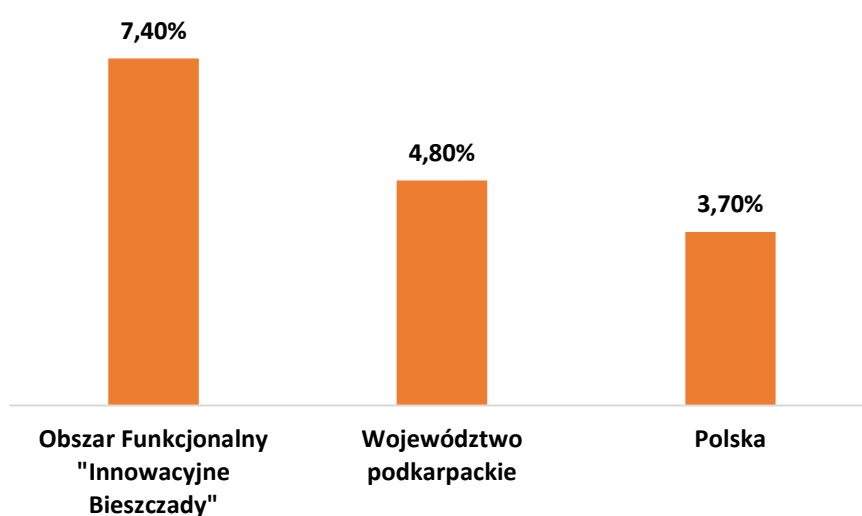
Wykres 24 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na omawianym obszarze na rok 2021, wskaźnik dotyczący udziału osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem (7,4%) wyniósł powyżej średniej dla województwa podkarpackiego (4,8%) oraz średniej dla całego kraju (3,7%), co może świadczyć o problemie w tej kwestii oraz potrzebą pomocy większej liczbie ludności niż w innych częściach województwa oraz kraju, czego przyczyną może być większy zasięg ubóstwa czy też wykluczenia społecznego. Wskazane dane zostały przedstawione na poniższym wykresie.

Wykres 25 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w roku 2021 w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w województwie podkarpackim oraz ogólnie na terenie kraju

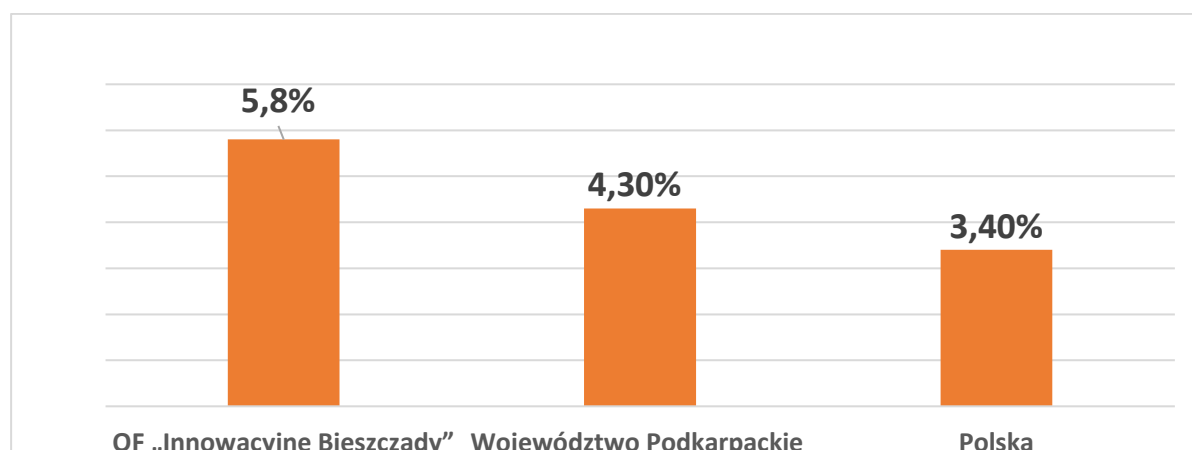
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Poddając analizie kolejne lata, na obszarze funkcjonalnym „Innowacyjne Bieszczady” wskaźnik udziału osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w liczbie ludności ogółem wyniósł w 2023 roku 5,8%. Jest to wartość wyraźnie wyższa niż średnia dla województwa podkarpackiego (4,3%) oraz średnia krajowa, która wyniosła 3,4%.

Podwyższony poziom korzystania z pomocy społecznej może świadczyć o nasileniu problemów społecznych w regionie, w tym m.in. wyższym poziomie ubóstwa, ograniczonym dostępie do usług publicznych, trudniejszej sytuacji osób starszych oraz występowaniu zjawisk wykluczenia społecznego, zwłaszcza na obszarach peryferyjnych. Różnice te wskazują na potrzebę kontynuacji i intensyfikacji działań z zakresu integracji społecznej, profilaktyki oraz rozwoju usług środowiskowych i wsparcia rodzin w trudnej sytuacji życiowej.

Zestawienie wartości wskaźnika dla obszaru funkcjonalnego, województwa podkarpackiego i Polski przedstawia poniższy wykres.

Wykres 26 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w roku 2023 w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w województwie podkarpackim oraz ogólnie na terenie kraju

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

2.3. Sfera gospodarcza

2.3.1. Rynek pracy i bezrobocie

Czynnikiem, który określa stan gospodarki, a także jej potencjał jest rynek pracy. Wpływ na rynek pracy na danym obszarze ma liczba osób w wieku produkcyjnym oraz ilość dostępnych miejsc pracy, które kształtują podaż i popyt pracy. Nierównowaga pomiędzy popytem a podażą pracy wpływa na poziom bezrobocia.

Wiek produkcyjny jest określany jako wiek zdolności do pracy, czyli w przypadku mężczyzn w wieku 18-64 lata, a kobiet 18-59 lat. W ramach wieku produkcyjnego, można wyróżnić wiek mobilny, który dotyczy osób w wieku 18-44 lata (bez względu na płeć), zdolnych i gotowych do ewentualnego przekwalifikowania się oraz zmiany stanowiska lub pracy, a także wiek niemobilny, dla mężczyzn w wieku 45-64 lat, dla kobiet 45-59 lat.

Jak prezentowano już wcześniej – w podrozdziale 2.2.1. *Sytuacja demograficzna* – według danych GUS w 2021 roku, Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” zamieszkiwało 12697 osób,

co stanowiło 60,6% ogółu ludności na tym obszarze. Największa liczba mieszkańców w wieku produkcyjnym była w gminie Ustrzyki Dolne – 9904 osób (59,9% ogółu mieszkańców gminy), a najmniejsza w gminie Lutowiska – 1301 osób (64,4% ogółu mieszkańców gminy). Liczbę osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawia tabela poniżej.

Tabela 19 Liczba osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Gmina	2017	2018	2019	2020	2021
Czarna	1 606	1 586	1 565	1 490	1 492
% ogółu mieszkańców	66,4%	65,8%	65,5%	62,7%	62,3%
Lutowiska	1 394	1 394	1 366	1 303	1 301
% ogółu mieszkańców	67,1%	66,3%	66,3%	64,2%	64,4%
Ustrzyki Dolne	11 064	10 937	10 759	10 055	9 904
% ogółu mieszkańców	63,6%	63,0%	62,5%	60,3%	59,9%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	14 064	13 917	13 690	12 848	12 697
% ogółu mieszkańców	64,2%	63,6%	63,2%	60,9%	60,6%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W kolejnych latach, tj. w 2022, 2023 i 2024 roku, widoczny jest dalszy systematyczny spadek liczby osób w wieku produkcyjnym na całym obszarze funkcjonalnym. W 2022 roku populacja tej grupy wynosiła 12513 osób, w 2023 roku – 12407 osób, a w 2024 roku – 12217 osób, co oznacza spadek o 296 osób, czyli o około 2,4% w ciągu dwóch lat.

Największy bezwzględny spadek liczby osób w wieku produkcyjnym wystąpił w gminie Ustrzyki Dolne – z 9772 osób w 2022 roku do 9509 osób w 2024 roku. W gminie Czarna liczba ta zmniejszyła się z 1 466 do 1 450 osób, a w gminie Lutowiska – z 1 275 do 1 258 osób. Choć spadki w mniejszych gminach są relatywnie niewielkie, stanowią wyraźny sygnał pogłębiających się zmian demograficznych, wpływających na lokalną podaż pracy.

Kurczenie się zasobów siły roboczej w wieku produkcyjnym może w dłuższej perspektywie wpływać na ograniczenie rozwoju lokalnej gospodarki, w tym utrudniony dostęp do pracowników w sektorach usług, turystyki czy rolnictwa. Odpowiedzią na te wyzwania powinny być działania ukierunkowane na aktywizację zawodową, przyciąganie młodych ludzi oraz zwiększanie atrakcyjności osiedleńczej regionu poprzez inwestycje w infrastrukturę, jakość życia oraz warunki pracy.

Poniższa tabela przedstawia dane dotyczące liczby ludności w wieku produkcyjnym na obszarze funkcjonalnym „Innowacyjne Bieszczady” w latach 2022, 2023 i 2024, obrazując skalę i dynamikę zmian w tym zakresie.

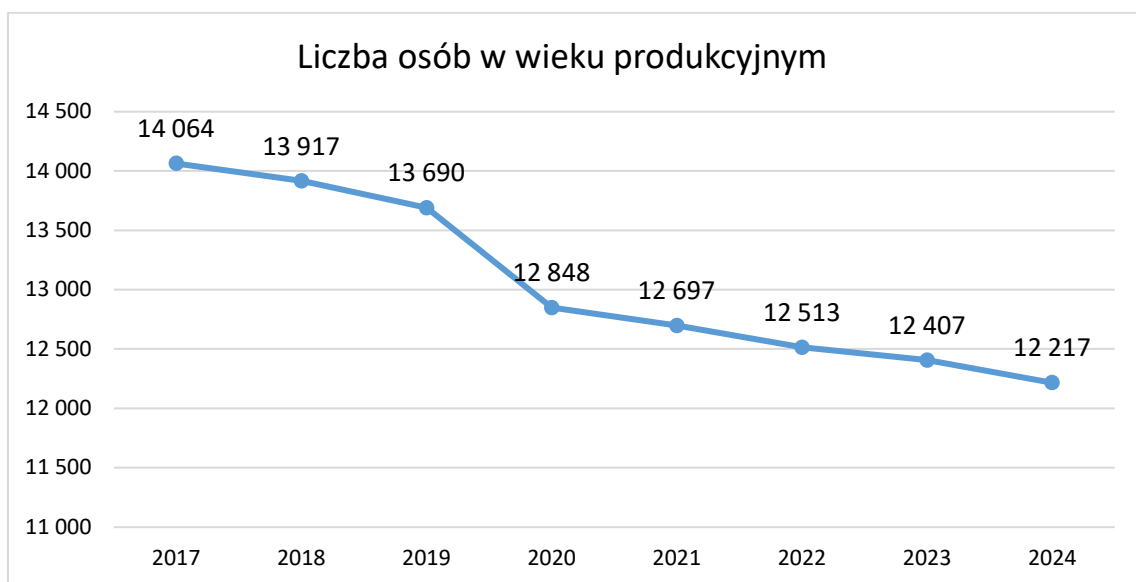
Tabela 20 Liczba osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2022-2024

Gmina	2022	2023	2024
Czarna	1 466	1 459	1 450
% ogółu mieszkańców	61,10%	62,10%	61,80%
Lutowiska	1 275	1 273	1 258
% ogółu mieszkańców	64,30%	64,90%	64,40%
Ustrzyki Dolne	9 772	9 675	9 509
% ogółu mieszkańców	59,50%	59,40%	58,90%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	12 513	12 407	12 217
% ogółu mieszkańców	60,20%	60,20%	59,80%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na podstawie analizy powyższych danych można zauważyć, że w latach 2017-2024 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występowała tendencja malejąca, jeśli chodzi o liczbę ludności w wieku produkcyjnym. W porównaniu do roku 2017, w roku 2024 liczba osób w wieku produkcyjnym była niższa o 1 847. Kształtowanie się liczby osób w wieku produkcyjnym na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2024 przedstawia poniższy wykres.

Wykres 27 Zmiany liczby osób w wieku produkcyjnym na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2024

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W analizie lokalnego rynku pracy istotne znaczenie ma liczba mieszkańców w tzw. wieku mobilnym, czyli w przedziale 18–44 lata, obejmującym osoby najbardziej aktywne zawodowo i społecznie, zdolne do przekwalifikowania, zmiany miejsca zamieszkania i pracy, a także do podejmowania inicjatyw gospodarczych i obywatelskich. Osoby w tym wieku stanowią fundament potencjału rozwojowego obszaru.

Na przestrzeni lat 2019–2023 na terenie Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” odnotowano systematyczny spadek liczby osób w wieku mobilnym. W 2019 roku populacja tej grupy wynosiła łącznie 8541 osób (4394 mężczyzn i 4147 kobiet), natomiast w 2023 roku zmniejszyła się do 7431 osób (3821 mężczyzn i 3610 kobiet). Oznacza to ubytek o 1110 osób, czyli spadek o około 13% w ciągu czterech lat. Tendencja ta potwierdza ogólny proces starzenia się społeczeństwa oraz odpływu młodych ludzi z obszarów peryferyjnych.

Największy bezwzględny spadek w tej grupie wiekowej wystąpił w gminie Ustrzyki Dolne, jednak z uwagi na dostępność danych warto zwrócić uwagę także na gminę Lutowiska. W 2019 roku w gminie tej liczba mieszkańców w wieku mobilnym wynosiła 847 osób (454 mężczyzn i 393 kobiety), natomiast w 2023 roku spadła do 732 osób (374 mężczyzn i 358 kobiet). Ubytek 115 osób w tak małej gminie oznacza relatywnie wysoki spadek – rzędu 13,6%.

Tabela 21 Liczba osób w wieku mobilnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 oraz 2023

Gmina	2019			2023		
	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety	Ogółem	Mężczyźni	Kobiety
Czarna	974	469	505	897	444	453
Lutowiska	847	454	393	732	374	358
Ustrzyki Dolne	6 720	3 471	3 249	732	3 003	2 799
OF „Innowacyjne Bieszczady”	8 541	4 394	4 147	2361	3 821	3 610

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” to w głównej mierze teren, na którym funkcjonują podmioty prywatne, ukierunkowane na działalność turystyczną i związaną z tym usługami. Najwięcej miejsc pracy znajduje się w Ustrzykach Dolnych, gdzie są zakłady przemysłowe: „PHUP MARBOL” s.c. Zakład pracy Chronionej, „PAMO-PLAST” sp. z o.o., Zakład Przemysłu Drzewnego „POLBUK” s.c., Zakład Produkcji Drzewnej „ABM”, Zakład Produkcji Drzewnej „WADREW”, Przedsiębiorstwo Energetyki Ciepłej, Zakład Produkcji Węgla Drzewnych „BOSS”, Zakład Produkcji Węgla Drzewnych „SORTEX”, Zakład Przetwórstwa Mięsnego „TOWAL”, Przedsiębiorstwo Produkcji Betonów „STALBET”, Zakład Produkcyjno-Handlowo-Usługowy „TECHMA”, Zakład WYROBÓW z Drewna Turek Zdzisław, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Usługowo-Handlowe „SAN-UST”. W pozostałym obszarze OF występują również zakłady przemysłowe: Zakład Drzewny „ZRĘBEK w Wojtkowej, Przedsiębiorstwo Produkcyjno-Handlowe „DANKROS” sp. z o. o. w Ustianowej Górnej, Czarna s.c., KORA w Ropience.

Zgodnie z danym GUS na obszarze OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku pracowało 3048 osób, co stanowiło 14,6% liczby osób w wieku produkcyjnym zamieszkujących na analizowanym obszarze. W stosunku do roku 2017 liczba pracujących spadła o 6, jednak zauważyć można, że w roku 2018 nastąpił wzrost, który trwał do 2019 roku. Następnie liczba pracujących zmalała i osiągnęła poziom niższy niż w roku 2017. Porównując liczbę osób pracujących na terenie omawianego obszaru na tle innych jednostek samorządu terytorialnego – z sąsiednimi powiatami: leski, sanocki, że liczba ta jest niższa na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”. Zgodnie z tym według danych GUS z 2021 roku, na terenie powiatu leskiego pracowało 3729 osób, co stanowiło 24,1% liczby osób w wieku produkcyjnym, natomiast na terenie powiatu sanockiego pracowało 21676 osób, co stanowiło 40,4% liczby osób w wieku produkcyjnym

Dane dotyczące liczby osób pracujących na terenie poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz liczby osób pracujących na 1000 ludności na przestrzeni lat 2017-2021, przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 22 Liczba osób pracujących w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Gmina	2017	2018	2019	2020	2021
Czarna	167	180	178	166	165
Lutowiska	282	275	280	270	323
Ustrzyki Dolne	2 605	2 731	2 761	2 553	2 560
OF „Innowacyjne Bieszczady”	3 054	3 186	3 219	2 989	3 048

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Tabela 23 Liczba osób pracujących na 1000 ludności w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021

Gmina	2017	2018	2019	2020	2021
Czarna	69	75	75	70	69
Lutowiska	136	131	136	133	160
Ustrzyki Dolne	150	157	160	153	155
OF „Innowacyjne Bieszczady”	118	121	124	119	128

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Z powyższych danych dot. liczby osób pracujących w poszczególnych gminach dotyczą podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących 10 i więcej oraz jednostek sfery budżetowej niezależnie od liczby pracowników. Dane nie obejmują osób pracujących w jednostkach budżetowych działających w zakresie obrony narodowej i bezpieczeństwa publicznego, osób pracujących w gospodarstwach indywidualnych w rolnictwie, duchownych oraz pracujących w fundacjach, stowarzyszeniach i innych organizacjach społecznych.

Jak wynika z przedstawionych danych, w 2021 roku największa liczba osób pracuje na terenie gminy Ustrzyki Dolne -2560 osób, co stanowi 83,99% ogółu pracujących na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”. Natomiast najmniejsza liczba osób pracujących występuje na terenie gminy Czarna – 165 osób.

Analizując dane dotyczące liczby osób pracujących na 1000 ludności w 2021 roku, zauważa się, że największy wskaźnik występuje w gminie Lutowiska – 160, natomiast w gminie Ustrzyki Dolne wskaźnik ten jest bardzo zbliżony i wyniósł 155. Najmniejszy wskaźnik był w gminie Czarna – 69. Wskaźnik pracujących na 1000 ludności dla OF „Innowacyjne Bieszczady” wyniósł 128 i kształtuje się na poziomie niższym od średniej dla województwa podkarpackiego (224) i średniej krajowej (259).

Zjawisko bezrobocia to zjawisko, które ma duży wpływ na sytuację społeczno – gospodarczą na danym obszarze. Według danych GUS w 2021 roku, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” zarejestrowanych było 1184 osób. Na przestrzeni lat 2017-2021 nastąpił znaczny spadek liczby zarejestrowanych bezrobotnych o 935 osób.

Dotychczasowa analiza obejmująca lata 2017–2021 została poszerzona o dane za rok 2022 i 2023, co pozwala na pełniejsze ujęcie zmian zachodzących na lokalnym rynku pracy oraz ocenę aktualnych trendów w zakresie bezrobocia na obszarze OF „Innowacyjne Bieszczady”.

Dane dotyczące liczby zarejestrowanych bezrobotnych oraz udział tej liczby w liczbie osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2023 przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 24 Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2023

Gmina	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Czarna	164	136	141	146	133	134	126
Lutowiska	158	138	143	149	161	128	134
Ustrzyki Dolne	1 001	901	878	1 001	890	850	825
OF „Innowacyjne Bieszczady”	1 323	1 175	1 162	1 296	1 184	1 112	959

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Tabela 25 Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2023

Gmina	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Czarna	10,2%	8,6%	9,0%	9,8%	8,9%	9,1%	8,6%
Lutowiska	11,3%	9,9%	10,5%	11,4%	12,4%	10,0%	10,5%
Ustrzyki Dolne	9,0%	8,2%	8,2%	10,0%	9,0%	8,7%	8,5%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	10,2%	8,9%	9,2%	10,4%	10,1%	9,3%	9,2%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Biorąc pod uwagę cały okres 2017–2023 (w tym uzupełnione dane za lata 2022 i 2023, które rozszerzają wcześniejszą analizę obejmującą lata 2017–2021), w Obszarze Funkcyjnym „Innowacyjne Bieszczady” obserwowano umiarkowaną tendencję spadkową udziału zarejestrowanych bezrobotnych wśród osób w wieku produkcyjnym, z chwilowym wzrostem w 2020 roku związanym z pandemią COVID-19. Pomimo niewielkich wahań w poszczególnych latach, poziom bezrobocia pozostaje relatywnie stabilny, choć z zauważalnie wyższymi wartościami w gminie Lutowiska, co wskazuje na utrzymujące się zróżnicowanie sytuacji na lokalnych rynkach pracy.

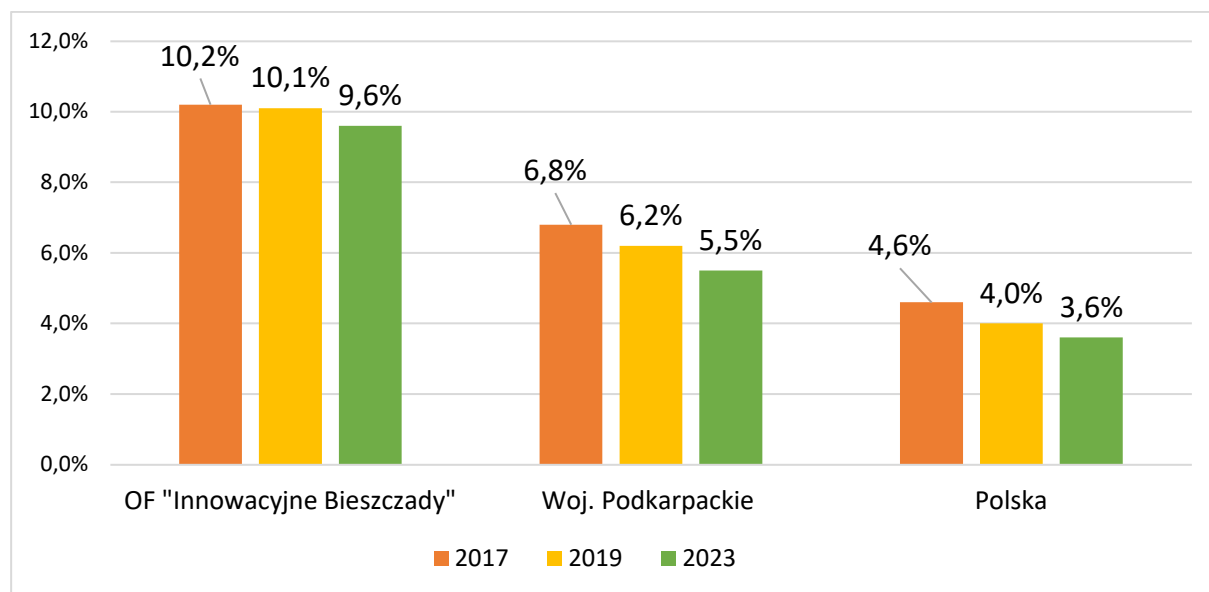
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W analizowanym okresie **2017–2023** udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w Obszarze Funkcyjnym „Innowacyjne Bieszczady” systematycznie maleje – z **10,2% w 2017 roku**, przez **10,1% w 2019 roku**, do **9,6% w 2023 roku**. Mimo tej umiarkowanej poprawy, poziom bezrobocia na tym obszarze pozostaje

znacząco wyższy niż średnia dla województwa podkarpackiego (odpowiednio: 6,8%, 6,2% i 5,5%) oraz **średnia krajowa** (4,6%, 4,0% i 3,6%).

Dane te potwierdzają, że bezrobocie w regionie ma charakter **trwały i strukturalny**, a różnica między OF „Innowacyjne Bieszczady” a województwem i krajem utrzymuje się na poziomie **ponad 3–4 punktów procentowych**. Wskazuje to na potrzebę intensyfikacji działań z zakresu polityki rynku pracy, w szczególności w zakresie aktywizacji zawodowej, wspierania lokalnej przedsiębiorczości oraz tworzenia warunków dla stabilnego zatrudnienia, zwłaszcza w mniejszych gminach.

Wykres 28 Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie osób w wieku produkcyjnym w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w województwie podkarpackim oraz w Polsce w 2017, 2019 i 2023 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Zmniejszenie bezrobocia wymaga zdecydowanych działań powiatowych urzędów pracy, centrów doradztwa zawodowego, a także kształcenia ustawicznego. Ważne w tej kwestii jest również dopasowanie szkolnictwa zawodowego do potrzeb lokalnych pracodawców na lokalnym rynku pracy.

2.3.2. Przedsiębiorczość i rolnictwo

Sytuacja gospodarcza danego obszaru wiąże się ze zjawiskiem przedsiębiorczości. Przedsiębiorczość można definiować jako skłonność do tworzenia nowych przedsiębiorstw lub nowych form jej prowadzenia lub jako aktywność do rozwijania już istniejących, poprzez realizację różnego rodzaju inwestycji. Stopień rozwoju przedsiębiorczości na danym obszarze wynika przede wszystkim z liczby podmiotów gospodarki narodowej, do których zalicza się osoby prawne, jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej oraz osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą. Podmioty te zobowiązane są do rejestracji w odpowiednim rejestrze, w tym również w Krajowym Rejestrze Urzędowym Podmiotów Gospodarki Narodowej (rejestr REGON), który prowadzi Prezes Głównego Urzędu Statystycznego.

Na przestrzeni lat 2017-2021 można zaobserwować pozytywne zjawisko rozwoju przedsiębiorczości na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”. Według danych GUS, w 2021 roku na terenie omawianego obszaru funkcjonowało 2 567 podmiotów gospodarczych. W stosunku do 2017 roku, liczba podmiotów wzrosła o 426. Dane dotyczące liczby podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON na terenie gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021 w podziale na sektor publiczny i sektor prywatny, przedstawia tabela poniżej.

Tabela 26 Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 i 2021 roku

Gmina	Ogółem			Sektor publiczny		Sektor prywatny	
	2017	2021	Wzrost/ spadek w %	2017	2021	2017	2021
Czarna	211	241	14,2%	9	9	201	231
Lutowiska	327	378	15,6%	15	14	309	362
Ustrzyki Dolne	1 603	1 948	21,5%	68	72	1 521	1 855
OF "Innowacyjne Bieszczady"	2 141	2 567	19,9%	92	95	2 031	2 448

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Analiza dotycząca podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych na terenie gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” została doprecyzowana i uzupełniona o najnowsze dostępne dane z lat 2022, 2023 oraz 2024, co umożliwia bardziej aktualną ocenę struktury i dynamiki lokalnej przedsiębiorczości.

W latach 2021–2024 we wszystkich trzech gminach Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” obserwuje się wzrost liczby zarejestrowanych podmiotów gospodarczych, co świadczy o ożywieniu przedsiębiorczości lokalnej. Największy wzrost liczbowy i procentowy odnotowano w gminie Ustrzyki Dolne – liczba podmiotów zwiększyła się tam o 158, czyli o 8,1%, co potwierdza jej pozycję lidera rozwoju gospodarczego w regionie.

W gminach Czarna i Lutowiska przyrost wyniósł odpowiednio 6,6% i 6,5%, a niemal cały wzrost dotyczył sektora prywatnego – to on pozostaje dominującym źródłem aktywności gospodarczej. Sektor publiczny zachował stabilną liczbę jednostek, co sugeruje, że impuls rozwojowy pochodzi głównie od mikro- i małych przedsiębiorstw.

Pomimo wzrostu liczby podmiotów gospodarczych w sektorze prywatnym w latach 2021–2024, w gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” nadal utrzymuje się wyraźny deficyt infrastruktury i usług turystycznych, który staje się barierą rozwoju regionu. Szczególnie widoczne są braki w zakresie: publicznych sanitariatów, punktów obsługi turystów, zintegrowanej informacji turystycznej, małej infrastruktury rekreacyjnej (wiaty, miejsca ogniskowe, ławki, parkingi) oraz oznakowanych szlaków pieszych, rowerowych i kulturowych.

Turyści odwiedzający Bieszczady sygnalizują rosnące oczekiwania dotyczące komfortu pobytu, dostępności usług, standardu obiektów oraz dostępności atrakcji przez cały rok. Dotyczy to zarówno bazy noclegowej, jak i oferty gastronomicznej, edukacyjno-przyrodniczej czy kulturalnej. Szczególnie w gminach Czarna i Lutowiska, które posiadają duży potencjał przyrodniczy i krajobrazowy, ale słabsze

zaplecze infrastrukturalne, widoczne jest zapotrzebowanie na rozwój wysokiej jakości oferty turystyki przyjaznej środowisku, dostosowanej do różnych grup odbiorców (rodziny, seniorzy, turyści aktywni).

Dlatego też mimo wzrostu liczby firm, potencjał gospodarczy regionu nie jest jeszcze w pełni wykorzystywany. Dalszy rozwój sektora turystycznego wymaga wsparcia inwestycyjnego, planowania przestrzennego zorientowanego na zagospodarowanie turystyczne oraz tworzenia lokalnych partnerstw między samorządami, NGO i przedsiębiorcami. Tylko w ten sposób możliwe będzie zaspokojenie realnych potrzeb odwiedzających oraz trwałe wzmocnienie lokalnej gospodarki opartej na zasobach Bieszczadów.

Tabela poniżej przedstawia liczebną skalę podmiotów gospodarki narodowej obejmująca Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” porównując w lata 2021 i 2024.

Tabela 27 Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 i 2024 roku

Gmina	Ogółem			Sektor publiczny		Sektor prywatny	
	2021	2024	Wzrost/ spadek w %	2021	2024	2021	2024
Czarna	241	257	6,6%	9	9	231	246
Lutowiska	378	378	0%	14	15	362	362
Ustrzyki Dolne	1948	2106	8,1%	72	73	1855	2012
OF „Innowacyjne Bieszczady”	2567	2741	6,8%	95	97	2448	2620

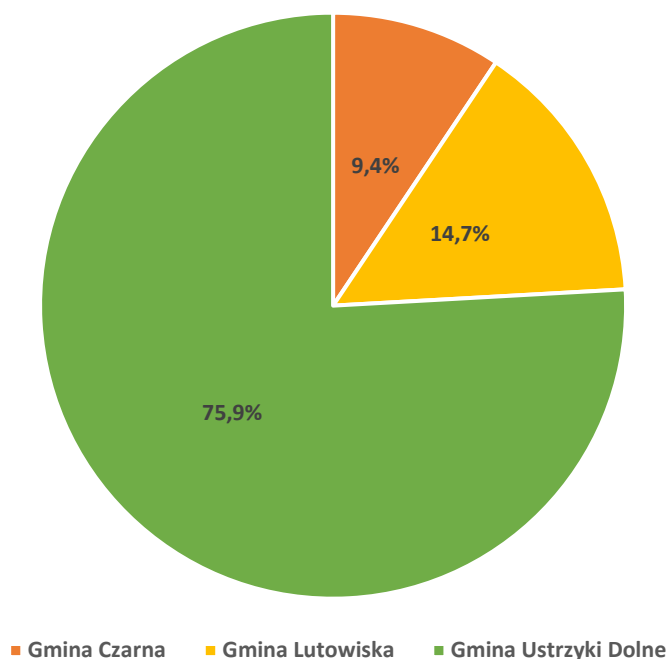
Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Analizując przedstawione powyżej dane, widać, że na przestrzeni lat 2017-2021 we wszystkich gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” nastąpił wzrost liczby podmiotów gospodarczych. Wzrost ten dotyczył tylko sektora prywatnego, gdzie przybyło łącznie 417 nowych podmiotów, natomiast w sektorze publicznym 3 podmioty. Największy wzrost nastąpił w gminie Ustrzyki Dolne – 21,5%, z kolei najmniejszy w gminie Czarna – 14,2%.

W 2021 roku najwięcej podmiotów gospodarki narodowej znajdowało się na terenie gminy Ustrzyki Dolne – 1948, co stanowiło 75,8% liczby podmiotów ogółem w OF „Innowacyjne Bieszczady”. Jest to zarazem największa gmina pod względem liczby mieszkańców wśród pozostałych gmin omawianego obszaru. Najmniej podmiotów zarejestrowanych było w gminie Czarna - 241.

Udział podmiotów gospodarczych w poszczególnych gminach w liczbie podmiotów gospodarki ogółem na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” według danych z 2021 roku przedstawia poniższy wykres.

Wykres 29 Udział podmiotów gospodarki narodowej w poszczególnych gminach w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W sektorze prywatnym, w ramach podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych w rejestrze REGON, Główny Urząd Statystyczny wyróżnia osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą, spółki handlowe, w tym także spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego, spółdzielnie fundacje oraz stowarzyszenia i organizacje społeczne. Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku, wg danych GUS najwięcej było podmiotów w osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą – 2044, tj. 83,5% ogółu podmiotów zarejestrowanych.

W związku z potrzebą aktualizacji i pełniejszego zobrazowania trendów rozwojowych, analizę liczby podmiotów gospodarki narodowej rozszerzono o dane za rok 2024. W najnowszym ujęciu odnotowano wzrost liczby zarejestrowanych podmiotów – o 11,6% w porównaniu do 2021 roku oraz o 34,5% względem roku 2017. Taki przyrost wynika przede wszystkim z systematycznego wzrostu liczby działalności gospodarczych prowadzonych przez osoby fizyczne oraz spółki handlowe, co potwierdza stabilny rozwój lokalnej przedsiębiorczości. Na uwagę zasługuje również ponad sześciokrotny wzrost liczby stowarzyszeń i organizacji społecznych w ostatnich trzech latach, co może świadczyć o rosnącej aktywności obywatelskiej i znaczeniu oddolnych inicjatyw rozwojowych.

Tabela 28 Rodzaje podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017, 2021 oraz 2024.

Rodzaje podmiotów		2017	2021	2024
Sektor publiczny	Państwowe i samorządowe jednostki prawa budżetowego	60	61	60
	Nieokreślone formy prawne*	32	34	37
	Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą	1 678	2 044	2 157

Sektor prywatny	Spółki handlowe	75	92	111
	Spółki handlowe z udziałem kapitału zagranicznego	7	7	10
	Spółdzielnie	10	9	8
	Fundacje	14	34	38
	Stowarzyszenia i organizacje społeczne	16	15	33
	Nieokreślone formy prawne*	231	247	263
RAZEM		2 031	2 448	2 620

*W związku z wprowadzonymi od 1 grudnia 2014 r. zmianami przepisów prawnych regulujących sposób zasilania rejestru REGON informacjami o podmiotach podlegających wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego, od danych według stanu na 31 grudnia 2014 r. istnieje możliwość wystąpienia w rejestrze REGON niewypełnionych pozycji dotyczących przewidywanej liczby pracujących, adresu siedziby/zamieszkania, rodzaju przeważającej działalności oraz formy własności.

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Analiza struktury działających podmiotów gospodarczych według sekcji Polskiej Klasyfikacji Działalności (PKD) wskazuje, że najwięcej podmiotów wykonuje działalność w handlu hurtowym i detalicznym, w tym naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle – 15,26% ogólnej liczby podmiotów, budownictwie – 13,1% ogólnej liczby podmiotów oraz rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie – 12,9%.

W okresie od 2017 do 2021 roku, największy wzrost ilości działających firm wystąpił w sekcji I – Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi – na koniec 2021 roku funkcjonowało 315 podmiotów, a w 2017 roku ich liczba wynosiła 181, a także w sekcji J – Informacja i komunikacja (w 2021 – 40 podmiotów, a w 2017 – 24).

Liczbę zarejestrowanych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” podmiotów gospodarczych według sekcji PKD w 2017 oraz 2021 roku przedstawia poniższa tabela. Dla zwiększenia aktualności i kontynuacji analizy, tabela została uzupełniona o najnowsze dostępne dane z roku 2024.

Tabela 29 Podmioty gospodarki narodowej wg sekcji PKD zarejestrowane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017, 2021 oraz 2024.

Sekcja PKD	Wyszczególnienie	Ogółem*		
		2017	2021	2024
A	Rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo	314	325	333
B	Górnictwo i wydobywanie	4	3	2
C	Przetwórstwo przemysłowe	149	149	161
D	Wytwarzanie i zaopatrywanie w energię elektryczną, gaz, parę wodną, gorącą wodę i powietrze do układów klimatyzacyjnych	11	11	10
E	Dostawa wody; gospodarowanie ściekami i odpadami oraz działalność związana z rekultywacją	10	10	8
F	Budownictwo	232	331	348
G	Handel hurtowy i detaliczny; naprawa pojazdów samochodowych, włączając motocykle	373	386	376

H	Transport i gospodarka magazynowa	101	124	125
I	Działalność związana z zakwaterowaniem i usługami gastronomicznymi	181	315	342
J	Informacja i komunikacja	24	40	46
K	Działalność finansowa i ubezpieczeniowa	31	32	43
L	Działalność związana z obsługą rynku nieruchomości	65	74	80
M	Działalność profesjonalna, naukowa i techniczna	105	130	142
N	Działalność w zakresie usług administrowania i działalność wspierająca	64	73	81
O	Administracja publiczna i obrona narodowa; obowiązkowe zabezpieczenia społeczne	44	43	44
P	Edukacja	64	62	71
Q	Opieka zdrowotna i pomoc społeczna	111	135	135
R	Działalność związana z kulturą, rozrywką i rekreacją	69	76	82
S, T	Pozostała działalność usługowa; Gospodarstwa domowe zatrudniające pracowników, gospodarstwa domowe produkujące wyroby i świadczące usługi na własne potrzeby	175	210	250
U	Organizacje i zespoły eksterytorialne	0	0	0
RAZEM		2 127	2 529	2 679

* W związku z wprowadzonymi od 1 grudnia 2014 r. zmianami przepisów prawnych regulujących sposób zasilania rejestru REGON informacjami o podmiotach podlegających wpisowi do Krajowego Rejestru Sądowego, od danych według stanu na 31 grudnia 2014 r. istnieje możliwość wystąpienia w rejestrze REGON niewypełnionych pozycji dotyczących przewidywanej liczby pracujących, adresu siedziby, rodzaju przeważającej działalności oraz formy własności. W związku z powyższym dane naliczone z rejestru REGON według ww. informacji mogą nie sumować się na liczbę ogółem

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Porównując okres 2017-2021 z rokiem 2024 na terenie Bieszczad obserwuje się wyraźny wzrost liczby podmiotów gospodarki narodowej, który wprost odzwierciedla rozwój sektora turystycznego w regionie. Szczególnie dynamiczny przyrost nastąpił w sekcji PKD „Zakwaterowanie i usługi gastronomiczne” – liczba zarejestrowanych podmiotów wzrosła z 181 w 2017 roku do 342 w 2024 roku, co stanowi wzrost o blisko 90%. Trend ten jednoznacznie potwierdza rosnące znaczenie turystyki jako jednego z kluczowych kierunków rozwoju lokalnej gospodarki.

Jednocześnie zauważalny jest wyraźny wzrost aktywności w sektorze budownictwa – z 232 podmiotów w 2017 roku do 348 w 2024 roku. Może to świadczyć o intensyfikacji inwestycji związanych z rozwojem infrastruktury turystycznej, w tym budowy i modernizacji obiektów noclegowych, gastronomicznych oraz infrastruktury towarzyszącej (np. domki na wynajem, pensjonaty, obiekty usługowe i drogi dojazdowe).

Utrzymująca się wysoka liczba podmiotów w handlu hurtowym i detalicznym (ok. 370–380) również wskazuje na stabilne zaplecze usługowe, z którego korzystają zarówno mieszkańcy, jak i odwiedzający region turyści. Ponadto, w ciągu analizowanego okresu wzrosła liczba podmiotów działających w obszarach powiązanych z szeroko rozumianą obsługą ruchu turystycznego, takich jak: kultura, rozrywka i rekreacja (wzrost z 69 do 82 podmiotów),

pozostałe usługi (w tym fryzjerskie, kosmetyczne i rzemieślnicze – wzrost z 175 do 250), a także informacja i komunikacja (wzrost z 24 do 46), co może świadczyć o zwiększonym zapotrzebowaniu na usługi promocyjne, marketingowe i przewodnickie.

Wszystkie te zmiany wpisują się w długofalowy trend rozwoju funkcji turystycznej regionu Bieszczad. Dane jednoznacznie potwierdzają, że turystyka jest jednym z najważniejszych motorów rozwoju lokalnej przedsiębiorczości, generując nie tylko wzrost liczby podmiotów, ale także wpływając na dywersyfikację i specjalizację oferty gospodarczej.

Mimo obserwowanego postępu, sektor turystyki nadal wymaga systematycznego rozwoju – zarówno pod względem jakości, jak i dostępności usług. Wciąż występują deficyty w zakresie infrastruktury noclegowej, rekreacyjnej, gastronomicznej oraz informacji turystycznej, co bezpośrednio wpływa na doświadczenia odwiedzających. Turyści poszukują bogatszej oferty, wyższego standardu obsługi i ułatwionego dostępu do atrakcji – a to wszystko wymaga dalszych inwestycji. Dlatego niezbędne jest pozyskiwanie środków zewnętrznych, w tym dofinansowań krajowych i unijnych, które umożliwią finansowanie nowych przedsięwzięć oraz modernizację istniejących obiektów i usług. Zainwestowane środki przełożą się bezpośrednio na zwiększenie konkurencyjności regionu, rozwój rynku pracy oraz zatrzymanie odpływu młodych mieszkańców.

Analizując dane osiem lat wstecz, największą część działających na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” podmiotów gospodarczych w 2021 roku stanowiły mikroprzedsiębiorstwa, zatrudniające do 9 osób – 2504, co stanowiło 97,5% wszystkich podmiotów. Na przestrzeni lat 2017-2021 liczba mikroprzedsiębiorstw zwiększyła się o 433, równocześnie zmniejszyła się liczba małych przedsiębiorstw zatrudniających od 10 do 49 osób oraz średnich przedsiębiorstw zatrudniających od 50 do 249 osób o 2. Dane dotyczące podmiotów gospodarki narodowej według klas wielkości w 2017 oraz 2021 roku na terenie poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższa tabela.

Tabela 30 Podmioty gospodarki narodowej według klas wielkości na terenie poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 oraz 2021 roku

Liczba pracujących	0-9		10-49		50-249	
Rok	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Gmina Czarna	206	236	5	5	0	0
Gmina Lutowiska	320	374	4	3	2	2
Gmina Ustrzyki Dolne	1 545	1 894	46	45	10	8
OF "Innowacyjne Bieszczady"	2 071	2 504	55	53	12	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Kontynuując analizę w kierunku lat bardziej aktualnych, uwzględniono dane z okresu 2019–2023 dotyczące struktury podmiotów gospodarki narodowej na obszarze funkcjonalnym „Innowacyjne Bieszczady”. Wynika z nich, że dominującą grupę nadal stanowiły mikroprzedsiębiorstwa zatrudniające do 9 osób – w 2023 roku zarejestrowano ich 2 652, co stanowiło ponad 97% ogółu wszystkich podmiotów gospodarczych.

W porównaniu do roku 2019 liczba mikroprzedsiębiorstw wzrosła o 414. W zakresie małych przedsiębiorstw (zatrudniających od 10 do 49 osób) nie odnotowano zmian – ich liczba utrzymała się na poziomie 54 podmiotów. Natomiast w kategorii średnich przedsiębiorstw (50–249 pracujących) zaobserwowano niewielki spadek – z 11 podmiotów w 2019 roku do 10 w roku 2023.

Dane dotyczące liczby podmiotów gospodarki narodowej według klas wielkości w poszczególnych gminach przedstawiono w poniższej tabeli.

Tabela 31 Podmioty gospodarki narodowej według klas wielkości na terenie poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2019 oraz 2023 roku

Liczba pracujących	0-9		10-49		50-249	
Rok	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Gmina Czarna	225	252	4	5	0	0
Gmina Lutowiska	343	374	3	3	2	2
Gmina Ustrzyki Dolne	1 670	2 026	47	46	9	8
OF "Innowacyjne Bieszczady"	2 238	2 652	54	54	11	10

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

O pozytywnym rozwoju przedsiębiorczości na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” świadczą wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej, które zostały opracowane przez Główny Urząd Statystyczny. Analizując poszczególne wskaźniki, które zostały zaprezentowane w tabeli poniżej, można zauważyć wzrost większości wskaźników.

Biorąc pod uwagę wskaźniki dotyczące wpisanych do rejestru REGON na 1000 ludności, najwyższa wartość wystąpiła w gminie Lutowiska, zarówno w roku 2021 jak i 2017, tak samo w przypadku wskaźnika dotyczącego podmiotów na 1000 mieszkańców wieku produkcyjnym. Najmniejsza wartość w obu wskaźnikach była w gminie Czarna. Najwyższa wartość wskaźnika o jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności była w gminie Lutowiska.

Wzrost wskaźnika dotyczącego liczby fundacji, stowarzyszeń oraz organizacji społecznych na 1000 mieszkańców, wpływa znacząco na kapitał społeczny danego obszaru oraz świadczy o społecznej aktywności mieszkańców. Najwyższa wartość tego wskaźnika wśród wszystkich gmin OF, wystąpiła w gminie Lutowiska, zarówno w roku 2017, jak i 2021. W 2021 roku najmniej tych podmiotów występowało w gminie Czarna, a w 2017 roku w gminie Ustrzyki Dolne.

Tabela 32 Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Wskaźniki	Rok	Czarna	Lutowiska	Ustrzyki Dolne
Podmioty wpisane do rejestru REGON na 1000 ludności	2017	87	157	94
	2021	101	188	118
Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym	2017	131,4	233,9	144,9
	2021	161,5	291,3	196,7
Jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności	2017	9,54	13,54	7,68
	2021	7,16	14,29	12,13
Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności	2017	67	131	7,1
	2021	81	155	93
Fundacje, stowarzyszenia, i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców	2017	7,44	10,59	6,32
	2021	7,1	11,88	7,93
Udział podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON (%)	2017	7,6	6,1	8,4
	2021	2,9	3,7	3,5
Udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem (%)	2017	77,3	83,4	77,5
	2021	80,1	82,6	79
Udział podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących do 9 osób w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON (%)	2017	97,6	98,2	96,4
	2021	97,9	98,7	97,2
Udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej (%)	2017	8,5	6,7	6,9
	2021	7,1	6,3	6,7
Podmioty gospodarki narodowej działające w sektorze rolno-spożywczym	2017	2	0	9
	2021	3	0	4

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Tabelę zaktualizowano o dane za rok 2023, obejmujące wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej w poszczególnych gminach. Aktualizacja pozwala na analizę zmian w strukturze i dynamice lokalnej przedsiębiorczości w ujęciu porównawczym dla lat 2017, 2021 i 2023

Tabela 33 Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017, 2019 oraz 2023

Nazwa		Czarna	Lutowiska	Ustrzyki Dolne
podmioty wpisane do rejestru na 1000 ludności	2017	87	157	92
	2019	96	169	100
	2023	109	193	128
podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym	2017	131,4	233,9	144,9
	2019	146,3	254,8	160,5
	2023	176,1	297,7	215,1
jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności	2017	9,54	13,54	7,68
	2019	7,09	11,93	10,05
	2023	5,08	11,65	10,39
osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności	2017	67	131	71
	2019	76	140	78
	2023	88	159	101
fundacje, stowarzyszenia i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców	2017	7,44	10,59	6,32
	2019	7,12	10,68	7,09
	2023	7,66	13,78	8,72
udział podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON	2017	7,6	6,1	8,4
	2019	4,4	3,7	4,4
	2023	6,2	4,2	5,4
udział podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących do 9 osób w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru	2017	97,6	98,2	96,4
	2019	98,3	98,6	96,7
	2023	98,1	98,7	97,4
udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej	2017	8,5	6,7	6,9
	2019	7,4	6,3	7,1
	2023	7,0	7,1	6,8
podmioty gospodarki narodowej działające w sektorze rolno-spożywczym	2017	2	0	9
	2019	3	0	6
	2023	3	0	5

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Porównując wskaźniki dla OF „Innowacyjne Bieszczady” ze wskaźnikami dla województwa podkarpackiego, zauważalne jest, że kształtując się powyżej średniej dla województwa. W przypadku zarejestrowanych podmiotów na 1000 mieszkańców, wskaźnik dla OF w 2021 roku wynosił 136, a średnia dla województwa podkarpackiego 94. Podobnie jest przy wskaźniku podmiotów na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym, w 2021 roku – 216,5 dla OF i 157,4 dla województwa.

Dane przedstawione dla gmin Czarna, Lutowiska i Ustrzyki Dolne jednoznacznie wskazują na rosnący potencjał gospodarczy i społeczny regionu, który może i powinien zostać wykorzystany na rzecz dynamiczniejszego rozwoju turystyki. W każdej z gmin odnotowano wzrost liczby podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców, w tym szczególnie intensywnie rozwijają się działalności jednoosobowe oraz sektor usługowy, co bezpośrednio przekłada się na tworzenie zaplecza

turystycznego – noclegów, gastronomii, transportu i usług przewodnickich. Gmina Lutowiska osiąga najwyższe wskaźniki przedsiębiorczości w przeliczeniu na liczbę mieszkańców, co pokazuje jej wyjątkowy potencjał do dalszego rozwoju oferty turystycznej w oparciu o lokalne inicjatywy.

Jednocześnie wyraźnie widoczny jest deficyt stabilnej, nowoczesnej infrastruktury turystycznej oraz niedobór zintegrowanych produktów kulturowych i usług o wysokiej jakości, które są obecnie kluczowym czynnikiem decydującym o atrakcyjności destynacji turystycznych. Choć liczba organizacji społecznych oraz mikroprzedsiębiorstw rośnie, to bez wsparcia inwestycyjnego trudno oczekiwać trwałej zmiany jakościowej – zarówno w ofercie turystycznej, jak i w warunkach bytowych mieszkańców.

Dlatego niezbędne jest skierowanie środków finansowych na profesjonalizację i rozbudowę infrastruktury turystycznej, adaptację zasobów dziedzictwa kulturowego do potrzeb odwiedzających, rozwój zrównoważonych form turystyki (np. rowerowej, edukacyjnej, narracyjnej), a także wspieranie lokalnych inicjatyw gospodarczych. Tylko w ten sposób możliwe będzie przyciągnięcie nowych turystów, wydłużenie sezonu i zwiększenie dochodów lokalnych społeczności. W świetle rosnącej liczby podmiotów, aktywności sektora NGO i przedsiębiorców, Bieszczady mają realny potencjał, by stać się nowoczesnym regionem turystycznym, opartym na lokalnym kapitale i zrównoważonym rozwoju. Potrzebne są jednak inwestycje, które przekują ten potencjał w trwałe efekty ekonomiczne i społeczne.

Zbiorcze dane za lata 2017, 2021 oraz 2023 dotyczące podmiotów gospodarki narodowej na obszarze funkcjonalnym „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim przedstawiono w poniższej tabeli. Ujęte wskaźniki umożliwiają porównanie zmian w strukturze i dynamice lokalnej przedsiębiorczości w układzie czasowym.

Tabela 34 Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej dla OF „Innowacyjne Bieszczady” i województwa podkarpackiego w 2017, 2021 oraz 2023 roku

Wskaźniki	OF „Innowacyjne Bieszczady”			Województwo podkarpackie		
	2017	2021	2023	2017	2021	2023
Podmioty wpisane do rejestru REGON na 1000 ludności	113	136	144	80	94	101
Podmioty na 1000 mieszkańców w wieku produkcyjnym	170,1	216,5	229,6	128,7	157,4	170,5
Jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 1000 ludności	10,25	11,19	9,04	7,30	7,88	7,6
Osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności	68	110	116	59	71	76
Fundacje, stowarzyszenia, i organizacje społeczne na 1000 mieszkańców	8,12	8,97	10,05	3,69	3,94	4,41
Udział podmiotów wyrejestrowanych w ogólnej liczbie podmiotów	7,4	3,4	5,3	7,0	4,0	4,5

wpisanych do rejestru REGON (%)						
Udział osób fizycznych prowadzących działalność gospodarczą w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem (%)	79,4	80,6	80,6	73,4	74,9	74,9
Udział podmiotów gospodarki narodowej o liczbie pracujących do 9 osób w ogólnej liczbie podmiotów wpisanych do rejestru REGON (%)	97,4	97,9	98,1	95,7	96,4	96,7
Udział fundacji, stowarzyszeń i organizacji społecznych w ogólnej liczbie podmiotów gospodarki narodowej (%)	7,4	6,7	7,0	4,6	4,2	4,4
Podmioty gospodarki narodowej działające w sektorze rolno-spożywczym	3,7	2,3	2,7	1544	1 500	1514

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W latach 2017–2023 **Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady”** rozwijał się dynamicznie w zakresie przedsiębiorczości i aktywności społecznej, osiągając wyniki znacznie powyżej średniej wojewódzkiej. Region charakteryzuje się wysokim udziałem mikroprzedsiębiorstw, silną pozycją sektora NGO oraz rosnącą liczbą podmiotów gospodarczych przypadających na 1000 mieszkańców.

Jednocześnie zauważalny jest **spadek tempa rejestracji nowych podmiotów i wzrost udziału wyrejestrowań**, co może wskazywać na **potrzebę systemowego wsparcia dla utrzymania i profesjonalizacji lokalnych firm**. Wysoki udział działalności jednoosobowych i dominacja mikrofirm wymagają ukierunkowanych działań doradczych, inwestycyjnych i organizacyjnych, aby wykorzystać istniejący potencjał do dalszego wzrostu i poprawy jakości usług.

Jednym z istotnych stymulatorów rozwoju i wzrostu gospodarczego na danym obszarze są inwestycje realizowane w celu prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej, które przynoszą korzyści w postaci nowych miejsc pracy, aktywizacji społecznej, a także napływu nowych technologii. W celu prowadzenia aktywności gospodarczej (usługowej lub produkcyjnej) są tworzone tereny inwestycyjny, które są oddzielone od terenów przeznaczonych pod budownictwo mieszkaniowe oraz rolnictwo i są oferowane inwestorom. Najbardziej atrakcyjne są tereny inwestycyjne uzbrojone, które posiadają dostęp do dróg publicznych oraz podłączone do sieci elektroenergetycznej i wodnokanalizacyjnej.

Podstawowe informacje na temat rolnictwa, w tym liczby i powierzchni gospodarstw rolnych, dostarczają przeprowadzane co 10 lat powszechne spisy rolne. Ostatni taki spis został przeprowadzony w terminie od 1 września do 30 listopada 2020 roku, według stanu na dzień 1 czerwca 2020 r. Podstawowym celem tego spisu jest dostarczenie informacji na potrzeby realizacji Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej oraz na potrzeby krajowych baz danych. Badaniem zostały objęte

gospodarstwa rolne, których użytkownikami były osoby fizyczne (gospodarstwa indywidualne), osoby prawne i jednostki organizacyjne nieposiadające osobowości prawnej.

Zgodnie z opublikowanymi wynikami Powszechnego Spisu Rolnego 2020, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2020 znajdowało się 1553 gospodarstw rolnych o łącznej powierzchni 18439 ha, z czego 14521 ha (ok. 79%) stanowiły użytki rolne. Największą część tych gospodarstw stanowiły gospodarstwa rolne o powierzchni użytkowej w grupie od 1 do 5 ha – ich liczba wyniosła 829 (ok. 55% ogółu gospodarstw rolnych).

Najwięcej gospodarstw rolnych spośród gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady” znajdowało się na terenie gminy Ustrzyki Dolne – w liczbie 1134 tj. około 73% ogółu gospodarstw w OF, zajmując przy tym powierzchnię 10675,73 ha (około 58% ogółu powierzchni gospodarstw w OF). Najmniej gospodarstw rolnych znajdowało się w gminie Lutowiska – 124 gospodarstw rolnych (ok. 8% ogółu gospodarstw w OF), zajmując przy tym powierzchnię 3277,89 ha (ok. 18% ogółu powierzchni gospodarstw w OF).

Liczbę gospodarstw rolnych, ich powierzchnię oraz powierzchnię użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw w poszczególnych gminach wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”, według wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 35 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych			
Gospodarstwa rolne ogółem	295	124	1 134
do 1 ha włącznie	0	0	29
1-5 ha	120	55	654
5-10 ha	82	26	270
10-15 ha	0	0	87
15 ha i więcej	54	29	94
Powierzchnia gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)			
Gospodarstwa rolne ogółem	4 485,51	3 277,89	10 675,73
do 1 ha włącznie	0,00	0,00	52,21
1-5 ha	485,08	185,88	2 454,07
5-10 ha	890,89	254,47	2 495,36
10-15 ha	0,00	0,00	1 273,69
15 ha i więcej	2 536,57	2 623,10	4 400,40
Powierzchnia użytków rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)			
Gospodarstwa rolne ogółem	3 443,37	2 968,96	8 108,24
do 1 ha włącznie	0,00	0,00	25,90
1-5 ha	334,15	136,26	1 728,20
5-10 ha	605,73	187,19	1 865,48
10-15 ha	0,00	0,00	1 038,66
15 ha i więcej	2 052,79	2 519,07	3 450,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020

Analiza powyższych danych pokazuje, że w każdej gminie najwięcej gospodarstw jest w przedziale 1-5 ha, a najmniej liczne są gospodarstwa liczące do 1 ha włącznie oraz w przedziale 10-15 ha. W gminie Czarna i Lutowiska, nie ma w ogóle gospodarstw w tym przedziale.

Jak wspomniano wyżej, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” znajduje się 1553 gospodarstw rolnych ogółem i najwięcej gospodarstw występuje w grupie 1-5 ha. Jednak biorąc pod uwagę powierzchnię gospodarstw rolnych oraz powierzchnię użytków rolnych, to na OF największą powierzchnię zajmują gospodarstwa rolne w grupie 15 ha i więcej. Dane dotyczące liczby gospodarstw rolnych, ich powierzchni oraz powierzchnię użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższa tabela oraz wykres.

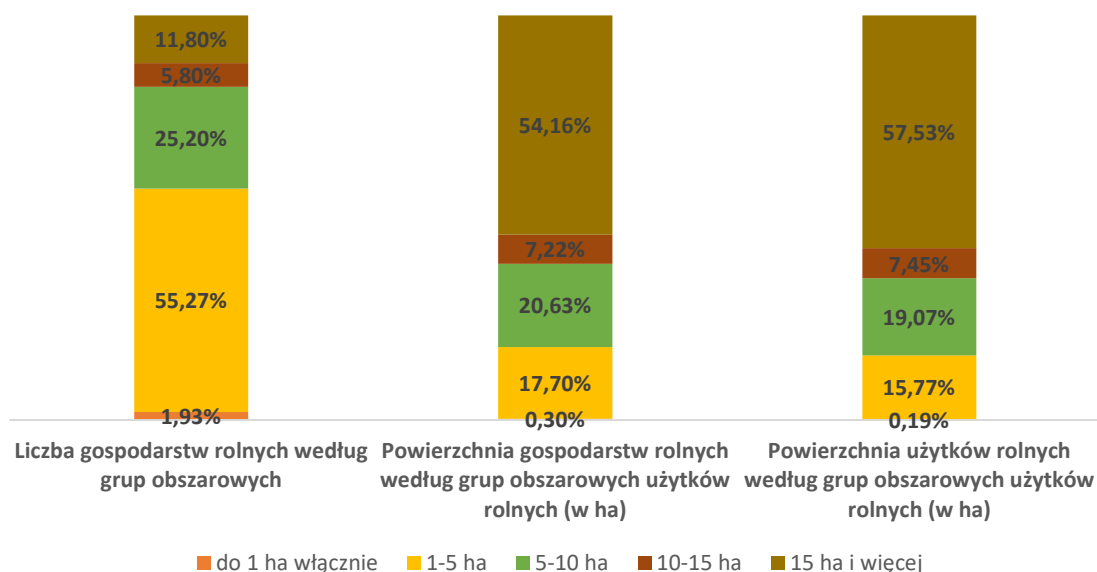
Tabela 36 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych		
Gospodarstwa rolne ogółem	1 553	100%
do 1 ha włącznie	29	1,93%
1-5 ha	829	55,27%
5-10 ha	378	25,20%
10-15 ha	87	5,80%
15 ha i więcej	177	11,80%
Powierzchnia gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)		
Gospodarstwa rolne ogółem	18 439	100%
do 1 ha włącznie	52	0,30%
1-5 ha	3 125	17,70%
5-10 ha	3 641	20,63%
10-15 ha	1 274	7,22%
15 ha i więcej	9 560	54,16%
Powierzchnia użytków rolnych według grup obszarowych użytków rolnych (w ha)		
Gospodarstwa rolne ogółem	14 521	100%
do 1 ha włącznie	26	0,19%
1-5 ha	2 199	15,77%
5-10 ha	2 658	19,07%
10-15 ha	1 039	7,45%
15 ha i więcej	8 022	57,53%

**z uwagi na brak danych w zakresie dotyczącym liczby gospodarstw rolnych, ich powierzchni oraz powierzchni użytków rolnych w grupach obszarowych „do 1 ha włącznie” oraz „10-15 ha” dla gminy Czarna i Lutowiska, suma danych w poszczególnych grupach obszarowych nie będzie równa wynikom dla gospodarstw rolnych ogółem.*

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2020

Wykres 30 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

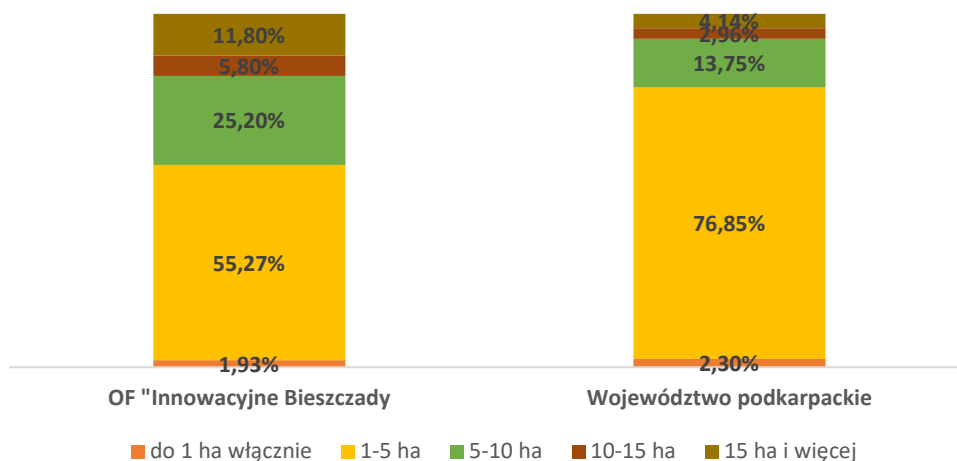

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników Powszechnego Spisu Rolnego 2020

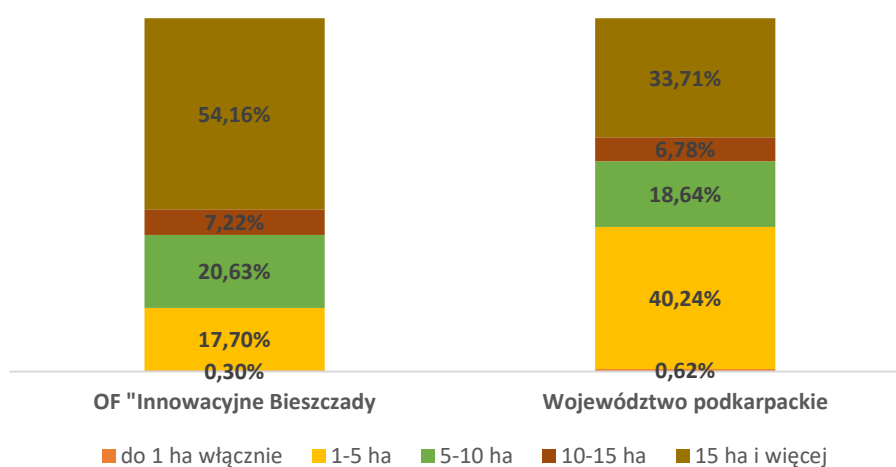
Liczba gospodarstw rolnych, znajdujących się na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” stanowiła 1,36% liczby gospodarstw rolnych ogółem w województwie podkarpackim, natomiast ich powierzchnia – 2,73% powierzchni gospodarstw ogółem w województwie. Biorąc pod uwagę liczbę gospodarstw rolnych w poszczególnych obszarach OF i w województwie to struktura wygląda podobnie – najwięcej gospodarstw występuje w grupie obszarowej 1-5 ha, a najmniej w grupie do 1 ha włącznie. Jednak analizując powierzchnię gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych występuje różnica. Na terenie OF największą powierzchnię zajmują gospodarstwa rolne w grupie 15 ha i więcej, co stanowi ponad 54% ogółu powierzchni zajmowanej przez wszystkie gospodarstwa rolne. Natomiast w województwie podkarpackim występuje większe rozdrobnienie gospodarstw wolnych i największą powierzchnię zajmują gospodarstwa w grupie 1-5 ha, stanowiąc ponad 40% ogółu powierzchni zajmowanej przez wszystkie gospodarstwa rolne. Dane dotyczące liczby gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim przedstawia poniższy wykres.

Wykres 31 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych oraz ich powierzchnia według grup obszarowych użytków rolnych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz województwa podkarpackiego

Liczba gospodarstw rolnych wg grup obszarowych

Powierzchnia gospodarstw rolnych według grup obszarowych użytków rolnych

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020

Średnia powierzchnia gruntów gospodarstw rolnych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” wynosiła 17,02 ha, natomiast średnia powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw – 14,25 ha. Wartości te znacznie przekraczają średnią dla województwa podkarpackiego, które wyniosły odpowiednio 5,97 ha i 5,07 ha. Największa średnia w powierzchni gospodarstw występowała w gminie Lutowiska - 26,43 ha, w gminie Czarna 15,21 ha, a najniższa średnia w gminie Ustrzyki Dolne – 9,41 ha.

Użytki rolne stanowiły 78,75% powierzchni gospodarstw rolnych znajdujących się na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, z czego 96,49% tych użytków stanowiły użytki rolne w dobrej kulturze rolnej tzn. grunty wykorzystywane rolniczo, na których stosowane są zabiegi uprawne i mogą kwalifikować do otrzymania dopłat obszarowych. Pod zasiewami było zaledwie 2,6% powierzchni

użytków rolnych, a największą część użytków rolnych w ramach zasiewów stanowiły zboża (17,72% powierzchni zasiewów).

Biorąc pod uwagę liczbę pracujących w gospodarstwach rolnych, na terenie całego OF „Innowacyjne Bieszczady” pracowało łącznie 2 902, tj. 13,87% ogółu mieszkańców, z tego 1 632 mężczyzn oraz 1 270 kobiet. Najwięcej osób pracowało w gospodarstwach rolnych w gminie Ustrzyki Dolne, a najmniej w gminie Lutowiska.

Według źródeł dochodów, najczęściej gospodarstw rolnych na terenie OF utrzymywało się z pracy najemnej - 671, natomiast najmniej z inne zarobkowe źródła poza emeryturą i rentą. Najliczniejsze gospodarstwa rolne ze źródłem dochodów z działalności rolniczej, występowały w gminie Ustrzyki Dolne.

Dane dotyczące średniej powierzchni gruntów gospodarstw rolnych i średniej powierzchni użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw, struktury użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne i powierzchni zasiewów wybranych upraw, a także liczby pracujących w gospodarstwach rolnych oraz źródeł dochodów gospodarstw domowych objętych spisem rolnym na terenie poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższa tabela.

Tabela 37 Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych i użytków rolnych wchodzących w ich skład, struktura użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne, powierzchnia zasiewów wybranych upraw oraz liczba pracujących w gospodarstwach rolnych i źródła dochodów

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Średnia powierzchnia ogółem i użytków rolnych ogółem			
Grunty ogółem	15,21	26,43	9,41
Użytki rolne ogółem	11,65	23,94	7,15
Użytkowanie gruntów			
Grunty ogółem	4 485,51	3 277,89	10 675,73
Użytki rolne ogółem	3 443,37	2 968,96	8 108,24
Użytki rolne w dobrej kulturze	3 408,74	2 847,24	7 754,84
Pod zasiewami	26,14	74,63	276,08
Grunty ugorowane łącznie z nawozami zielonymi	21,20	83,83	178,45
Uprawy trwałe	2,65	1,20	40,23
Łąki trwałe	2 435,37	1 547,18	5 293,01
Pastwiska trwałe	916,67	1 137,88	1 941,96
Pozostałe użytki rolne	34,63	121,72	353,40
Lasy i grunty leśne	462,21	97,62	1 170,75
Pozostałe grunty	579,93	211,31	1 396,74
Powierzchnia zasiewów wybranych upraw			
Powierzchnia zasiewów ogółem	26,14	74,63	276,08
Zboża	0	0	66,80
Ziemniaki	0	0	40,36
Buraki cukrowe	Bd	Bd	Bd
Rzepak i rzepik	Bd	0	0
Warzywa gruntowe	Bd	0	0,92
Pracujący w gospodarstwach rolnych			
Ogółem	644	226	2 032
Mężczyźni	364	135	1 133
Kobiety	280	91	899
Gospodarstwa domowe według źródeł dochodu			
Działalność rolnicza	294	119	1 125

Pozarolnicza działalność gospodarcza	85	51	205
Praca najemna	125	37	509
Emerytura i renta	101	34	426
Inne zarobkowe źródła poza emeryturą i rentą	65	14	172

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników wstępnych Powszechnego Spisu Rolnego 2020

2.3.3. Potencjał turystyczny

Znaczący czynnik lokalnego rozwoju stanowi turystyka, a na atrakcyjność turystyczną danego obszaru składają się walory przyrodnicze i antropogeniczne, a także zagospodarowanie turystyczne, czyli baza noclegowa, gastronomiczna i dostępność komunikacyjna, uzupełniane przez obiekty społeczno-techniczne, np. sklepy, apteki. Na walor przyrodnicze składają się elementy środowiska przyrodniczego, które są interesujące dla turystów, np. rezerваты przyrody, parki krajobrazowe. Natomiast walory antropogeniczne związane są z działalnością człowieka, m.in. zabytki architektury, muzea, miejsca pamięci narodowej i kultu religijnego oraz wydarzenia kulturalno-sportowe. Jeżeli mówimy o zagospodarowaniu turystycznym, to przede wszystkim znaczenie ma liczba i jakość miejsc noclegowych oraz lokali gastronomicznych, sieci drogowej, kolejowej oraz szlaków turystycznych.

Najbardziej atrakcyjnym turystycznie obszarem województwa podkarpackiego pozostaje jego południowa i południowo-wschodnia część, obejmująca Bieszczady. Region ten, w którego centrum znajdują się gminy Ustrzyki Dolne, Lutowiska i Czarna (powiat bieszczadzki), stanowi jeden z najważniejszych punktów wypoczynkowych i turystycznych w skali całego Podkarpacia. Obszar ten, obejmujący umownie powiaty: bieszczadzki, jasielski, krośnieński, leski i sanocki, zajmuje łącznie 27,8% powierzchni województwa, choć skupia zaledwie 17,0% jego ludności. Na terenie tych powiatów zlokalizowanych jest blisko 60% wszystkich turystycznych obiektów noclegowych województwa

Charakterystyczną cechą turystyki w tym regionie jest jej wyraźna sezonowość – ponad 80% wszystkich sezonowych obiektów turystycznych województwa znajduje się właśnie w powiatach południowych, w tym bieszczadzkim. Szczyt natężenia ruchu przypada na sezon letni (lipiec–sierpień), kiedy to turystów przyciągają górskie szlaki piesze i rowerowe, wydarzenia kulturalne oraz infrastruktura turystyczna. Zimą istotnym uzupełnieniem są ośrodki narciarskie i obiekty noclegowe funkcjonujące całorocznie, głównie w Ustrzykach Dolnych.

Przytoczone dane pochodzą z najnowszej publikacji Głównego Urzędu Statystycznego, z dnia 29.05.2025 r. pt. „Turystyka w województwie podkarpackim w 2024 r.” i obejmują turystyczne obiekty noclegowe posiadające 10 lub więcej miejsc noclegowych.

Obszar OF „Innowacyjne Bieszczady” to piękne krajobrazy, które słyną z malowniczych widoków, zielonych wzgórz, głębokich dolin, krystalicznych jezior i potoków. Góry są idealne dla miłośników przyrody i pieszych wędrówek, fotografów i entuzjastów aktywności na świeżym powietrzu. Popularne miejsca to Góry Tarnica, Halicz, Krzemień.

Na OF znajduje się Bieszczadzki Park Narodowy, który jest największym górskim parkiem narodowym w Polsce i jest główną atrakcją turystyczną. Chroni on unikalne ekosystemy, dziką faunę i florę, a także oferuje liczne szlaki turystyczne i ścieżki dydaktyczne dla miłośników natury.

Bieszczadzki Park Narodowy utworzony został w 1973 roku i ma największą powierzchnię spośród parków górskich w kraju. Położony jest powyżej piętra pogórzy i obejmuje najatrakcyjniejsze obszary polskich Bieszczadów wraz z połoninami, tj. naturalnymi łąkami występującymi ponad granicą

lasów, na których dawniej wypasano owce i bydło oraz stawiano szałas. Największą powierzchnię Parku zajmują lasy regla dolnego, obejmujące drzewostany buka, jodły, jawora, olszy oraz świerka, które tworzą tzw. puszcę karpacką. Ochroną parku objętych jest wiele gatunków roślin i zwierząt, istnieje także rozwinięta sieć szlaków turystycznych. Charakterystycznym elementem krajobrazu Parku są pozostałości po wsiach zniszczonych i wysiedlonych w latach 40. XX wieku.

Aby turyści korzystający z noclegów pozostawali w Bieszczadach dłużej, niezbędne jest rozwijanie atrakcji turystycznych. W strategicznych projektach rozwojowych regionu przewiduje się modernizację i budowę nowych szlaków pieszo-rowerowych oraz tras typu single trail, które zwiększą możliwości aktywnego wypoczynku. Planowane są również inwestycje, takie jak utworzenie Plenerowego Centrum Obsługi Ruchu Turystycznego, modernizacja obiektu „Kremenaros” oraz modernizacja campingu, które przyczynią się do podniesienia komfortu pobytu i uatrakcyjnienia oferty turystycznej, wspierając rozwój zrównoważonej i całorocznej turystyki na terenie gmin objętych Strategią.

Duże znaczenie na tym obszarze miała kultura bojkowska, która jest ważnym elementem dziedzictwa kulturowego. Drewniane cerkwie, tradycyjne chałupy, muzyka, przyciągają wielu turystów, którzy chcą poznać historię i tradycje regionu.

Podjęcie działań na rzecz ochrony i promocji kultury jest konieczne, ponieważ dziedzictwo to stanowi unikalny, lecz coraz bardziej zagrożony element tożsamości regionu „Innowacyjnych Bieszczadów”. Mimo rosnącego zainteresowania turystów, wiele materialnych i niematerialnych przejawów tej kultury (np. architektura drewniana, obrzędy, muzyka, język, rękodzieło) zanika lub pozostaje słabo dostępnych i niedostatecznie upowszechnionych. Brakuje systematycznego wsparcia dla lokalnych inicjatyw, nowoczesnych form prezentacji dziedzictwa oraz odpowiednio zagospodarowanych przestrzeni służących jego kultywowaniu i udostępnianiu.

Działania w tym zakresie są kluczowe nie tylko dla ochrony tradycji, ale także dla budowy wyróżniającej się oferty turystycznej opartej na autentyczności, historii i tożsamości pogranicza. Wzmacniają one integrację społeczną, rozwijają edukację kulturową i wspierają lokalną gospodarkę poprzez promocję produktów i usług związanych z tradycją. Zachowanie materialnego dziedzictwa kultury bojkowskiej, jak i innych kultur to nie tylko inwestycja w przeszłość, ale także trwałe fundamenty rozwoju regionu w duchu zrównoważonym i zakorzenionym w lokalności.

Oprócz istniejącej sieci szlaków turystycznych, nadających się dla pieszych wędrówek i jazdy rowerowej, zimą w rejon OF przyciągają miłośników sportów zimowych tj. narciarstwo biegowe, narciarstwo zjazdowe i snowboarding. Jednakże brakuje kompleksowo przygotowanych tras i profesjonalnego zaplecza, co ogranicza możliwości pełnego wykorzystania potencjału krajobrazowego regionu w sezonie zimowym.

Pomimo rosnącej popularności turystyki rowerowej, istniejąca infrastruktura rowerowa nie odpowiada współczesnym standardom ani oczekiwaniom użytkowników – wiele tras jest nieprzystosowanych do intensywnego ruchu, brakuje spójnych i bezpiecznych połączeń między miejscowościami, a oznakowanie bywa niewystarczające lub przestarzałe.

Dlatego konieczna jest rozbudowa i modernizacja sieci szlaków rowerowych, z uwzględnieniem różnych poziomów trudności, bezpieczeństwa oraz powiązania z atrakcjami kulturowymi i przyrodniczymi regionu. Zapotrzebowanie na tego typu infrastrukturę wynika z rosnącego zainteresowania aktywną turystyką, zarówno wśród turystów krajowych, jak i zagranicznych, a także z potrzeby wydłużenia sezonu turystycznego poza miesiące letnie i zimowe.

Nowoczesne szlaki rowerowe będą służyć nie tylko turystom, ale także lokalnym mieszkańcom, poprawiając codzienną mobilność, promując zdrowy tryb życia i wzmacniając lokalną gospodarkę poprzez rozwój usług towarzyszących (np. wypożyczalnie rowerów, punkty serwisowe, agroturystyka). To inwestycja w zrównoważony rozwój regionu i zwiększenie jego atrakcyjności przez cały rok.

OF oferuje różnorodne możliwości zakwaterowania, w tym pensjonaty, hotele, schroniska górskie, agroturystyka oraz kempingi.

Na terenie powiatu bieszczadzkiego funkcjonują także klasyczne schroniska górskie i baczki turystyczne, które stanowią ważny element infrastruktury noclegowej, szczególnie dla turystów uprawiających turystykę pieszą i krajoznawczą.

W gminie Lutowiska zlokalizowane są m.in.:

- Schronisko turystyczne Chatka Puchatka na Połoninie Wetlińskiej – najwyżej położony tego typu obiekt w Bieszczadach, stanowiący symbol regionu, oferujący noclegi oraz stanowiący punkt kontaktu z ratownikami GOPR,
- Baczka PTTK „Pod Małą Rawką” w Brzegach Górnych – popularne miejsce wypadowe na Połoninę Caryńską i Małą Rawkę, dysponujące około 30 miejscami noclegowymi,
- „Kremenaros” w Ustrzykach Górnych – obiekt położony przy węźle szlaków turystycznych, wykorzystywany przez turystów zarówno w sezonie letnim, jak i zimowym,
- Schronisko „Nad Smolnikiem” w miejscowości Smolnik – kameralny obiekt całoroczny, położony w pobliżu szlaków i atrakcji przyrodniczych,
- Szkolne Schronisko Młodzieżowe w Lutowiskach – niskobudżetowa baza noclegowa, szczególnie istotna dla zorganizowanych grup młodzieżowych i szkolnych.

Obiekty te pełnią nie tylko funkcję zaplecza noclegowego, ale również wspierają rozwój turystyki zrównoważonej, ekologicznej i opartej na kontaktach z przyrodą. Ich rozmieszczenie w sąsiedztwie głównych szlaków turystycznych czyni je ważnymi punktami w systemie obsługi ruchu turystycznego na obszarze funkcjonalnym „Innowacyjne Bieszczady”.

Jednocześnie wiele z tych schronisk wymaga modernizacji i unowocześnienia – zarówno w zakresie standardu zakwaterowania, jak i dostosowania do potrzeb osób z niepełnosprawnościami, zapewnienia całorocznej dostępności oraz wprowadzenia nowoczesnych rozwiązań cyfrowych (np. systemów rezerwacji online, informacji turystycznej, płatności bezgotówkowych). Brakuje również zintegrowanego systemu wypożyczania i rezerwacji rowerów, który ułatwiłby turystom planowanie aktywności w regionie oraz zwiększałby dostępność infrastruktury rowerowej. Brakuje także spójnego systemu promocji tych obiektów w ramach wspólnej oferty turystycznej regionu, co ogranicza ich potencjał i widoczność na rynku ogólnopolskim.

Infrastruktura turystyczna obejmuje również restauracje serwujące regionalne dania, sklepy z pamiątkami i lokalnymi produktami. Wszystko to umożliwia poznania lokalnych tradycji. Dodatkowo można wziąć udział w warsztatach rzemieślniczych oraz spotkać się z lokalnymi artystami.

Na OF „Innowacyjne Bieszczady” funkcjonuje sieć szlaków rowerowych, promowanych od wielu lat pod wspólnym hasłem „Zielony Rower Bieszczady”. Jednak znaczna część tras rowerowych prowadzi po drogach publicznych, które – ze względu na natężenie ruchu i brak walorów krajobrazowych – nie stanowią atrakcji turystycznej. Tego typu infrastruktura nie zapewnia również odpowiedniego poziomu

bezpieczeństwa ani komfortu, co ogranicza jej dostępność dla rodzin z dziećmi, seniorów oraz mniej doświadczonych rowerzystów.

Dobrze oznakowane i zróżnicowane pod względem trudności trasy rowerowe są dostosowane do potrzeb zarówno amatorów turystyki rodzinnej, jak i bardziej zaawansowanych entuzjastów kolarstwa górskiego. Ich rozmieszczenie sprzyja budowaniu spójnej oferty turystycznej całego obszaru oraz zachęca do dłuższego pobytu w regionie.

W planach rozwojowych obszaru funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” znajduje się modernizacja i budowa nowoczesnych szlaków rowerowych, w tym tras typu single trail. Przewidziane działania obejmują również utworzenie Plenerowego Centrum Obsługi Ruchu Turystycznego, a także powiązanie sieci szlaków z lokalną bazą noclegową i gastronomiczną. Inwestycje te są w pełni uzasadnione potrzebą zwiększenia dostępności i atrakcyjności regionu oraz wzmocnienia jego potencjału turystycznego w duchu zrównoważonego rozwoju.

Planowane jest również utworzenie produktu turystycznego pn. „Zintegrowane Centra Turystyki Aktywnej”, stanowiącego nowoczesną, ponadgminną infrastrukturę turystyczną w Bieszczadach, obejmującą sieć szlaków pieszo-rowerowych, tras rowerowych typu single trail oraz punkty obsługi i wypoczynku dla turystów. Projekt zakłada integrację różnorodnych form aktywnego wypoczynku w spójną ofertę regionalną, umożliwiającą komfortową eksplorację terenów górskich z wykorzystaniem nowoczesnych udogodnień na trasach. Realizacja inwestycji przyczyni się do poprawy dostępności i jakości usług turystycznych, wydłużenia sezonu turystycznego, promocji lokalnego dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz wzmocnienia funkcji turystycznych obszaru funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady”. Dzięki temu region zyska nie tylko atrakcyjność w oczach nowych grup odbiorców, lecz także większą konkurencyjność na krajowym i zagranicznym rynku turystycznym.

Podjęcie takich działań jest uzasadnione konkretnymi deficytami zidentyfikowanymi na obszarze funkcjonalnym „Innowacyjne Bieszczady”. Mimo posiadania atrakcyjnych walorów krajobrazowych i rosnącego zainteresowania turystyką aktywną, region wciąż zmaga się z niedostatecznie rozwiniętą i niespójną infrastrukturą rowerową. Istniejące szlaki są często przestarzałe, słabo oznakowane i niepowiązane funkcjonalnie, co ogranicza komfort i bezpieczeństwo użytkowników. Brakuje nowoczesnych tras typu single trail, dostosowanych do zróżnicowanych potrzeb odbiorców, a infrastruktura towarzysząca (punkty odpoczynku, stacje napraw, tablice informacyjne) jest rozproszona lub niewystarczająca.

Ponadto, potencjał lokalnej bazy noclegowej i gastronomicznej nie jest w pełni wykorzystywany z uwagi na brak bezpośrednich powiązań z trasami turystycznymi. Inwestycje w nowoczesne szlaki rowerowe i ich integracja z ofertą usługową przyczynią się do wydłużenia sezonu turystycznego, zwiększenia liczby odwiedzających oraz rozwoju zrównoważonego modelu turystyki, który aktywizuje lokalną gospodarkę bez nadmiernej presji na środowisko. Działania te są niezbędne dla podniesienia konkurencyjności regionu i efektywnego wykorzystania jego endogenicznych zasobów.

OF „Innowacyjne Bieszczady” stanowi niewątpliwie region górski znakomicie nadający się do uprawiania górskiej turystyki jeździeckiej. Przez PTTK został oznaczony żółty szlak konny od Przeł. Przysłup Caryński do Stadniny Serednie Małe, wzdłuż którego można zobaczyć Wodospad Szepit w okolicy Zatwarnicy, przechodzi przez Bieszczadzki Park Narodowy i rezerwat Krywe oraz pomarańczowy szlak konny rozdroże pod Otrytem do Bukowego Berda.

Znajdujący się na OF Bieszczadzki Park Narodowy zajmuje się organizacją rajdów konnych biegnących wzdłuż wyznaczonych tras. Na obszarze gminy znajdują się ośrodki prowadzące nauki jazdy konnej pod okiem instruktorów jeździectwa.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” wędrowki konne umożliwiają między innymi następujące ośrodki jeździeckie i stadniny koni m.in.: w Rabem – „Chata MOMO”, „Lipiu – Babski Szwadron”, „HardDucha”, w Polanie „Tabun”, w Serednim Małym „Stadnina Koni Huculskich”, Stadnina Koni „Lila” w Czarnej Górnjej, Stadnina koni przy Ośrodku Wypoczynkowym Arłamów, Ośrodek Górskiej Turystyki Jeździeckiej "U Prezesa" w Lutowiskach, Gospodarstwo agroturystyczne "Rusinowa Polana" w Lutowiskach, Ośrodek Górskiej Turystyki Jeździeckiej "U Szeryfa" w Lutowiskach, Stadnina koni FORTA w Dzwiniaczu, Stadnina Koni Huculskich "Trohaniec" w Lutowiskach.

Jedną z atrakcji turystycznych na OF „Innowacyjne Bieszczady” jest Zagroda Żubrów w Muczmem (gmina Lutowiska), znajdująca się na trasie Stuposiany – Tarnawa Niżna, nad potokiem Czerwonym. W zagrodzie podziwiać można żubry linii białowiesko – kaukaskiej tzw. górskiej. Powierzchnia zagrody zajmuje ok. 7 ha lasu i pozwala na obserwację żubrów w ich naturalnym środowisku. Obiekt został utworzony w 2012 roku w ramach projektu „Ochrona in situ żubra w Polsce – część południowa” i pełni funkcję zarówno edukacyjną, jak i przyrodniczą, wspierając działania na rzecz ochrony żubra – gatunku objętego ścisłą ochroną. Teren zagrody jest ogólnodostępny dla turystów przez cały rok, a jego infrastruktura obejmuje m.in. punkty obserwacyjne, tablice informacyjne, ścieżki edukacyjne oraz zaplecze parkingowe. Od momentu powstania obiekt cieszy się dużym zainteresowaniem turystów – w 2023 roku odnotowano ok. 190 tys. odwiedzin, natomiast w 2024 roku liczba ta wzrosła do ponad 204 tys. Od początku działalności zagrodę odwiedziło już ponad 1,5 miliona osób.

Z tego względu, działania planowane w gminach Ustrzyki Dolne, Lutowiska i Czarna ukierunkowane są na wzmacnianie i poszerzanie oferty turystycznej w sposób spójny z funkcjonującymi już atrakcjami. Przykładowo, rozbudowa sieci szlaków pieszo-rowerowych oraz tras typu single trail może stworzyć zintegrowane połączenia prowadzące do Zagrody Żubrów i innych przyrodniczych miejsc w regionie, umożliwiając turystom aktywne zwiedzanie przy jednoczesnym poszanowaniu środowiska naturalnego.

Równolegle, planowana realizacja obiektów kultury (np. „Bieszczadzki Pawilon Kultury” w Czarnej Górnjej, sala regionalna w Lutowiskach czy rewitalizacja dawnej rafinerii w Ustrzykach Dolnych) poszerzy ofertę o komponent historyczno-edukacyjny, pozwalający lepiej zrozumieć zarówno kontekst przyrodniczy, jak i społeczno-kulturowy regionu. W ten sposób, turystyka przyrodnicza (reprezentowana m.in. przez żubry) zostaje komplementarnie połączona z turystyką kulturową i aktywną, co tworzy zrównoważoną, wielowątkową i atrakcyjną ofertę, sprzyjającą rozwojowi gospodarstwu regionu oraz jego promocji jako nowoczesnej, a zarazem świadomej ekologicznie i kulturowo destynacji turystycznej.

Następnie na terenie gminy Czarna zrealizowano projekt pn. „Zagospodarowanie terenu parku w m. Czarna Górna”, do którego stworzono prezentację multimedialną „Ptasie wędrowki w gminie Czarna”, przedstawiającą bogactwo i różnorodność ptasiego świata. Dodatkowo w czasie wędrowek można obejrzeć trzy „Słupy Wododziałowe”: Lipie „Kraina Lipiecka”, Bystre „Mszaniec” oraz Przełęcz nad wsią Rabe i Żłobek. W Polsce występują trzy niewielkie obszary należące do zlewiska Morza Czarnego, obok Czarnej Otrawy w Kotlinie Orawskiej i dobrzecza Strwiąża jest Mszańca, które są dopływami Dniestru. Umieszczone na słupach rzeźbione parzenice symbolizują górali zachodnich

Karpat, żyjących w zlewisku Morza Bałtyckiego i górali Karpat Wschodnich żyjących w zlewisku Morza Czarnego.

W ostatnich latach coraz bardziej popularna staje się astroturystyka czyli nowy, niszowy trend w turystyce przyrodniczej i poznawczej cieszący się coraz większą popularnością. Gmina Lutowiska może pochwalić się jednym z najbardziej zaciemnionych obszarów w Europie, co daje znakomite warunki do obserwacji gwiazd. Na terenie gminy funkcjonuje Park Gwiazdnego Nieba „Bieszczady”, organizowane są pokazy astronomiczne a w małym obserwatorium nieopodal Chaty Socjologa znajduje się jeden z największych teleskopów w tej części Polski. Wartością dodaną dla odwiedzających region jest również Chata Bojkowska w Zatwarnicy, stanowiąca przykład żywej kultury regionu. Obiekt ten pełni funkcję edukacyjną i muzealną, prezentując tradycję i dziedzictwo Bojków – dawnych mieszkańców Bieszczadów – i doskonale wpisuje się w ofertę turystyki kulturowej, dostępnej także poza sezonem letnim.

Na OF „Innowacyjne Bieszczady”, ze względu na położenie, istnieją lepsze warunki do uprawiania sportów zimowych. Jedną z możliwością jest narciarstwo biegowe. We wsi Ustjanowej znajdują się trasa narciarstwa biegowego „Pod Żukowem” i jest jedną z najdłuższych tras w kraju do uprawiania narciarstwa biegowego, ze względu na konfigurację terenu i malownicze położenie. Narciarze mają do wyboru kilka pętli m.in. o długości 2,5 i 5 kilometrów, a także trasy biegowe w Muczmem przy Centrum Promocji i Leśnictwa.

Warto podkreślić, że oferta zimowa regionu uzupełniana jest również przez atrakcyjne elementy dziedzictwa kulturowego, takie jak Chata Bojkowska w Zatwarnicy. Obiekt ten, będący częścią ekomuzeum „W Krainie Bojków”, to wierna rekonstrukcja tradycyjnej bojkowskiej chyży, w której prezentowana jest ekspozycja poświęcona codziennemu życiu, pasterstwu i kulturze dawnych mieszkańców Bieszczad – Bojków. Wystawa obejmuje wnętrze tradycyjnej chyży z oryginalnym wyposażeniem – piecem chlebowym, ławami, narzędziami rolniczymi i pasterskimi, a także przedmiotami codziennego użytku. Zwiedzający mogą zobaczyć tradycyjne stroje, tkaniny i hafty, makiety pasterskich kolib, a także rękodzieło inspirowane lokalnymi tradycjami – m.in. biżuterię z koralików nawiązującą do karpackich krywulek i sylian. W ekspozycji znajdują się także publikacje i materiały o kulturze i przyrodzie regionu. Chata powstała z zachowaniem tradycyjnych technik budowlanych, m.in. przy wsparciu wędrownych cieśli z Niemiec, którzy przez kilka miesięcy pracowali przy jej odbudowie. Obiekt pełni również funkcje edukacyjne i społeczne – odbywają się tu spotkania lokalnej społeczności, festyny oraz warsztaty rzemiosła. Zwiedzanie chaty jest bezpłatne, a sama inicjatywa wspiera działania lokalne, m.in. szkołę w Zatwarnicy. Chata Bojkowska doskonale wpisuje się w ideę łączenia aktywnej turystyki z poznawaniem historii i tradycji regionu, wzbogacając zimową ofertę Bieszczad o wartościowe doświadczenie kulturowe i edukacyjne.

Dodatkowo są tutaj stacje narciarstwa: „Kamienna Laworta” w Łodynie (z wyciągiem krzesełkowym o długości 1300 m), „Gromadzyń” w Ustrzykach Dolnych (podwójny wyciąg orczykowy o długości 700 m, wyciąg talerzykowy o dł. 300 m i wyciąg orczykowy mały o dł. 200 m); wyciągi narciarskie: „Mały Król” w Ustrzykach Dolnych, przy gospodarstwie agroturystycznym „Rusinowa Polana” (długość około 400 m) oraz kompleks narciarski przy Hotelu Arłamów (2 wyciągi orczykowe o dł. 400 i 500 m oraz 3 trasy narciarskie o długości 400, 500 i 700 m).

Ważnym miejscem na kulturowej mapie regionu jest Bieszczadzkie Centrum Dziedzictwa Kulturowego (BCDK) – samorządowa instytucja kultury działająca przy Powiecie Bieszczadzkim, z siedzibą w zrewitalizowanym budynku dawnej rafinerii „Fanto” w Ustrzykach Dolnych.

Centrum pełni kluczową rolę w ochronie, promocji i twórczym rozwijaniu dziedzictwa kulturowego Bieszczadów. Jego działalność koncentruje się na dokumentowaniu i popularyzowaniu lokalnych tradycji oraz ich współczesnej reinterpretacji. BCDK integruje funkcje edukacyjne, wystawiennicze i społeczne, stając się przestrzenią dialogu między przeszłością a przyszłością.

Aby Bieszczadzkie Centrum Dziedzictwa Kulturowego mogło kontynuować rozwój i poszerzać ofertę kulturalną, konieczne są dalsze inwestycje w infrastrukturę, wyposażenie i programy merytoryczne. Instytucja posiada potencjał, by stać się regionalnym centrum aktywności kulturalnej, edukacyjnej i społecznej, wspierającym budowanie tożsamości lokalnej oraz przyciągającym osoby zainteresowane żywą kulturą Bieszczadów.

Dostępność transportem publicznym w obszarze „Innowacyjnych Bieszczadów” (gminy Czarna, Lutowiska, Ustrzyki Dolne) pozostaje ograniczona, szczególnie w gminach Czarna i Lutowiska. Transport kolejowy funkcjonuje wyłącznie w Ustrzykach Dolnych – stacja obsługuje kilka połączeń dziennie, głównie w relacjach regionalnych, bez bezpośrednich kursów do większych miast (np. Rzeszowa). Brakuje skoordynowanego systemu transportu turystycznego łączącego główne atrakcje z punktami przesiadkowymi. Największe ograniczenia występują w gminie Lutowiska, gdzie część miejscowości nie jest objęta stałą obsługą transportową, co utrudnia dostęp do Bieszczadzkiego Parku Narodowego. Brakuje także systemu informacji pasażerskiej, wspólnej platformy zakupowej biletów oraz rozwiązań mikromobilności.

Obszar „Innowacyjnych Bieszczadów” charakteryzuje się licznymi deficytami w zakresie zagospodarowania turystycznego, które ograniczają pełne wykorzystanie jego potencjału. Brakuje nowoczesnej i spójnej infrastruktury turystyki aktywnej – istniejące szlaki piesze i rowerowe są często przestarzałe, słabo oznakowane i niepowiązane funkcjonalnie. W wielu miejscach brakuje podstawowej infrastruktury technicznej, takiej jak punkty odpoczynku, stacje naprawy rowerów, kładki pieszo-rowerowe czy tablice informacyjne. Obiekty związane z obsługą ruchu turystycznego – schroniska, campingi, bary – wymagają modernizacji i dostosowania do aktualnych standardów, w tym potrzeb osób ze szczególnymi potrzebami. Region nie dysponuje zintegrowanym systemem informacji turystycznej opartym na nowoczesnych technologiach cyfrowych. Niewystarczająco rozwinięta jest także oferta całorocznej turystyki – brakuje infrastruktury i sprzętu umożliwiającego aktywność poza sezonem letnim. Dodatkowo szlaki nie są dostatecznie powiązane z lokalną bazą noclegową i usługową, co ogranicza efektywność wykorzystania istniejących zasobów i skraca czas pobytu turystów.

2.3.4. Gospodarka finansowa

Kolejnym kluczowym czynnikiem, który warunkuje rozwój lokalny i regionalny są zasoby finansowe danej jednostki samorządu terytorialnego. Gospodarka finansowa tych jednostek realizowana jest w oparciu o ustawę z dnia 27 sierpnia 2009 r. o finansach publicznych (Dz. U. z 2021 r. poz. 305 z późn. zm.), która określa m.in. zakres, zasady oraz tryb planowania, uchwalania i wykonywania budżetów tych jednostek. W uchwale budżetowej określone są planowane dochody i wydatki dla danej jednostki samorządu terytorialnego w danym roku budżetowym, a kwoty są wyszczególnione w układzie działów klasyfikacji budżetowej.

W ramach dochodów, zgodnie z ustawą o finansach publicznych, wyróżnia się dochody bieżące i są to dochody majątkowe, które obejmują dotacje i środki przeznaczone na inwestycje, dochody ze sprzedaży majątku oraz dochody z przekształcenia prawa użytkowania wieczystego w prawo własności.

Wydatki majątkowe, również dzielą się na wydatki bieżące, które nie są wydatkami majątkowymi oraz wydatki majątkowe, czyli inwestycje i zakupy inwestycyjne, a w tym programy finansowane z udziałem środków zewnętrznych, zakup i objęcie akcji i udziałów oraz wniesienie udziałów do spółek prawa handlowego. Różnica pomiędzy dochodami a wydatkami budżetu jednostki samorządu terytorialnego to nadwyżka lub deficyt budżetu.

Zasoby finansowe OF „Innowacyjne Bieszczady”, według danych GUS z 2021 roku, wynosiły 144 575 748,98 zł, W stosunku do roku 2017, wysokość dochodów na terenie OF zwiększyła się o 52 494 431,87 zł tj. o 57,0%, z kolei w tym samym czasie wysokość dochodów w województwie podkarpackim wzrosła o 45,2%. Największą część dochodów w OF stanowiły dochody gminy Ustrzyki Dolne – 113 435 301,50 zł (78,5% ogółu dochodów OF). Duży wpływ na taki wynik miał potencjał demograficzny, dzięki któremu gmina Ustrzyki Dolne generowała większe wpływy podatkowe do budżetu. W gminie Czarna wysokość dochodów wynosiła 15 604 926,96 zł, a w gminie Lutowska niewiele mniej – 15 535 520,52 zł.

Natomiast wydatki, w 2021 roku, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” wyniosły 130 742 932, 20 zł, wskutek czego nadwyżka budżetowa wyniosła dla całego obszaru 9 365 465,41 zł. W stosunku do roku 2017, wysokość wydatków na terenie OF zwiększyła się o 33 399 828, 14 zł, tj. o 34,3%. Największy udział w wydatkach ogółem OF, miała gmina Ustrzyki Dolne – 104 069 826,09 zł (79,6% ogółu wydatków OF).

Realizację budżetu w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na rok 2017 i 2021, przedstawia tabela poniżej.

Tabela 38 Realizacja budżetu gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Gmina	Dochody		Wydatki		Nadwyżka/deficyt	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Czarna	9 355 312,90	15 604 926,96	9 372 090,34	12 634 621,84	- 16 777,44	2 970 305,12
Lutowiska	10 242 605,26	15 535 520,52	10 210 881,43	14 038 474,27	31 723,83	1 497 046,25
Ustrzyki Dolne	72 483 398,95	113 435 301,50	77 760 132,29	104 069 836,09	- 5 276 733,34	9 365 465,41
OF „Innowacyjne Bieszczady”	92 081 317,11	144 575 748,98	97 343 104,06	130 742 932,20	- 5 261 786,95	13 832 816,78

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Przeprowadzona analiza, pokazuje, że we wszystkich gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” występuje taki sam trend w zakresie kształtowania wielkości dochodów i wydatków. Na przestrzeni lat 2017-2021 nastąpił wzrost dochodów i wydatków. W 2021 roku we wszystkich gminach OF była nadwyżka budżetu, która jest efektem niezrealizowania w pełni wydatków w danym roku budżetowym. Największa nadwyżka była w gminie Ustrzyki Dolne, wyniosła 9 365 465,41 zł, stanowiąc 67,7% nadwyżki budżetu ogółem dla OF.

Dla zapewnienia ciągłości analizy i możliwości porównania najnowszych danych, poniższa tabela przedstawia zestawienie dochodów i wydatków budżetowych w gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w latach 2019 i 2023, stanowiąc kontynuację wcześniejszego ujęcia z lat 2017–2021.

Tabela 39 Realizacja budżetu gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023

Gmina	Dochody		Wydatki		Nadwyżka/deficyt	
	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Czarna	12 000 049,84	24 907 977,04	12 911 314,13	26 318 332,86	-911 264,29	-1 410 355,82
Lutowiska	11 849 492,51	18 408 964,84	12 222 684,65	18 734 257,00	-373 192,14	-325 292,16
Ustrzyki Dolne	92 736 784,63	106 981 269,20	98 954 418,68	121 064 847,06	-6 217 634,05	-14 083 577,86
OF "Innowacyjne Bieszczady"	116 586 326,98	150 298 211,08	124 088 417,46	166 119 459,92	-7 502 090,48	-15 821 248,84

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W latach 2019–2023 wszystkie trzy gminy wchodzące w skład Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” – Czarna, Lutowiska oraz Ustrzyki Dolne – odnotowały **znaczący wzrost dochodów budżetowych**, co świadczy o zwiększonej zdolności pozyskiwania środków, zarówno własnych, jak i zewnętrznych. Największy przyrost dochodów nastąpił w gminie **Czarna**, gdzie wzrosły one ponad dwukrotnie – z 12 mln zł w 2019 r. do prawie 25 mln zł w 2023 r. Również gminy **Lutowiska** i **Ustrzyki Dolne** poprawiły swoje wyniki dochodowe – odpowiednio z ok. 11,8 mln zł do 18,4 mln zł oraz z ok. 92,7 mln zł do ponad 106,9 mln zł.

Wzrost dochodów nie przełożył się jednak na poprawę sytuacji finansowej w zakresie nadwyżki budżetowej. Przeciwnie – **we wszystkich gminach odnotowano deficyty**, które w większości

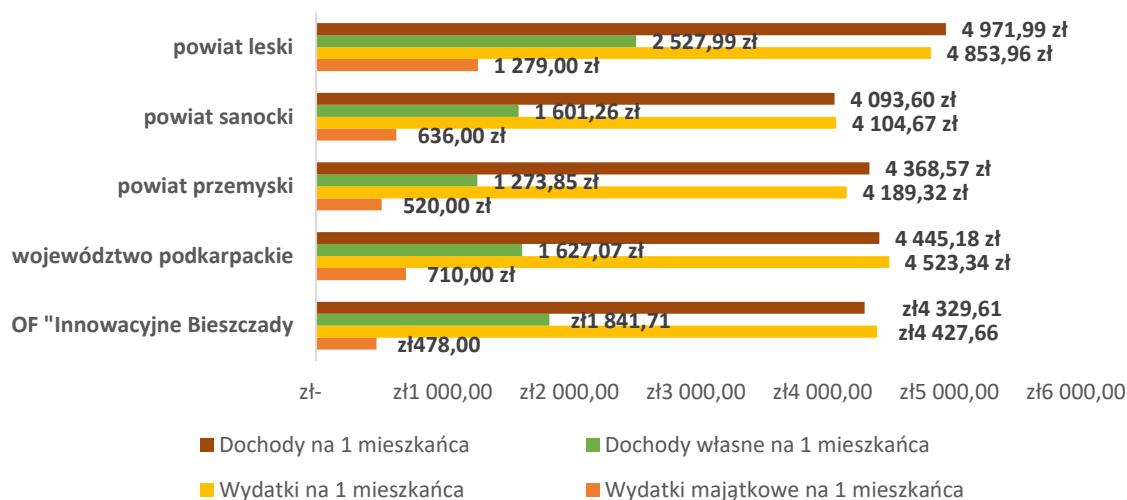
przypadków uległy **pogłębieniu**. Największe ujemne saldo budżetu wystąpiło w gminie **Ustrzyki Dolne**, gdzie deficyt zwiększył się ponad dwukrotnie – z -6,2 mln zł w 2019 r. do -14,1 mln zł w 2023 r. W gminie **Czarna** deficyt wzrósł z -911 tys. zł do ponad -1,4 mln zł, a w gminie **Lutowiska** utrzymał się na zbliżonym poziomie (z -373 tys. zł do -325 tys. zł).

W ujęciu zbiorczym dla całego obszaru funkcjonalnego, dochody zwiększyły się z ok. 116,6 mln zł do 150,3 mln zł (wzrost o ponad 33 mln zł), natomiast wydatki z 124,1 mln zł do 166,1 mln zł (wzrost o 42 mln zł). Deficyt budżetowy dla OF „Innowacyjne Bieszczady” wzrósł z -7,5 mln zł w 2019 roku do -15,8 mln zł w 2023 roku, co może świadczyć o większej presji inwestycyjnej lub wzroście kosztów realizacji zadań własnych samorządów.

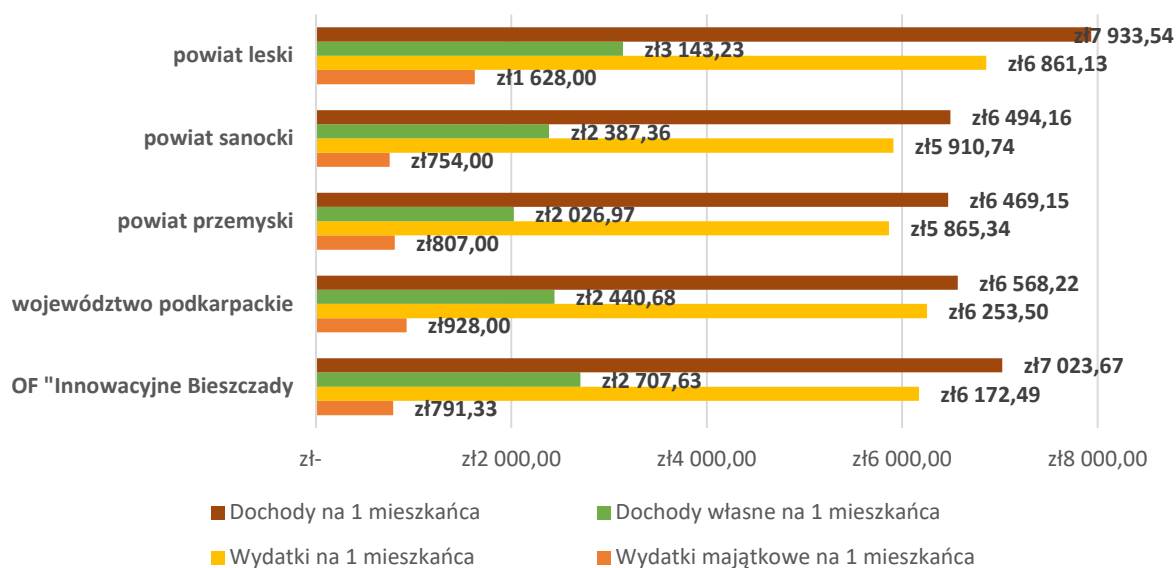
W analizie finansowej poszczególnych gmin duże znaczenie mają wskaźniki dotyczące dochodów oraz wydatków na 1 mieszkańca. Średnia dochodów na 1 mieszkańca w gminie OF „Innowacyjne Bieszczady”, według danych GUS z 2021 roku, wynosiła 7 023,67 zł, w tym dochodów własnych 2 707,63 zł, natomiast średnia wydatków na 1 mieszkańca – 6 172,49 zł, w tym wydatków majątkowych – 791,33 zł. W porównaniu do średniej dla województwa podkarpackiego, w 2021 roku dochody na 1 mieszkańca były wyższe w OF niż w województwie, natomiast wydatki na 1 mieszkańca były niższe dla OF niż w województwie. Dokonano porównania tych wskaźników dla sąsiednich powiatów: przemyski, sanocki i leski, a zebrane dane przedstawione zostały na poniższym wykresie.

Wykres 32 Dochody na 1 mieszkańca oraz wydatki na 1 mieszkańca w 2017 i 2021 w OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwie podkarpackim (bez miast na prawach powiatu) oraz w powiatach: leskim, przemyskim i sanockim

2017

2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W związku ze wzrostem dochodów oraz wydatków jednostek samorządu terytorialnego na przestrzeni ostatnich lat oraz wskutek zmniejszającej się liczby mieszkańców na terenie OF, w województwie i ogólnie w skali kraju, wskaźniki dochodów i wydatków na 1 mieszkańca mają tendencję wzrostową. Zgodnie z powyższymi danymi, wskaźnik dochodów na 1 mieszkańca w OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku w stosunku do 2017 roku wzrósł o 62,2%, natomiast wskaźnik wydatków na 1 mieszkańca 39,4%. Wzrost omawianych wskaźników zauważalny jest we wszystkich gminach wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”, co przedstawia poniższa tabela.

Tabela 40 Wskaźniki dochodów na 1 mieszkańca oraz wydatków na 1 mieszkańca w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021

Gmina	Dochody na 1 mieszkańca		Dochody własne na 1 mieszkańca		Wydatki na 1 mieszkańca		Wydatki majątkowe na 1 mieszkańca	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Czarna	3 880,26	6 570,50	1 476,35	2 282,34	3 887,22	5 316,84	207,00	649,00
Lutowiska	4 952,90	7 656,74	2 549,87	3 225,17	4 937,56	6 918,91	400,00	681,00
Ustrzyki Dolne	4 155,68	6 843,76	1 498,90	2 615,37	4 458,21	6 278,72	827,00	1 044,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Najwyższa wartość wskaźnika dochodów na 1 mieszkańca w 2021 roku, w tym także wartość dochodów własnych na 1 mieszkańca, występowała w gminie Lutowiska. W przypadku wskaźników wydatków na 1 mieszkańca najwyższy występował, także w gminie Lutowiska, natomiast wydatki majątkowe na 1 mieszkańca w gminie Ustrzyki Dolne.

W celu zobrazowania zmian w czasie, poniżej przedstawiono kontynuację analizy obejmującą lata 2019–2023, pozwalającą na porównanie wskaźników finansowych w szerszej perspektywie i ocenę tendencji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”.

Tabela 41 Wskaźniki dochodów na 1 mieszkańca oraz wydatków na 1 mieszkańca w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 oraz 2023

Gmina	Dochody na 1 mieszkańca		Dochody własne na 1 mieszkańca		Wydatki na 1 mieszkańca		Wydatki majątkowe na 1 mieszkańca	
	2019	2023	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Czarna	5 002,10	10 540,83	2 032,39	2 379,75	5 381,96	11 137,68	1 093	5 642,10
Lutowiska	5 656,08	9 320,99	2 866,46	4 374,90	5 834,22	9 485,70	681	2 264,17
Ustrzyki Dolne	5 358,96	6 537,60	2 162,58	2 797,67	5 718,26	7 398,24	1 233	1 628,56

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

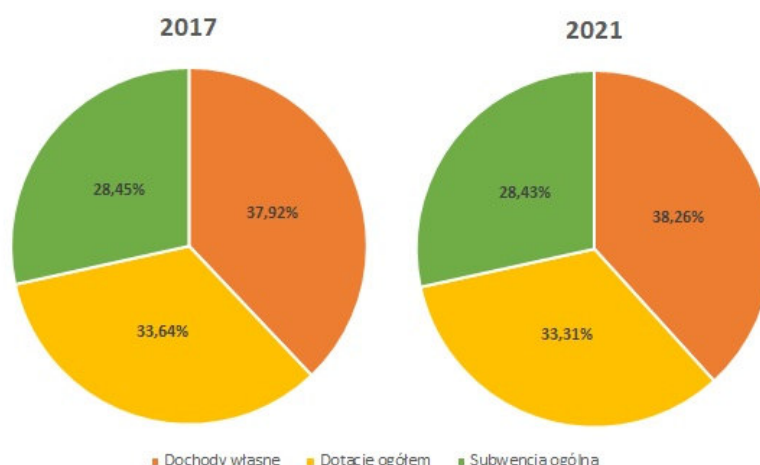
W latach 2019–2023 gmina Lutowiska odnotowała wyraźny wzrost wszystkich wskaźników finansowych na 1 mieszkańca. Dochody ogółem wzrosły z 5656,08 zł do 9320,99 zł, a dochody własne – z 2866,46 zł do 4374,90 zł, co świadczy o zwiększonej samodzielności finansowej gminy. Wydatki ogółem na mieszkańca wzrosły z 5834,22 zł do 9485,70 zł, przy czym szczególnie dynamiczny był wzrost wydatków majątkowych – z 681 zł do 2264,17 zł, co może wskazywać na intensyfikację inwestycji lokalnych w 2023 r.

W strukturze dochodów jednostek samorządu terytorialnego można wyróżnić dochody własne, dotacje ogółem i subwencje ogólną. Źródłami dochodów własnych są wpływy z podatków i opłat lokalnych oraz udziały we wpływach z podatku dochodowego od osób fizycznych oraz podatku dochodowego od osób prawnych. Dotacje ogółem obejmują dotacje celowe z budżetu państwa na realizację zadań z zakresu administracji rządowej i innych zadań zleconych przez ustawy, na finansowanie lub dofinansowanie zadań własnych oraz dotacje i płatności budżetu

środków europejskich, dotacje celowe przekazywane w ramach programów finansowych ze środków europejskich oraz innych środków zagranicznych. Natomiast subwencja oświatowa to świadczenia pieniężne z budżetu państwa, obejmujące części oświatową, wyrównawczą, równoważącą oraz regionalną i rekompensującą.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku, według danych GUS, największą część dochodów stanowiły dochody własne - 38,26% ogółu dochodów, a najmniejszą część – subwencja ogólna – 28,43%. W stosunku do roku 2017 struktura wyglądała tak samo. Dane dotyczące struktury dochodów budżetu na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 33 Struktura dochodów budżetu OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Struktura dochodów w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku, jest podobna dla gminy Lutowiska i gminy Ustrzyki Dolne. Natomiast w gminie Czarna największą część stanowiła subwencja ogólna, najmniejszą część dotacje ogółem. Dane dotyczące struktury dochodów w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021 przedstawia tabela poniżej.

Tabela 42 Struktura dochodów budżetu w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Gmina	Dochody własne (w zł)		Dotacje ogółem (w zł)		Subwencja ogólna (w zł)	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Czarna	3 559 477,79	5 420 569,32	3 19 071,11	4 626 394,64	2 606 764,00	5 557 963,00
Lutowiska	5 273 125,89	6 543 866,46	2 527 177,37	5 971 119,06	2 606 764,00	3 020 535,00
Ustrzyki Dolne	26 143 887,59	43 349 805,10	25 313 122,36	37 567 138,40	21 026 389,00	32 518 358,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Struktura dochodów w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku, jest podobna dla gminy Lutowiska i gminy Ustrzyki Dolne. Natomiast w gminie Czarna największą część stanowiła subwencja ogólna, najmniejszą część dotacje ogółem. Dane dotyczące struktury dochodów w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023 przedstawia tabela poniżej.

Tabela 43 Struktura dochodów budżetu w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023

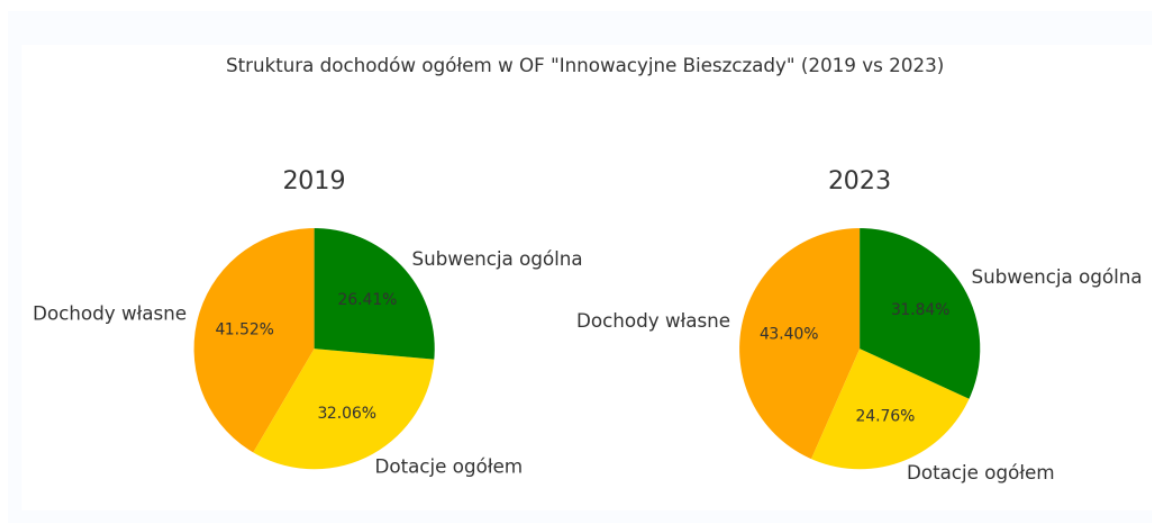
Gmina	Dochody własne (w zł)		Dotacje ogółem(w zł)		Subwencja ogólna(w zł)	
	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Czarna	4 875 692,23	5 623 344,57	3 791 089,61	13 329 763,27	3 333 268,00	5 954 869,20
Lutowiska	6 005 224,54	8 640 434,08	3 214 888,97	5 501 197,06	2 629 379,00	4 267 333,70
Ustrzyki Dolne	37 423 376,06	45 781 138,14	30 319 336,57	25 549 173,06	24 994 072,00	35 650 958,00

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku, według danych GUS, największą część dochodów stanowiły dochody własne – 43,40% ogółu dochodów, a najmniejszą część – dotacje ogólna – 24,76%. W stosunku do roku 2019 zmniejszyły się o blisko 7,5 punktów procentowych.

Dane dotyczące struktury dochodów budżetu na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023, przedstawia poniższy wykres.

Wykres 34 Struktura dochodów budżetu OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Z przedstawionych powyżej danych, w 2023 roku największa wysokość dochodów własnych, dotacji ogółem oraz subwencji ogólnej wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne, znacznie przewyższając nad pozostałymi gminami. Najmniejsze dochody własne i dotacje ogółem były w gminie Czarna, natomiast subwencje ogólne w gminie Lutowiska.

Największą część dochodów gmin stanowią dochody bieżące, których wysokość na przestrzeni ostatnich lat wzrosła. Wzrost ten dotyczył także dochodów majątkowych, które obejmowały przede wszystkim środki na inwestycje. Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, w 2021 roku wysokość dochodów majątkowych wyniosła 24 505 815,04 zł, co stanowiło 16,95%

dochodów ogółem, natomiast w 2017 roku ich wysokość kształtowania się na poziomie 4 416 615,16 zł, co stanowiło 4,80% dochodów ogółem. Największą część dochodów majątkowych stanowiły dotacje oraz środki przeznaczone na inwestycje, których źródłem były środki zewnętrzne z budżetu państwa w ramach różnego rodzaju programów rządowych i Rządowego Funduszu Inwestycji Lokalnych oraz środki pochodzące z funduszy europejskich. Wysokość dochodów majątkowych, w tym wysokość dotacji i środków przeznaczonych na inwestycje oraz wpływów ze sprzedaży składników majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 i 2021 roku przedstawia poniższa tabela.

Tabela 44 Wysokość dochodów majątkowych, w tym wysokość dotacji i środków przeznaczonych na inwestycje oraz wpływów ze sprzedaży składników majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Gmina	Dotacje oraz środki przeznaczone na inwestycje		Wpływy ze sprzedaży składników majątkowych		Dochody majątkowe ogółem	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Czarna	45 507,85	675 592,94	0,00	0,00	359 158,80	3 474 704,04
Lutowiska	30 000,00	1 826 702,21	56,00	13 538,60	120 102,70	2 163 028,79
Ustrzyki Dolne	2 968 113,53	8 985 195,74	357 603,84	153 962,19	3 937 353,66	18 868 082,21
OF „Innowacyjne Bieszczady”	3 043 621,38	11 487 490,89	357 659,84	167 500,79	4 416 615,16	24 505 815,04

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W kontynuacji analizy danych finansowych, za lata 2019–2023, zauważa się, że największą część dochodów gmin tworzących OF „Innowacyjne Bieszczady” nadal stanowią dochody bieżące. Jednocześnie widoczny jest wyraźny wzrost dochodów majątkowych, obejmujących przede wszystkim środki przeznaczone na finansowanie inwestycji. Tendencja ta świadczy o rosnących możliwościach inwestycyjnych jednostek samorządu terytorialnego oraz o skuteczności w pozyskiwaniu zewnętrznych źródeł finansowania.

W 2019 roku łączne dochody majątkowe dla całego obszaru OF „Innowacyjne Bieszczady” wyniosły 13 483 474,57 zł, natomiast w 2023 roku wzrosły do 27 682 887,13 zł, co oznacza wzrost o ponad 105%. Największy udział w tej strukturze miały dotacje oraz środki przeznaczone na inwestycje, które zwiększyły się z 5 176 343,66 zł w 2019 roku do 24 290 661,13 zł w 2023 roku. Wzrost dotyczył także wpływów ze sprzedaży składników majątkowych, które wzrosły z 249 035,80 zł do 353 879,94 zł, choć ich udział w strukturze dochodów majątkowych pozostaje stosunkowo niewielki.

Szczególnie dynamiczny wzrost dochodów majątkowych odnotowano w gminie Lutowiska, gdzie dochody te wzrosły z 460 456,76 zł w 2019 roku do 2 512 101,98 zł w 2023 roku. Skok ten był wynikiem przede wszystkim wzrostu środków inwestycyjnych – z 401 830,00 zł do 2 388 002,12 zł. Zwiększyły się także wpływy ze sprzedaży składników majątkowych – z 3 372,02 zł do 5 945,16 zł.

Dane te potwierdzają rosnącą aktywność inwestycyjną gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”, wynikającą zarówno z efektywnego wykorzystania środków krajowych i unijnych, jak i lepszego zarządzania majątkiem własnym.

Tabela 45 Wysokość dochodów majątkowych, w tym wysokość dotacji i środków przeznaczonych na inwestycje oraz wpływów ze sprzedaży składników majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023

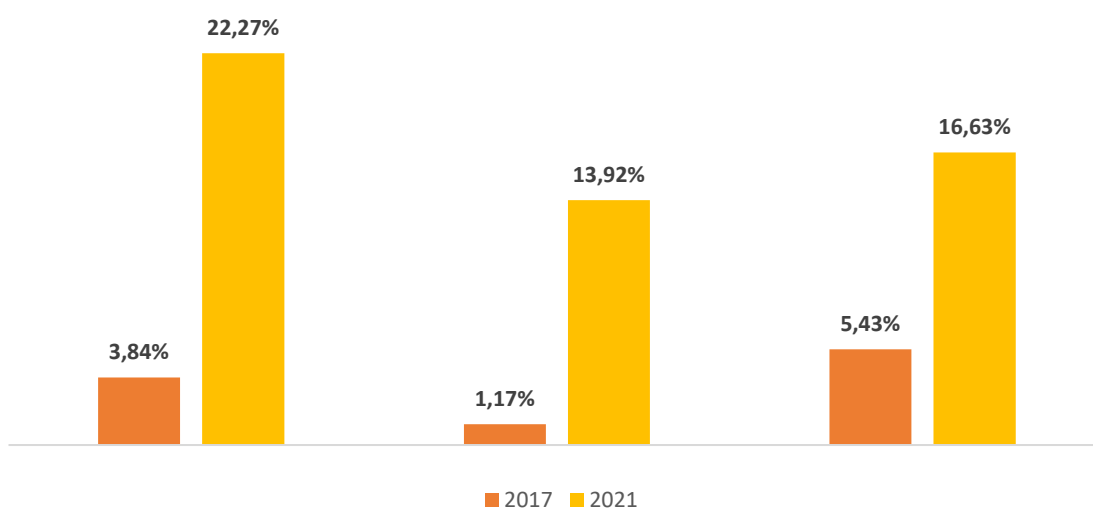
Gmina	Dotacje oraz środki przeznaczone na inwestycje		Wpływy ze sprzedaży składników majątkowych		Dochody majątkowe ogółem	
	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Czarna	373 290,92	11 122 909,87	0,00	12 754,69	1 334 201,45	11 612 275,72
Lutowiska	401 830,00	2 388 002,12	3 372,02	5 945,16	460 456,76	2 512 101,98
Ustrzyki Dolne	4 401 222,74	10 779 749,14	245 663,78	335 180,09	11 688 816,36	13 558 509,43
OF „Innowacyjne Bieszczady”	5 176 343,66	24 290 661,13	249 035,80	353 879,94	13 483 474,57	27 682 887,13

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Największa wysokość dochodów majątkowych w 2021 roku wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne – 18 868 082,21 zł, co stanowiło 77,0% dochodów majątkowych ogółem w OF „Innowacyjne Bieszczady”. Znacznie mniejsze dochody występowały w pozostałych gminach, w gminie Czarna – 3 474 704,04 zł, w gminie Lutowiska – 2 163 028,79 zł.

Patrząc na wskaźnik udziału dochodów majątkowych w dochodach budżetu ogółem to w 2017 i 2021 roku najmniejszy wskaźnik był w gminie Lutowiska – 13,92%, a największy w gminie Czarna – 22,27%. Ogółem w OF „Innowacyjne Bieszczady” wskaźnik ten w 2017 roku wynosił 4,80%, a w 2021 roku 16,95%. Dane w tym zakresie, dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższy wykres.

Wykres 35 Udział dochodów majątkowych w dochodach ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Ważną rolę w kształtowaniu budżetu pełnią wydatki majątkowe, które obejmują wydatki na inwestycje i zakupy inwestycyjne. Głównym elementem rozwoju gminy jest realizacja inwestycji, wyrażany przez wzrost konkurencyjności i zaspokajania potrzeb społeczeństwa. Dlatego wydatki inwestycyjne mają zasadnicze znaczenie, ponieważ wpływają w istotny sposób na

skalę i rodzaj podejmowanych działań inwestycyjnych. Wydatki inwestycyjne umożliwiają oddziaływanie na skuteczność wypełniania zadań publicznych przez jednostki samorządu terytorialnego.

W 2021 roku w OF „Innowacyjne Bieszczady” wysokość wydatków majątkowych ogółem wyniosła 20 719 309,91 zł, stanowiąc 15,85% wydatków ogółem, w stosunku do 2017 roku wzrosła o 4 959 489,19 zł. Najwyższa wysokość wydatków majątkowych, tak jak i dochodów majątkowych, w 2021 roku wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne – 17 310 297,39 zł, co stanowiło 83,55% wydatków majątkowych ogółem w OF. Kolejno, w gminie Lutowiska – 2 307 310,98 zł i najmniej w gminie Czarna – 1 101 701,54 zł.

Dane dotyczące wysokości wydatków majątkowych w roku 2017 i 2021 w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższa tabela.

Tabela 46 Wysokość wydatków majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Gmina	Wysokość wydatków majątkowych		Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem (w %)	
	2017	2021	2017	2021
Gmina Czarna	499 199,72	1 101 701,54	5,33%	8,72%
Gmina Lutowiska	827 464,30	2 307 310,98	8,10%	16,44%
Gmina Ustrzyki Dolne	14 433 156,70	17 310 297,39	18,56%	16,63%
OF „Innowacyjne Bieszczady”	15 759 820,72	20 719 309,91	16,19%	15,85%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Dane dotyczące wysokości wydatków majątkowych w roku 2019 i 2023 w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższa tabela; zestawienie zostało zaktualizowane o najświeższe dostępne dane, co pozwala na ocenę aktualnych tendencji inwestycyjnych w regionie.

Tabela 47 Wysokość wydatków majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023

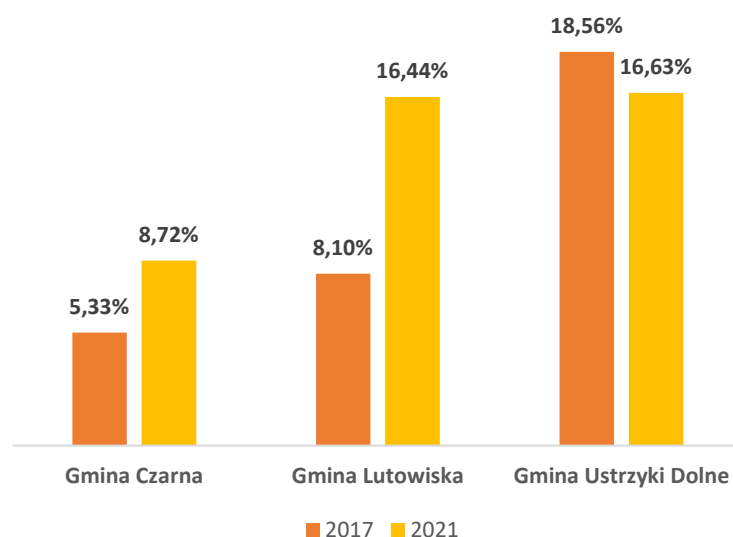
Gmina	Wysokość wydatków majątkowych		Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem (w %)	
	2019	2023	2019	2023
Gmina Czarna	2 622 043,81	13 332 277,89	20,31	50,66
Gmina Lutowiska	1 425 953,69	4 471 743,91	11,67	23,87
Gmina Ustrzyki Dolne	21 332 193,16	26 649 835,78	21,56	22,01
OF „Innowacyjne Bieszczady”	25 380 190,66	44 453 857,58	17,84	32,18

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W przypadku wskaźnika udziału wydatków majątkowych w wydatkach ogółem, na podstawie przedstawionych danych, w 2021 roku, najwyższy wskaźnik był w gminie Ustrzyki Dolne – 16,63%, zbliżony wynik osiągnęła gmina Lutowiska – 16,44%, a najmniejszy gmina Czarna 8,72%.

Dane w tym zakresie, dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia wykres poniżej.

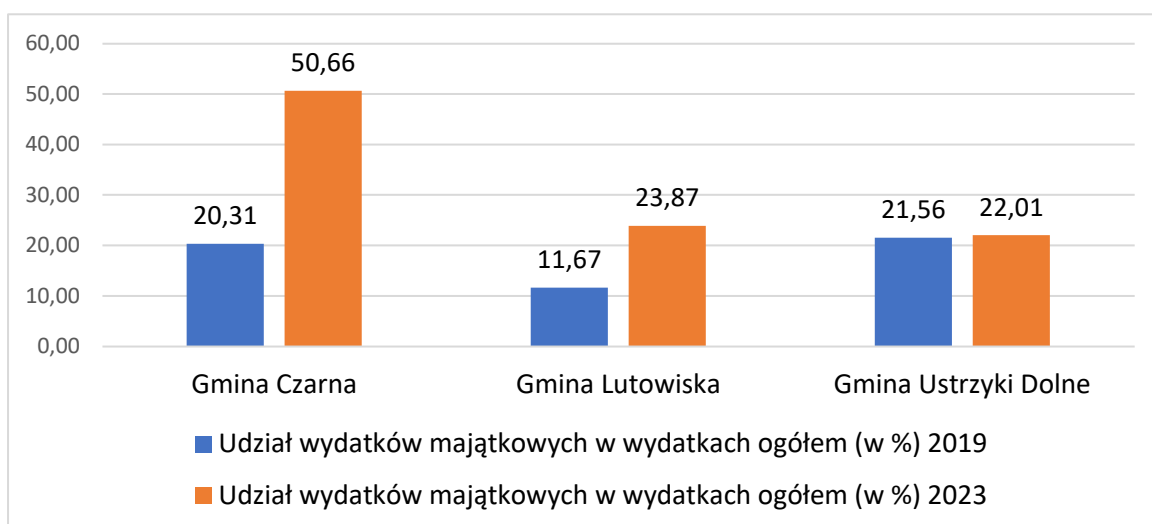
Wykres 36 Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W 2019 roku najwyższy udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem odnotowano w gminie Ustrzyki Dolne – 21,56%, a nieco niższy w gminie Czarna – 20,31%. Najniższy wskaźnik wystąpił w gminie Lutowiska – 11,67%. Z kolei w 2023 roku największy udział wydatków majątkowych osiągnęła gmina Czarna – aż 50,66%. Znacznie niższe, ale zbliżone wartości odnotowano w gminach Lutowiska – 23,87% oraz Ustrzyki Dolne – 22,01%. We wszystkich gminach Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” nastąpił wzrost udziału wydatków majątkowych w wydatkach ogółem w porównaniu do roku 2019, co może świadczyć o zwiększonej aktywności inwestycyjnej samorządów. Dane dotyczące tego wskaźnika dla poszczególnych gmin przedstawia poniższy wykres.

Wykres 37 Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W celu oceny możliwości inwestycyjnych jednostek samorządu terytorialnego należy zbadać wartość wyniku bieżącego, czyli różnicę między dochodami bieżącymi a wydatkami bieżącymi. Wynik ten pokazuje czy gmina jest w stanie pokryć wydatki bieżące dochodami bieżącymi. Jeżeli wynik jest dodatni, to mówimy o nadwyżce operacyjnej, co umożliwia gminie realizację nowych przedsięwzięć, przeznaczając daną kwotę na inwestycje lub spłacając wcześniej zaciągnięte zobowiązania na cele inwestycyjne. Natomiast ujemny wynik, czyli deficyt operacyjny, oznacza, że bieżące wydatki gminy przekraczają poziom jej dochodów bieżących, co może wskazywać na niższy, niż zakładano, wzrost dochodów budżetu lub nadmierny poziom wzrostu zadłużenia wraz z kosztami jej obsługi. Wtedy bieżące zadania gminy mogą być realizowane przez sprzedać jej majątku lub zaciąganie nowych zobowiązań.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, zarówno w 2017 i 2021 roku, wystąpiła nadwyżka operacyjna w wysokości 6 081 418,61, zł w 2017 roku i 10 046 311,65 zł w 2021 roku. W żadnej z gmin nie wystąpił deficyt operacyjny, we wskazanym okresie oraz w każdej z gmin wystąpił wzrost nadwyżki operacyjnej. Najwyższy wynik bieżący w 2017 roku, jak i w 2021 roku wystąpił w gminie Ustrzyki Dolne – 5 219 069,70 zł i 7 807 680,59 zł, kolejno w gminie Lutowska – 739 085,43 zł i 1 641 328,44 zł, a najniższy w gminie Czarna – 123 263,48 zł i 597 302,62 zł, co przedstawiono na tabeli poniżej.

Tabela 48 Wynik bieżący gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021

Gmina	Dochody bieżące		Wydatki bieżące		Wynik bieżący	
	2017	2021	2017	2021	2017	2021
Czarna	8 996 154,10	12 130 222,92	8 872 890,62	11 532 920,30	123 263,48	597 302,62
Lutowska	10 122 502,56	13 372 491,73	9 383 417,13	11 731 163,29	739 085,43	1 641 328,44
Ustrzyki Dolne	68 546 045,29	94 567 219,29	63 326 975,59	86 759 538,70	5 219 069,70	7 807 680,59
OF „Innowacyjne Bieszczady”	87 664 701,95	120 069 933,94	81 583 283,34	110 023 622,29	6 081 418,61	10 046 311,65

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W latach 2019–2023 gminy wchodzące w skład Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” (Czarna, Lutowska, Ustrzyki Dolne) odnotowały istotny wzrost zarówno dochodów, jak i wydatków bieżących. Dochody bieżące ogółem wzrosły z poziomu 103,1

mln zł w 2019 roku do 122,6 mln zł w roku 2023, co stanowi wzrost o 18,9%. Największą względną dynamikę dochodów zanotowała gmina Lutowiska – o 39,5% (z 11,4 mln zł do 15,9 mln zł), co może świadczyć o skuteczniejszym pozyskiwaniu środków zewnętrznych lub wyższym udziale we wpływach z podatków i subwencji. Gmina Czarna zwiększyła swoje dochody bieżące o 24,6%, a Ustrzyki Dolne – o 15,3%.

Jednocześnie w tym samym okresie wzrosły wydatki bieżące – łącznie w obszarze z 98,7 mln zł w 2019 roku do 121,7 mln zł w 2023 roku, czyli o 23,3%. Nominalnie największy wzrost wydatków miał miejsce w Ustrzykach Dolnych (o 16,8 mln zł), natomiast w ujęciu procentowym – w gminie Lutowiska (o 32,1%). Utrzymujący się wzrost wydatków bieżących, wyprzedzający tempo wzrostu dochodów, przełożył się na pogorszenie wyników operacyjnych gmin.

Wynik bieżący (różnica pomiędzy dochodami a wydatkami bieżącymi) w skali całego obszaru zmniejszył się z 4,39 mln zł w 2019 roku do 951,7 tys. zł w 2023 roku. Największy spadek odnotowano w gminie Ustrzyki Dolne, gdzie nadwyżka bieżąca w wysokości 3,43 mln zł w 2019 r. przekształciła się w deficyt wynoszący -992,3 tys. zł w roku 2023. To niepokojący sygnał, wskazujący na rosnące trudności w bilansowaniu bieżących zobowiązań operacyjnych z dochodów własnych. Utrzymanie tej tendencji w kolejnych latach może ograniczyć możliwości inwestycyjne gminy.

Pozytywnie wyróżnia się natomiast gmina Lutowiska, która zwiększyła nadwyżkę bieżącą z poziomu 592,3 tys. zł do 1,63 mln zł, co świadczy o wzroście efektywności zarządzania finansami oraz większej elastyczności budżetowej. W gminie Czarna zanotowano lekkie obniżenie wyniku bieżącego, jednak nadal utrzymuje się on na dodatnim poziomie, zapewniając podstawowe bezpieczeństwo finansowe.

Sytuacja finansowa samorządów ma bezpośredni wpływ na możliwość realizacji zadań związanych z rozwojem społeczno-gospodarczym regionu, w tym w szczególności w sektorach strategicznych, takich jak turystyka, kultura i dziedzictwo lokalne. Pogarszający się wynik bieżący – zwłaszcza w gminie Ustrzyki Dolne – ogranicza potencjał do podejmowania inwestycji z udziałem środków unijnych i krajowych, które wymagają wkładu własnego. Jednocześnie rosnące dochody bieżące, szczególnie w gminie Lutowiska, wskazują na możliwości wzmacniania lokalnych budżetów i kierowania środków na rozwój usług publicznych, atrakcyjności turystycznej oraz poprawy jakości życia mieszkańców.

W związku z rosnącym ruchem turystycznym w Bieszczadach oraz narastającymi oczekiwaniami mieszkańców i odwiedzających w zakresie infrastruktury kultury, rekreacji, turystyki i edukacji przyrodniczej, widoczne jest wyraźne zapotrzebowanie na dalszy rozwój miejsc i usług związanych z dziedzictwem kulturowym, przestrzeniami publicznymi oraz zagospodarowaniem atrakcji turystycznych. Realizacja projektów w tych obszarach wymaga jednak stabilnej sytuacji budżetowej, odpowiedniego przygotowania instytucjonalnego oraz zrównoważonego planowania rozwoju, uwzględniającego zarówno potrzeby mieszkańców, jak i ochronę cennych zasobów naturalnych.

Tabela 49 Wynik bieżący gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023

Gmina	Dochody bieżące		Wydatki bieżące		Wynik bieżący	
	2019	2023	2019	2023	2019	2023
Czarna	10 665 848,39	13295701,32	10 289 270,32	12 986 054,97	376 578,07	309 646,35
Lutowiska	11 389 035,75	15896862,86	10 796 730,96	14 262 513,09	592 304,79	1 634 349,77
Ustrzyki Dolne	81 047 968,27	93422759,77	77 622 225,52	94 415 011,28	3 425 742,75	-992 251,51
OF „Innowacyjne Bieszczady”	103 102 852,41	122 615 323,95	98 708 226,80	121 663 579,34	4 394 625,61	951 744,61

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Elementem budżetu są przekazywane gminie środki na finansowanie i współfinansowanie programów i projektów, które są realizowane ze środków funduszy strukturalnych i Funduszu Spójność UE oraz programów ze środków bezzwrotnych pochodzących z Unii Europejskiej i na realizację płatności, których źródłem jest budżet środków europejskich.

Ze względu na zakres finansowania i współfinansowania programów i projektów unijnych, wyróżnia się następujące rodzaje dochodów:

- środki z Unii Europejskiej na finansowanie programów i projektów unijnych,
- środki z budżetu państwa lub inne przekazane jako współfinansowanie programów i projektów realizowanych z udziałem środków UE,
- płatności w zakresie budżetu środków europejskich.

Największą część dochodów na przestrzeni lat 2017-2021, stanowiły płatności w zakresie budżetu środków europejskich, które dla obszaru OF „Innowacyjne Bieszczady” wyniosły łącznie 17 921 303,97 zł. Natomiast środki z budżetu państwa lub inne przekazane jako współfinansowanie programów i projektów realizowanych z udziałem środków UE – 304 645,06 zł.

Gminy głównie realizowały projekty w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2014-2020, którego Instytucją Zarządzającą był Zarząd Województwa Podkarpackiego, a także Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 (PROW), którego Instytucją Zarządzającą było Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, natomiast instytucjami wdrażającymi: Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Urzędy Marszałkowskie oraz Agencja Rynku Rolnego.

Dane dotyczące finansowania i współfinansowania programów i projektów unijnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w perspektywie finansowej 2017-2021 przedstawia tabela poniżej.

Tabela 50 Finansowanie i współfinansowanie programów i projektów unijnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w perspektywie finansowej 2017-2021

Gmina	Środki z UE na finansowanie programów i projektów unijnych	Środki z budżetu państwa lub inne przekazane jako współfinansowanie programów i projektów realizowanych z udziałem środków UE	Płatności w zakresie budżetu środków europejskich	Dochody razem
Czarna	1 200 744,64 zł	0 zł	390 616,96 zł	1 591 361,60 zł
Lutowiska	19 625,75 zł	188 721,98 zł	2 064 212,55 zł	2 272 560,28 zł
Ustrzyki Dolne	bd	115 923,08 zł	15 466 474,46 zł	15 582 397,54 zł
OF „Innowacyjne Bieszczady”	1 220 370,39 zł	304 645,06 zł	17 921 303,97 zł	19 446 319,42 zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W latach 2019–2023 największą część dochodów inwestycyjnych gmin tworzących Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” stanowiły środki związane z realizacją programów i projektów unijnych. Łączna wartość płatności w zakresie budżetu środków europejskich przekazanych do gmin Czarna, Lutowiska i Ustrzyki Dolne wyniosła 26 290 175,88 zł, a całość związanych z nimi dochodów – uwzględniając współfinansowanie z budżetu państwa i innych źródeł – osiągnęła poziom 27 550 654,14 zł.

Zdecydowana większość środków trafiła do gminy Ustrzyki Dolne, która zrealizowała projekty o łącznej wartości 23,2 mln zł (z czego 22,55 mln zł stanowiły płatności z UE, a 516,6 tys. zł środki z UE na finansowanie projektów unijnych oraz 136,9 tys. zł – współfinansowanie krajowe). Gmina Lutowiska pozyskała 2,8 mln zł, a Czarna – 1,55 mln zł, przy czym w przypadku tych dwóch gmin brak danych o wyodrębnionych płatnościach w pozycji „środki z UE” – można przypuszczać, że środki te zostały ujęte wyłącznie jako płatności budżetowe w ramach projektów europejskich.

Gminy najczęściej realizowały projekty w ramach Regionalnego Programu Operacyjnego Województwa Podkarpackiego 2014–2020, którego Instytucją Zarządzającą był Zarząd Województwa Podkarpackiego. Istotne wsparcie pochodziło również z Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014–2020 (PROW), zarządzanego przez Ministerstwo Rolnictwa i Rozwoju Wsi, wdrażanego przez ARiMR oraz Urzędy Marszałkowskie. Przedsięwzięcia te obejmowały infrastrukturę drogową i społeczną, inwestycje w przestrzeń publiczną, ochronę dziedzictwa kulturowego i rozwój turystyki.

Wysoki poziom absorpcji środków zewnętrznych – szczególnie w gminie Ustrzyki Dolne – potwierdza, że region posiada znaczny potencjał inwestycyjny i projektowy. Jednocześnie zauważalna jest znacząca dysproporcja pomiędzy gminami pod względem poziomu pozyskiwanego finansowania – gminy wiejskie, takie jak Czarna i Lutowiska, mimo wysokich potrzeb rozwojowych, uzyskały relatywnie mniejsze wsparcie.

Zapotrzebowanie inwestycyjne pozostaje wysokie – szczególnie w obszarze infrastruktury turystycznej, kulturowej i komunalnej. W regionie obserwuje się rosnącą presję na rozwój przestrzeni publicznych, poprawę dostępności i estetyki miejscowości oraz tworzenie oferty przyjaznej zarówno mieszkańcom, jak i odwiedzającym. Kluczowe jest zatem dalsze wzmocnienie zdolności instytucjonalnej gmin do pozyskiwania środków unijnych, zapewnianie wkładów własnych (w tym poprzez poprawę wyniku bieżącego), a także rozwój współpracy ponadgminnej w celu przygotowania wspólnych projektów strategicznych.

Tabela 51 Finansowanie i współfinansowanie programów i projektów unijnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w perspektywie finansowej 2019-2023

Gmina	Środki z UE na finansowanie programów i projektów unijnych	Środki z budżetu państwa lub inne przekazane jako współfinansowanie programów i projektów realizowanych z udziałem środków UE	Płatności w zakresie budżetu środków europejskich	Dochody razem
Czarna	bd	385 434,45	1 164 374,32	1 549 808,77
Lutowiska	bd	221 550,83	2 573 698,08	2 795 248,91
Ustrzyki Dolne	516 625,83	136 867,15	22 552 103,48	23 205 596,46
OF „Innowacyjne Bieszczady”	516 625,83 zł	743 852,43 zł	26 290 175,88 zł	27 550 654,14 zł

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

2.4. Sfera przestrzenno-środowiskowa

2.4.1. Środowisko naturalne i formy ochrony przyrody

Zgodnie z ustawą z dnia 27 kwietnia 2001 roku Prawo ochrony środowiska (Dz. U. z 2021 r. poz. 1973 z późn. zm.), środowisko to ogół elementów przyrodniczych, w tym także przekształconych w wyniku działalności człowieka, a w szczególności powierzchnię ziemi, kopaliny, wody, powietrze, krajobraz, klimat oraz pozostałe elementy różnorodności biologicznej, a także wzajemne oddziaływania pomiędzy tymi elementami.

Dokonana regionalizacja fizycznogeograficzna, ma na celu wydzielenie obszarów, które wykazują pewien stopień spójności, wynikający m. in. z ich położenia geograficznego, historii rozwoju oraz wzajemnego powiązania poszczególnych elementów. Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” położony jest w obrębie makroregionów: Beskidy Lesiste i Pogórze Środkowobeskidzkie, te z kolei składają się z szeregu mniejszych mezoregionów. Analizowany obszar znajduje się w obrębie trzech mezoregionów: Pogórze Przemyskie, Góry Sanocko-Turczańskie i Bieszczady Zachodnie, co zostało zobrazowane na poniższej mapie.

Mapa 6 Położenie fizycznogeograficzne Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” według J.Kondrackiego

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.wroclaw.rdos.gov.pl

Położenie obszaru w obrębie dwóch makroregionów i trzech mezoregionów zasadniczo wpływa na różnorodność terenu oraz walory krajobrazowe. Od północy, część Obszaru Funkcjonalnego znajdują się na terenie Pogórza Przemyskiego i Gór Sanocko-Turczańskich. Pogórze Przemyskie nie ma jednoznacznie wyznaczonej granicy południowej, ta część często zaliczana jest na zmianę z Górami Sanocko-Tatrzańskimi. Za najwyższy szczyt regionu uznaje się Suchy Obycz (618 m n.p.m.), Kopystańską (541 m n.p.m.) lub wzgórze Na Wysokim (586 m n.p.m.). Główne rzeki to Wiar, Stupnicca, Jawornik, Cisowa, Olszanka i Jamninka. Występują tu głównie lasy mieszane, a przeważają lasy jodłowo-bukowe. Góry Sanocko-Turczańskie, znaczną część mają na obszarze OF, a ich łączna powierzchnia to około 930 km² na północ od Bieszczadów, a na południe od Pogórza Przemyskiego, między dolinami środkowego Sanu i Stryja. Najwyższym szczytem jest Magura Łomnińska (1024 m n.p.m.), a na terenie Polski Jaworniki (909 m n.p.m.). Charakterystyczne dla tych gór jest tzw. układ rusztowy, czyli system równoległych pasm górskich, przedzielonych dolinami rzek i potoków.

Natomiast mezoregion Bieszczady Zachodnie, to południowa część Obszaru Funkcjonalnego. Zachodnia część Bieszczadów rozciąga się od Przełęczy Użockiej (853 m n.p.m.) na wschodzie po Przełęcz Łupkowską (640 m n.p.m.) na zachodzie. Charakterystyczny krajobraz to równoległe, długie, ciągnące się z północnego zachodu do południowego wschodu pasma górskie, których wysokość stopniowo wzrasta z zachodu na wschód. Najwyższym szczytem jest Tarnica (1346 m n.p.m.) na obszarze gmina Lutowiska.

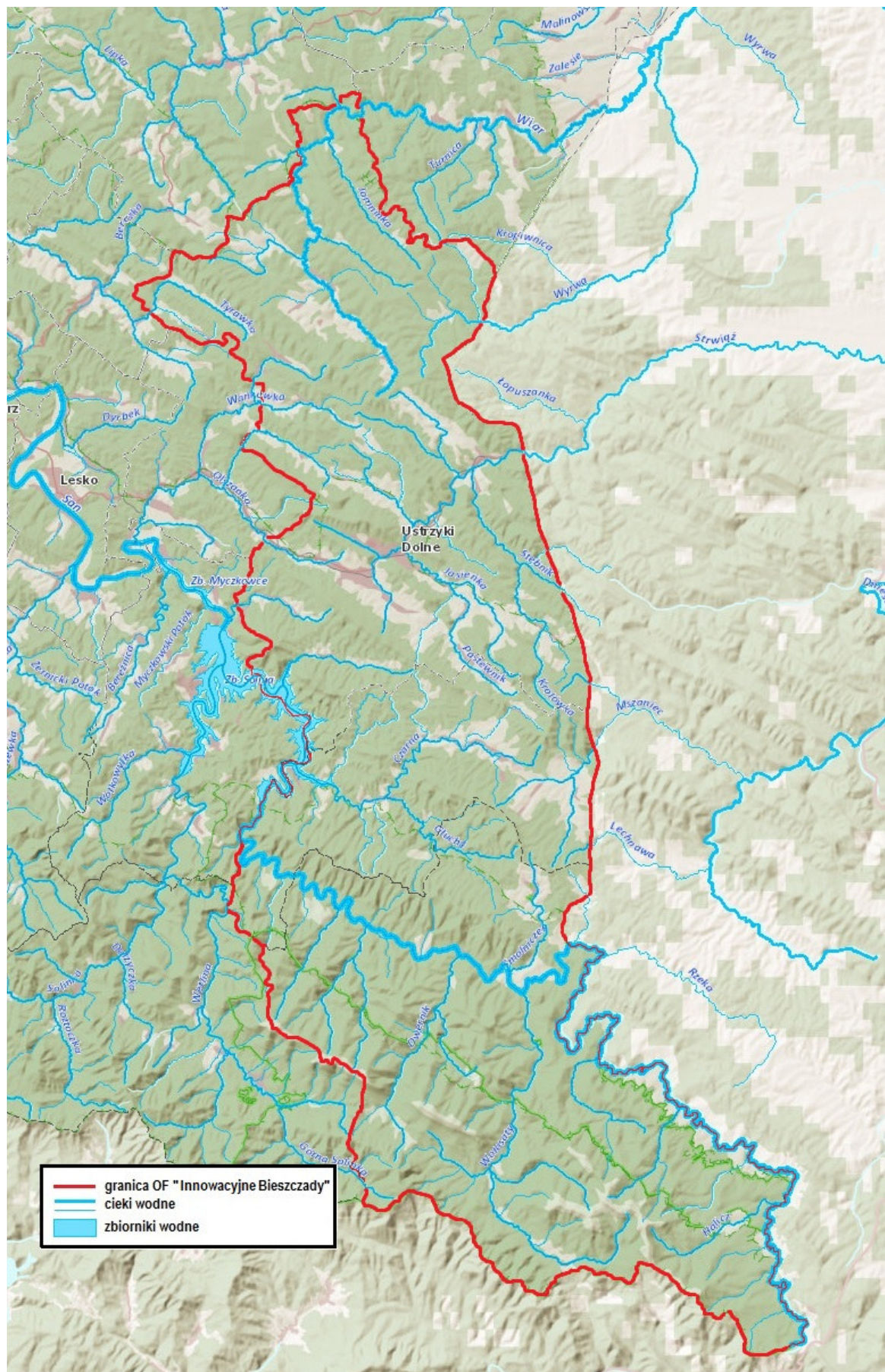
Analizowany obszar funkcjonalny, tworzą przede wszystkim tereny o charakterze rolniczym, które zajmują ok. 70 % ogółu powierzchni obszaru, cechujące się dobrą jakością gleb. Obszar odznacza się atrakcyjnymi walorami przyrodniczymi w postaci akwenów wodnych,

rozległych kompleksów leśnych oraz urozmaiconą rzeźbą terenu, która stwarzają warunki do rozwoju turystyki.

Znaczący wpływ na ukształtowanie terenu na OF ma przepływająca rzeka San, która ma szczególne znaczenie, poprzez występujący zróżnicowany teren oraz walory przyrodnicze oraz gospodarcze. Dodatkowe znaczenie ma Bieszczadzki Park Narodowy i Park krajobrazowy Doliny Sanu stanowią korytarz komunikacyjny i jest to raj dla tych którzy szukają ciszy i spokoju. Rzeka San swój początek w rejonie Przełęczy Użockiej i przepływa przez cały Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady”, biegnie wzdłuż granicy z Ukrainą na długości około 55 km, a cała długość rzeki San to 443,4 km.

Na analizowanym obszarze OF „Innowacyjne Bieszczady” wody powierzchniowe stanowią występujące w niewielkich oczkach wodnych i starorzeczach. Prawie na całej długości rzeki San płyną strumienie w wąwozach lub dolinach ograniczonych urwistymi stokami. Obszar doliny Sanu został uznany za obszar wymagający najwyższe i wysokiej ochrony.

Mapa 7 Sieć wodna na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

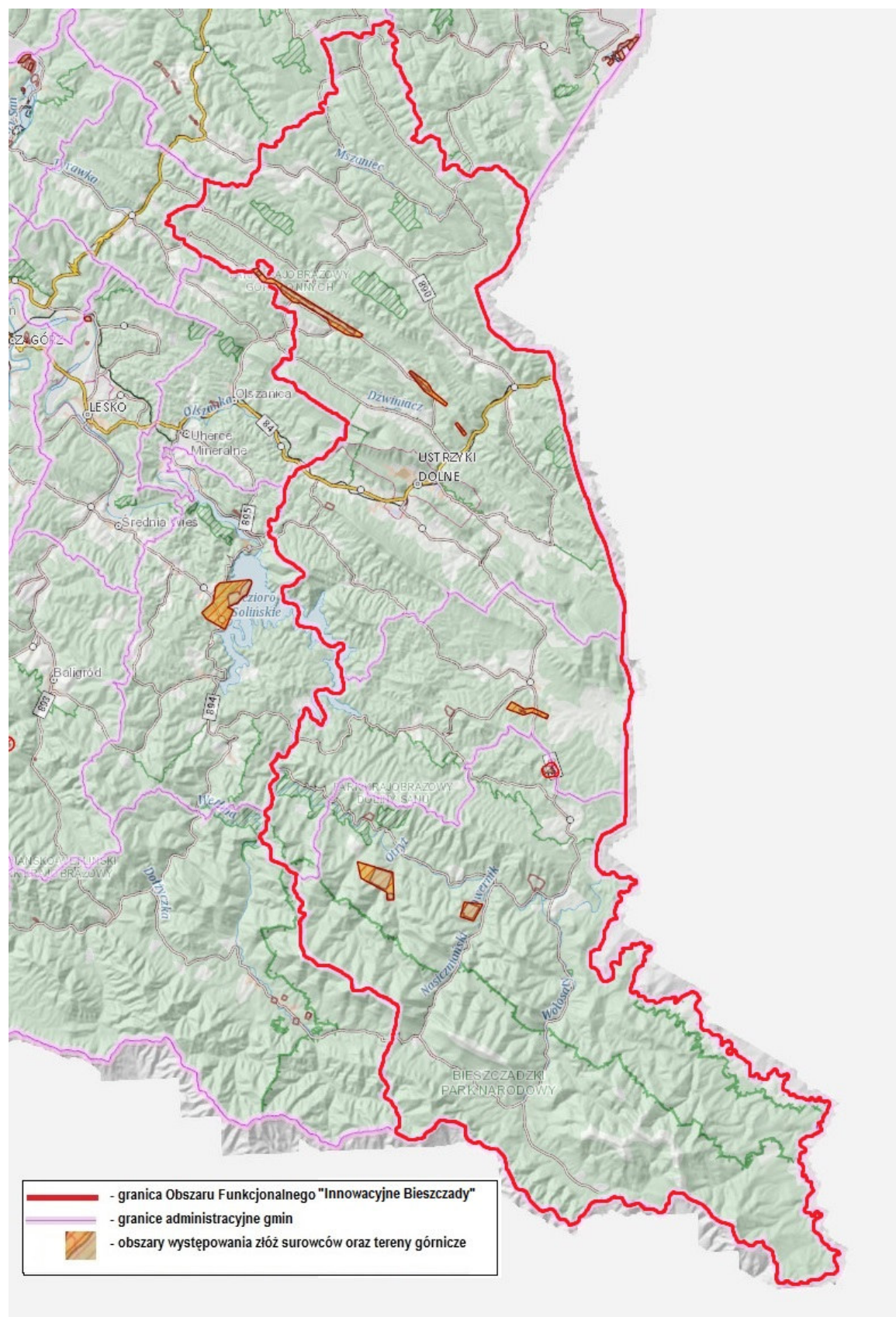

W gospodarce wodnej danego obszaru strategiczne znaczenie mają głównie zbiorniki wód podziemnych, które stanowią naturalne zbiorniki wodne i gromadzą wody podziemne znajdujące się pod powierzchnią ziemi. W granicach Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” znajduje się Główny Zbiornik Wód Podziemnych „Zbiornik Warstw Krosno” (Bieszczady) - GZWP nr 431, który zajmuje powierzchnię 1220 km².

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występują surowce mineralne m.in. ropa naftowa. Są to niewielkie zasoby, jedna jest to surowiec dobrego gatunku, o niskim zasiarczeniu i gęstości dogodnej do dalszej obróbki. Występują również złoża gazu ziemnego m.in. w Wetlinie, Zatwornicy i Dwerniku. Kolejnym bogactwem regionu są wody mineralne (solankowe, siarczkowe i szczawy) w takich miejscowościach jak Polana czy Czarna. Niezwykle cenne źródła są w dolinie potoku Rabego, gdzie są wody arsenowe. Tereny OF obfitują w złoża piaskowca, który jest wykorzystywany jako kruszywo do celów budowlanych, np. przy budowie dróg.

Obszary występowania złóż surowców oraz tereny górnicze na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa mapa.

Mapa 8 Obszary występowania złóż surowców na tereny górnicze na OF „Innowacyjne Bieszczady”

Źródło: Opracowanie własne na podstawie danych Państwowego Instytutu Geologicznego

Na atrakcyjność i promocję gminy mają wpływ lasy. Zgodnie z przepisami ustawy z dnia 28 września 1991 r. o lasach (Dz. U. z 2022 r. poz. 672 z późn. zm.), lasem określany jest grunt o zwartej powierzchni co najmniej 0,10 ha, który pokryty jest drzewami, krzewami oraz runem leśnym i przeznaczony jest do produkcji leśnej lub stanowi rezerwat przyrody, czy też wchodzi w skład parku narodowego, ale też wpisany jest do rejestru zabytków. Lasem jest również grunt związany z gospodarką leśną, który zajęty jest przez: budynki, budowle, urządzenia melioracji wodnych, linie podziału przestrzennego lasu, drogi leśne, tereny pod liniami energetycznymi, szkółki leśne, miejsca składowania drewna - wykorzystywane dla potrzeb gospodarki leśnej, a także wykorzystywany na parkingi leśne i urządzenia turystyczne.

Na terenie Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady”, zgodnie z danymi GUS z 2021 roku, lasy zajmowały powierzchnię 80 873,95 ha, co stanowiło 11,7% powierzchni ogółu lasów w województwie podkarpackim, a stopień zalesienia wynosił 68,9%, przy lesistości 38,3% dla województwa. Największa powierzchnia gruntów leśnych występowała w gminie Lutowiska – 39 382,32 ha, co stanowiło 48,7% powierzchni tych gruntów na terenie całego OF, natomiast lesistość w gminie kształtowała się na poziomie 81,9%, jest to jednocześnie najwyższy stopień zalesienia na analizowanym obszarze.

Dane dotyczące powierzchni gruntów leśnych oraz lesistości w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 52 Powierzchnia gruntów leśnych oraz lesistość w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”

Nazwa gminy	Powierzchnia gruntów leśnych w ha	Powierzchnia gruntów leśnych publicznych w ha	Powierzchnia gruntów leśnych prywatnych w ha	Lesistość w %
Czarna	11 715,07	10 973,07	742,00	63,0
Lutowiska	39 382,32	39 130,27	252,05	81,9
Ustrzyki Dolne	29 776,56	27 753,06	2 023,50	61,8
OF "Innowacyjne Bieszczady"	80 873,95	77 856,40	3 017,55	68,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Zagadnienia związane z ochroną przyrody są regulowane przez ustawę z dnia 16 kwietnia 2004 r. o ochronie przyrody (Dz. U. z 2022 r. poz. 916 z późn. zm.), zgodnie z którą formami ochrony przyrody są parki narodowe, rezerваты przyrody, stanowiska dokumentacyjne, użytki ekologiczne, zespoły przyrodniczo-krajobrazowe oraz ochrona gatunkowa roślin, zwierząt i grzybów.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występują następujące formy ochrony przyrody: park narodowy, parki krajobrazowe, obszary chronionego krajobrazu, obszary Natura 2000 – ptasie i siedliskowe, rezerваты przyrody, użytki ekologiczne i pomniki przyrody.

Bieszczady charakteryzują się tzw. rusztową budową grzbietów, biegną z południowego wschodu na północny zachód równolegle, na których występują malownicze kilkumetrowej wysokości skałki. Wysokość grzbietów wzrasta ku wschodowi, osiągając 1346 m n.p.m. w masywie Tarnicy. Ze zboczy gór spływają potoczki łączące się w dolinach w większe potoki, m.in. San, Wołosatka, Wetlina, Potok Nasiczański czy Górna Solinka. Bieszczadzki Park Narodowy obejmuje swoim zasięgiem południową część OF „Innowacyjne Bieszczady”, co przedstawia poniższa mapa.

Mapa 9 Położenie OF „Innowacyjne Bieszczady” względem Bieszczadzkiego Parku Narodowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

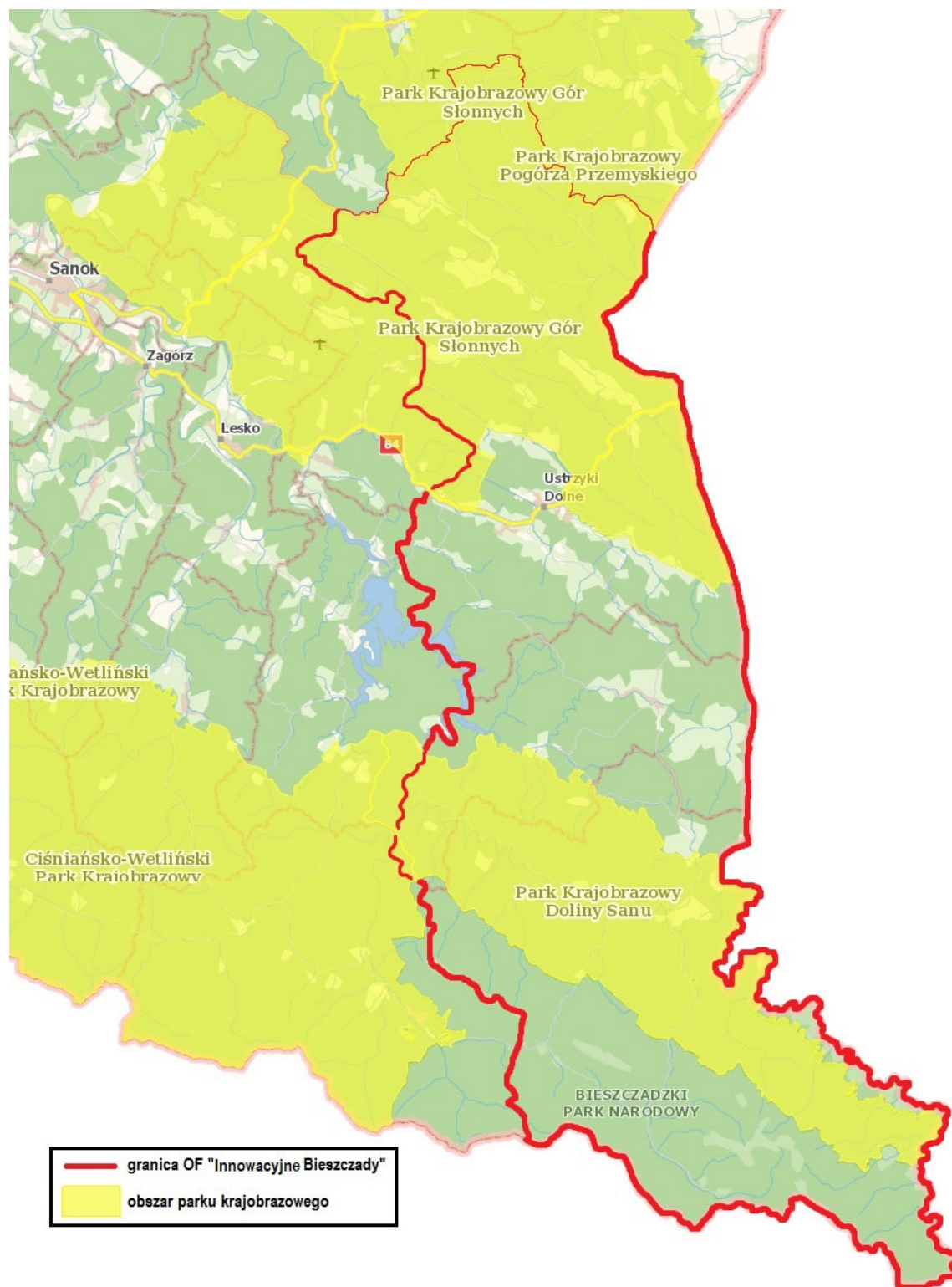
Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody, park krajobrazowy obejmuje obszar chroniony ze względu na wartości przyrodnicze, historyczne i kulturowe oraz walory krajobrazowe w celu zachowania, popularyzacji tych wartości w warunkach zrównoważonego rozwoju. OF „Innowacyjne Bieszczady” znajduje się w zasięgu dwóch parków krajobrazowych:

- Parku Krajobrazowego Gór Słonnych - obejmuje większą część terenu gminy Ustrzyki Dolne,
- Parku Krajobrazowego Doliny Sanu - obejmuje część gmin: Czarna i Lutowiska.

Park Krajobrazowy Gór Słonnych powstał w 1992 r., obejmuje powierzchnię 56 188 ha na terenie gmin: Lesko, Olszanica, Sanok, Tyrawa Wołoska i Ustrzyki Dolne. Ochroną objęto typowe dla Karpat Wschodnich pasma górskie: Gór Słonnych i Chwaniowa, rozciągające się z północnego zachodu na południowy wschód i przecinane siecią rzek i potoków, należących do zlewiska Sanu, za wyjątkiem rzeki Strwiąż, która, wypływając ze stoków góry Berdu, prowadzi swoje wody do Dniestru i należy do zlewiska Morza Czarnego.

Park Krajobrazowy Doliny Sanu jest położony na terenie gmin: Lutowiska (76%), Czarna (18%) i Solina (4%), na obszarze Nadleśnictw: Stuposiany, Lutowiska, Baligród. Powierzchnia parku jest stosunkowo duża, gdyż wynosi 28 718 ha, z czego lasy i zadrzewienia stanowią 26 401 ha (92%), a łąki i pastwiska 1478 ha (5%). Obszar Parku został zakwalifikowany jako Obszar Specjalnej Ochrony Ptaków i Specjalny Obszar Ochrony Siedlisk. Jest to teren bardzo ważny dla zachowania siedlisk przyrodniczych i siedlisk gatunków roślin i zwierząt w skali nie tylko Polski.

Mapa 10 Parki krajobrazowe na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

Obszar chronionego krajobrazu, zgodnie z ustawą o ochronie przyrody, obejmuje tereny, które są chronione ze względu na wyróżniający się krajobraz i są wartościowe ze względu na możliwość zaspokajania potrzeb związanych z turystyką i wypoczynkiem lub gdy pełnią funkcję korytarzy ekologicznych. Na analizowanym terenie ustanowiono Wschodniobeskidzki Obszar

Chronionego Krajobrazu, które obejmuje południową część Obszaru Funkcjonalnego i swoim zasięgiem obejmuje obszary wszystkich gmin wchodzących w OF.

Obszar Wschodniobeskidzkiego Obszaru Chronionego Krajobrazu stanowi otulinę dla parków krajobrazowych: Gór Słonnych i Doliny Sany, które następnie otaczają Bieszczadzki Park Narodowy. Dzięki takiemu położeniu udało się utworzyć modelowy system obszarów chronionych, gdzie najcenniejsze walory parku narodowego otoczone są parkami krajobrazowymi. Walory przyrodnicze i krajobrazowe tego regionu są bardzo cenne. Tereny te odznaczają się dużą lesistością. Jest to obszar szczególnie atrakcyjny dla turystyki: czyste rzeki i strumienia, zdrowe lasy.

Tereny OF „Innowacyjne Bieszczady” objęte zasięgiem obszarów chronionego krajobrazu przedstawia poniższa mapa.

Mapa 11 Obszary chronionego krajobrazu na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

Obszary Natura 2000 objęte są ochroną przyrody w celu zachowania określonych typów siedlisk przyrodniczych, a także gatunków, które są uważane za cenne i zagrożone. W ramach programu Natura 2000 wyznaczone zostały tzw. specjalne obszary ochrony ptaków oraz specjalne obszary ochrony siedlisk. Wyznaczenie obszarów ochrony ptaków ma na celu protekcję populacji dziko występujących gatunków ptaków, utrzymanie i zagospodarowanie ich naturalnych siedlisk,

z kolei celem wyznaczenia specjalnych obszarów ochrony siedlisk jest ochrona siedlisk przyrodniczych, populacji i siedlisk roślin oraz zwierząt, a także odtworzenie siedlisk przyrodniczych lub właściwego stanu ochrony gatunków roślin lub zwierząt.

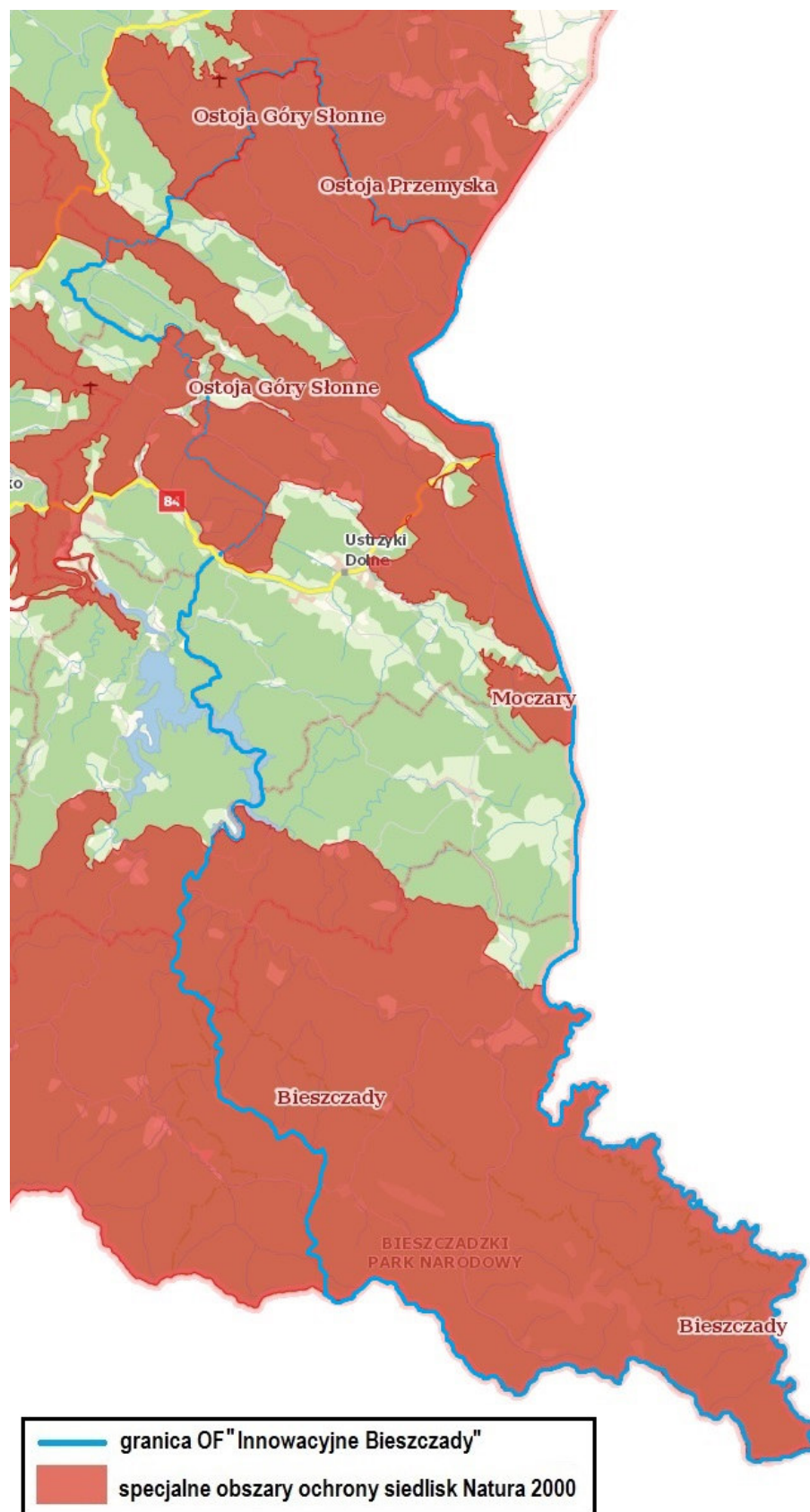
Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występują dwa obszary specjalnej ochrony ptaków – Góry Słonne i Bieszczady, a także trzy specjalne obszary ochrony siedlisk – Ostoja Góry Słonne, Moczary i Bieszczady, których lokalizacje obrazują poniższe mapy.

Mapa 12 Specjalne obszary ochrony ptaków – Natura 2000 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

Mapa 13 Specjalne obszary ochrony siedlisk – Natura 2000 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”

Źródło: opracowanie własne na podstawie www.geoserwis.gdos.gov.pl

Następną formą ochrony przyrody, która występuje na badanym obszarze są rezerваты przyrody. Zgodnie z ustawą o ochronie przyrody, rezerваты obejmują obszary zachowane w stanie naturalnym lub nieznacznie zmienionym, ekosystemy, ostoje i siedliska przyrodnicze, a także siedliska roślin, zwierząt i grzybów oraz twory i składniki przyrody nieożywionej, które wyróżniają się szczególnymi wartościami przyrodniczymi, naukowymi, kulturowymi lub walorami krajobrazowymi. Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występuje 10 rezerwatów przyrody:

- 1) Turnica,
- 2) Nad Trzciańcem,
- 3) Chwaniów,
- 4) Na Oratyku,
- 5) Hulske im. Stefana Myczkowskiego,
- 6) Zakole,
- 7) Śnieżycy wiosenna w Dwerniczku,
- 8) Cisy w Serednicy,
- 9) Na Opalonym,
- 10) Krywe.

Lokalizację rezerwatów przyrody na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa mapa.

— granica OF * Innowacyjne Bieszczady
 ■ obszar rezerwatu przyrody

Strategia Rozwoju Ponadlokalnego „Innowacyjne Bieszczady” na lata 2023-2030 str. 110

Poza wyżej wymienionymi form przyrody, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” występują liczne pomniki przyrody, obejmujące przede wszystkim pojedyncze drzewa lub skupiska drzew, a także użytki ekologiczne, które są pozostałościami ekosystemów mające i znaczenie dla różnorodności biologicznej obszaru.

2.4.2. Dziedzictwo kulturowe

Kolejnym czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego jest dziedzictwo kulturowe, które ściśle wiąże się z tradycją, historią oraz tożsamością danej społeczności oraz obejmujące elementy materialne, tj. zabytki architektury czy niematerialne, jak np. zwyczaje i obrzędy. Szczególnie ważne dla zachowania tożsamości i wartości dla przyszłych pokoleń jest ochrona dziedzictwa kulturowego.

Obszar Funkcjonalny „Innowacyjne Bieszczady” obejmuje obszar Bieszczadów, charakteryzuje się bogatym dziedzictwem kulturowym, co wynika z wielokulturowej historii, licznych zabytków architektury oraz zachowanych tradycji. Każda z gmin, która wchodzi w skład OF ma swoją własną, unikalną historię oraz własne dziedzictwo, o którego ochronę i promocję dba.

OF jest znany z pięknych krajobrazów, dzięki przyrodzie i unikalnych ekosystemów. Bieszczadzki Park Narodowy oraz liczne rezerваты przyrody chronią różnorodność biologiczną regionu i stanowią ważne dziedzictwo naturalne. Analizowany obszar jest również bogaty w folklor i tradycje ludowe. Można spotkać lokalne grupy folklorystyczne, które prezentują tradycyjne tańce, muzykę i stroje podczas różnych festiwali i imprez.

Gmina Czarna

Gmina Czarna to piękna i malownicza okolica, która ma swoje własne dziedzictwo kulturowe. Bieszczady, będące pasmem górskim na południowo-wschodnim krańcu Polski, są miejscem, w którym spotykają się różne kultury i tradycje. W gminie Czarna, jak i w całych Bieszczadach, można odkryć wiele unikalnych elementów dziedzictwa kulturowego. Jednym z najważniejszych aspektów jest kultura bojkowska, która ma długą historię w tej okolicy. Bojkowie to grupa etniczna zamieszkująca tradycyjnie te tereny. Ich kultura obejmuje charakterystyczne drewniane cerkwie, tradycyjne stroje, muzykę i potrawy.

Cerkwie są ważnym elementem krajobrazu Bieszczadów. Te drewniane świątynie są ozdobione pięknymi malowidłami i stanowią świadectwo bogatej tradycji sakralnej regionu.

Na terenie gminy Czarna istnieją drewniane zabytki sakralne, a niektóre z nich zachowały charakterystyczne ikonostasy. Jednym z takich obiektów jest kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św., który znajduje się w dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. Wielkiego Męczennika Dymitra w Czarnej Górnej. Została wzniesiona w 1834 r. i znajduje się w centralnej części wsi. W środku zachował się ikonostas z 1882 r. oraz zabytkowa chrzcielnica z cerkwi w Lipiu.

Zdjęcie 1 Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Czarnej Górnjej

Źródło: Urząd Gminy Czarna

Kościół filialny pw. Świętej Rodziny, znajdujący się w dawnej cerkwi greckokatolicka pw. Św. Mikołaja w Rabem, która powstała w 1861 r. Cerkiew zlokalizowana jest w północnej części wsi, otoczona nielicznymi starodrzewami oraz pozostałościami cmentarza z wolno stojącą, murowaną dzwonnica bramną.

Źródło: Urząd Gminy Czarna

Kościół filialny pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela, to dawna cerkiew greckokatolicka pw. Narodzenia Bogurodzic w Michniowcu, zlokalizowana w centrum wsi, powstała w 1863 r. Budowa cerkwi nawiązuje do stylu bojkowskiego – trójdzielna i orientowana na wschód. Na południe od cerkwi znajduje się drewniana, wolno stojąca dzwonnica z 1904 r. Obok cerkwi znajduje się również przedwojenny cmentarz.

Źródło: Urząd Gminy Czarna

Cerkiew greckokatolicka pw. Św. Michała Archaniota w Bystrem, powstała w 1902 r. Drewniana cerkiew, wzniesiona jest na planie zbliżonym do krzyża greckiego. Jest jedyną cerkwią zachowaną z grupy bliźniaczych cerkwi trójkopułowych z początku XX w., które istniały dawniej na terenie obecnego województwa podkarpackiego. Została nielicznym z przykładów historyzmu oraz tzw. ukraińskiego stylu narodowego, nawiązującego do stylistyki cerkwi huculskich. Obok świątyni znajduje się kilkanaście nagrobków oraz XX-wieczna dzwonnica parawanowa.

Zdjęcie 4 Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archaniola w Bystrem

Źródło: Urząd Gminy Czarna

Kościół filialny pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy, w dawnej cerkwi greckokatolickiej pw. Narodzenia NMP w Żłobku. Świątynia powstała w 1830 r., posiada konstrukcję zrębową i jest orientowana na wschód. Tuż przy wejściu do cerkwi znajduje się drewniana dzwonnica z drugiej połowy XX w. oraz drewniany krzyż misyjny, a na zachód znajduje się stary, przedwojenny cmentarz.

Źródło: Urząd Gminy Czarna

Cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja w Polanie powstała w 1790 r. Prawdopodobnie jest najstarszą cerkwią w Bieszczadach. Według miejscowych tradycji cerkiew wzniesiono na przełomie XVI/XVII w. jako kaplicę dworską dla ówczesnych właścicieli wsi, którzy pod koniec XVIII w. mieli przekazać kaplicę Unitom jako podziękowanie za pomoc przy budowie kościoła rzymskokatolickiego. Obok cerkwi znajduje się drewniana dzwonnica z 1922 r. zbudowana na planie prostokąta oraz stary cmentarz przycerkiewny.

Źródło. www.wikipedia.org.pl

W gminie Czarna można również zobaczyć dwa cerkwiska, które są pozostałościami po nieistniejących cerkwiach, m.in. podmurówki, stare groby, pomniki, krzyże, znajdujące się w Lipiu i Czarnej Dolnej. Dawny plac kościelny z fundamentem kościoła i dobrze zachowaną dzwonicą parawanową znajduje się w Polanie. Natomiast przy drogach spotkać można wiele starych, przyrośniętych krzyży, które zostały wykonane z piaskowca.

W gminie Czarna można również spotkać się z lokalnym rzemiosłem i tradycjami, takimi jak rzeźbienie w drewnie, tkactwo i wytwarzanie tradycyjnych instrumentów muzycznych, takich jak trembita - charakterystyczny długi róg. Można również spróbować regionalnych potraw, takich jak kwaszony barszcz z kwaśną kapustą, fasola po bieszczadzku czy tradycyjne pierogi.

Dodatkowo, Bieszczady są również miejscem obfitującym w przyrodę i piękne krajobrazy, które są częścią dziedzictwa kulturowego regionu. Gmina Czarna oferuje możliwość podziwiania dzikiej przyrody, spacerów po górach oraz poznawania tradycji i historii lokalnej społeczności.

Gmina Lutowska

Gmina Lutowska znajduje się w pięknym regionie górskim na południowo-wschodnim krańcu Polski. Ta okolica ma swoje unikalne dziedzictwo kulturowe, które obejmuje zarówno dziedzictwo materialne, jak i niematerialne. Jednym z ważnym elementem dziedzictwa kulturowego gminy jest kultura bojkowska. Z terenów dzisiejszej gminy Lutowska ludność ta w całości została wysiedlona w latach 1946 – 1951.

W gminie Lutowska można znaleźć wiele tradycyjnych drewnianych chałup, które są przykładem tradycyjnej architektury regionu. Te drewniane domy mają charakterystyczne zdobienia i konstrukcję, które odzwierciedlają lokalne tradycje budowlane.

Ważnym elementem dziedzictwa kulturowego gminy Lutowiska jest również lokalne rzemiosło, takie jak rzeźbienie w drewnie czy tkactwo. Rzemieślnicy tworzą unikalne wyroby, np. drewniane rzeźby, hafty i tkaniny, które odzwierciedlają lokalne wzornictwo i tradycje.

Gmina Lutowiska, podobnie jak całe Bieszczady, oferuje również możliwość eksploracji pięknej przyrody. Znajdują się tam liczne szlaki turystyczne, które umożliwiają spacerowanie po górach, podziwianie widoków i odkrywanie dzikiej fauny i flory.

Na terenie gminy Lutowiska możemy podziwiać następujące zabytki, szczególnie z grupy sakralnej:

- Cerkiew św. Michała Archanioła w Smolniku nad Sanem, która należy do najstarszych i najpiękniejszych zabytków architektury sakralnej w Bieszczadach. Wpisana jest na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO. Jest to budowla trójdzielna o konstrukcji zrębowej, której każda z trzech części zwieńczona jest dachem namiotowym z załomem. Napis wycięty w nadprożu nad wejściem do świątyni głosi, że została wzniesiona w 1791 r. Jest to budowla trójdzielna o konstrukcji zrębowej, której każda z trzech części zwieńczona jest dachem namiotowym z załomem. Od 1973 r., właścicielem cerkwi jest parafia rzymskokatolicka w Lutowiskach. W 1974 r. została konsekrowana na filialny kościół obrządku łacińskiego pw. Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny parafii Lutowiska. W latach 2004–2007 parafia przeprowadziła gruntowny remont świątyni.

Zdjęcie 7 Cerkiew św. Michała Archanioła w Smolniku nad Sanem

Źródło: wikipedia.org.pl

- Cerkiew św. Mikołaja w Chmielu, pierwsza wzmianka o uposażeniu tutejszej cerkwi pochodzi z roku 1584 roku. Druga drewniana cerkiew parafialna pod wezwaniem św. Mikołaja Biskupa została zbudowana (prawdopodobnie w miejsce starej) w 1795 roku. Istniała do roku 1904. Obecna świątynia powstała w roku 1906. Cerkiew ma konstrukcję zrębową, trójdzielną, orientowaną. Konsekrowano ją w roku 1907 pod pierwotnym wezwaniem św. Mikołaja.

Zdjęcie 8 Cerkiew św. Mikołaja w Chmielu

Źródło: wikimedia.org

- Kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Lutowiskach, wpisany został do rejestru zabytków jako dobro kultury stanowiące jedyny przykład sakralnej architektury neogotyckiej na obszarze polskich Bieszczadów”.

Zdjęcie 9 Kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Lutowiskach

Źródło: wikipedia.org

- Kościół św. Michała Archanioła w Dwerniku to stara drewniana cerkiew z 1898 roku, która stała w Lutowiskach. Przeniesiono ją do Dwernika w 1979 roku dla potrzeb ludności, która

chciała mieć kościół. W środku znajduje się ołtarz z XIX wieku z unikatowym obrazem św. Michała Archanioła, który został namalowany techniką ikonową (ale na blasze).

Zdjęcie 10 Kościół św. Michała Archanioła w Dwerniku

Źródło: wikimedia.org

Do obiektów dziedzictwa kulturowego, które pozwalają zachować historię, zalicza się m. in. ruiny cerkwi w Krywe, cmentarze, z których niektóre znajdują się przy cerkwiach, kirkut w Lutowiskach, który jest cmentarzem żydowskim i relikty dzwonnicy w Chmielu.

To tylko kilka przykładów dziedzictwa kulturowego gminy Lutowiska. Ta okolica jest bogata w tradycje, historię i piękno natury, które stanowią nieodłączną część regionu Bieszczadów.

Gmina Ustrzyki Dolne

Na terenie gminy Ustrzyki Dolne, podobnie jak w innych gminach, można znaleźć ślady kultur wielu ludów: Rusinów, Polaków, Żydów, a nawet Niemców bieszczadzkich. Ich kultury, które zostały zniszczone w latach 1939-1951 pozostawiły tu po sobie trwałe ślady.

Na terenie gminy znajduje się wiele cennych zabytków architektury. Przykładem jest cerkiew św. Michała Archanioła z XIX wieku, jeden z charakterystycznych budynków w centrum Ustrzyk Dolnych. Ponadto, w okolicach gminy można znaleźć wiele tradycyjnych drewnianych chałup, które są przykładem tradycyjnej architektury regionu.

Gmina Ustrzyki Dolne jest znana z organizacji różnych festiwali i wydarzeń kulturalnych. Wydarzenia te pozwalają mieszkańcom i turystom na bliższe zapoznanie się z lokalnym dziedzictwem kulturowym. Można również spotkać się z lokalnym rzemiosłem, takim jak rzeźbienie w drewnie czy plecionkarstwo, które są przekazywane z pokolenia na pokolenie.

Zabytki oraz miejsca pamięci na terenie gminy Ustrzyki Dolne można znaleźć w albumie „Zabytkowe cmentarze, miejsca kultu oraz pamięci w Gminie Ustrzyki Dolne” w ramach programu Narodowego Instytutu Dziedzictwa – Wspólnie dla dziedzictwa, który powstał w ramach projektu

pt. „Zabytkowe cmentarze, miejsca kultu oraz pamięci w gminie Ustrzyki Dolne”, wykonany przez Zbigniewa Muzyka.

Cerkiew Św. Michała Archanioła we wsi Brzegi Dolne od 1973 roku pełni funkcję kościoła parafialnego Matki Bożej Różańcowej. Cerkiew została wzniesiona w 1844 roku w miejscu wcześniejszej cerkwi z roku 1615. Jest świątynią dwudzielną o konstrukcji zrębowej. Do prezbiterium przylegają dwie zakrystie. Nad obiema częściami dachy są dwuspadowe, a nad nawą jest baniasta wieżyczka. Na zachód od cerkwi stoi murowana dzwonnica parawanowa.

Zdjęcie 11 Cerkiew Św. Michała Archanioła w Brzegach Dolnych

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Hoszowczyku zbudowana została w 1926 r. Od 1970 roku pełni rolę kościoła filialnego pw. Narodzenia Matki Bożej parafii Matki Bożej Bieszczadzkiej w Jasieniu-Ustrzykach Dolnych. Cerkiew jest świątynią orientowaną, trójdzielną o konstrukcji zrębowej. Zbudowana została na planie krzyża greckiego. Powyżej świątyni znajduje się cerkiewny cmentarz z kilkoma starymi nagrobkami oraz grobami powojennych osadników.

Zdjęcie 12 Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Hoszowczyku

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew św. Mikołaja w Hoszowie ulokowana jest na wzgórzu. Do świątyni prowadzą długie, murowane schody obok których znajduje się krzyż misyjny i dwa dawne krzyże. Budowę cerkwi rozpoczęto w połowie lat trzydziestych XX w., jako budowlę trójdzielną, na planie krzyża greckiego, jednokopułową o konstrukcji zrębowej. Dachy świątyni kalenicowe, powyżej kalenic znajduje się tambur zwieńczony baniastą sygnaturką, poniżej okapy. Obok cerkwi znajdują się pozostałości dawnego przycerkiewnego cmentarza.

Zdjęcie 13 Cerkiew św. Mikołaja w Hoszowie

Źródło: twojebieszczady.net

Cerkiew św. Mikołaja w Jałowie wzniesiona została w 1903 roku. Od 1971 roku użytkowana jako rzymskokatolicki kościół pod wezwaniem Wniebowzięcia Matki Bożej. Cerkiew została wpisana na listę zabytków w 1969 r. Obiekt jest świątynią orientowaną, trójdzielną o konstrukcji zrębowej. Wewnątrz zachował się ołtarz główny z obrazem Wniebowzięcia Matki Bożej, dwa ołtarze boczne z współczesnymi ikonami oraz fragmenty ikonostasu z 1903 r. Na zachód od świątyni znajduje się ceglana arkadowa dzwonnica z początku XX w. Zachowało się kilka nagrobków. Nieopodal na stoku wzgórza znajdują się ruiny murowanej kaplicy rzymskokatolickiej z 1882 r.

Zdjęcie 14 Cerkiew św. Mikołaja w Jałowie

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew Opieki Bogurodzicy w Jureczkowej zbudowana była w 1914 r. w Nowosielskach Kozickich i przeniesiona w 1978 r. do Jureczkowej. Od 1978 r. użytkowana jako kościół rzymskokatolicki św. Piotra i Pawła. Świątynia jest drewniana, konstrukcji zrębowej, wzniesiona na planie krzyża greckiego, z zamkniętymi trójbocznym prezbiterium i babińcem poprzedzonym gankiem.

Zdjęcie 15 Cerkiew Opieki Bogurodzicy w Jureczkowej

Źródło: polskaniezwykla.pl

Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Krościenku, wzniesiono w roku 1974 lub 1799, od 1971 roku obiekt przejął kościół rzymskokatolicki. Na zachód od cerkwi stoi drewniana XIX-wieczna dzwonnica o konstrukcji słupowej, z krytym gontem dachem namiotowym. Obok znajduje się cmentarz cerkiewny z kilkoma starymi nagrobkami. Cerkiew jest świątynią orientowaną, trójdzielną o konstrukcji zrębowej. Nad babińcem i prezbiterium widnieją nieduże wieżyczki z cebulastymi kopułami.

Zdjęcie 16 Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Krościenku

Źródło: wikipedia.org

Drewniana cerkiew pw. św. Paraskewy w Leszczowatém zbudowana została w latach 1920-22. Na północ od cerkwi znajdowała się murowana kaplica. Po wojnie cerkiew została przejęta przez Kościół rzymskokatolicki. Obok cerkwi znajduje się drewniana dzwonnica (z 3 dzwonami) oraz przylega czynny cmentarz parafialny. Wzniesiona została z drewna iglastego w konstrukcji zrębowej. Zachowały się elementy dawnego wyposażenia jak: fragmenty ikonostasu, ołtarze boczne oraz ołtarz główny z cyborium.

Zdjęcie 17 Cerkiew pw. św. Paraskewy w Leszczowatém

Źródło: zabytek.pl

Cerkiew Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Liskowatém wybudowana została w 1832 r. i jest jedną z trzech ocalałych cerkwi typu bojkowskiego w Polsce. Jest świątynią orientowaną, trójdzielną o konstrukcji zrębowej. Wejście na teren cerkwi prowadzi przez XIX-wieczną murowaną, parawanową dzwonnice-bramę. Powyżej cerkwi mieści się cmentarz z kilkoma zachowanymi nagrobkami. Od kilku lat cerkiew nie jest użytkowana.

Zdjęcie 18 Cerkiew Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Liskowatym

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew św. Michała w Łodynie wzniesiono w 1862 r. Obiekt został wpisany na listę zabytków w 1969 r. oraz włączony do podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej. Jest to drewniana budowla konstrukcji zrębowej, orientowana, trójdzielna. Od strony zachodniej cerkwi znajduje się murowana dzwonnica parawanowa zbudowana w 1911 roku z dwoma dzwonami. Na jednym z nich jest relief św. Antoniego Padewskiego.

Zdjęcie 19 Cerkiew św. Michała w Łodynie

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja w Moczarach wniesiona w 1919 roku, została wpisana do rejestru zabytków w 1986 r. W 1991 r. przejęta i po gruntownym remoncie w 1992 r.

użytkowana jest jako rzymskokatolicki kościół filialny pod wezwaniem Niepokalanego Serca NMP. Cerkiew jest drewniana o konstrukcji zrębowej, na planie krzyża łacińskiego, orientowana. Obok cerkwi znajduje się duża drewniana ażurowa dzwonnica z okresu budowy świątyni. Dzwonnica jest konstrukcji zrębowo-słupowej, na planie kwadratu, z motywem słońca w ozdobach szczytów dachowych.

Zdjęcie 20 Cerkiew Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja w Moczarach

Źródło: wikipedia.org

Dawny kościół i kaplica grobowa Wierzbickich w Ropience pochodzi z 1893 r. Zbudowana została przez Jana i Amalię Wierzbickich jako kaplica grobowa. Świątynia to dawna drewniana cerkiew, orientowana, zbudowana na planie krzyża łacińskiego.

Zdjęcie 21 Dawny kościół i kaplica grobowa Wierzbickich w Ropience

Źródło: polskaniezwykla.pl

Dawna greckokatolicka cerkiew Opieki Matki Bożej w Równi powstała w drugiej połowie XVIII wieku. Od 1969 r. kościół Matki Bożej Wspomożycielki Wiernych, a od 1960 r. obiekt wpisany na listę zabytków i włączony do podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej. Cerkiew reprezentuje typ bojkowski, jest trójdzielna, z wyróżniającą się wysokością i szerokością nawą. Wszystkie części obiektu nakryte są sferycznymi kopułami różnych rozmiarów. Całość otacza okap, okna w cerkwi są prostokątne, zaś kopuły wieńczą kute krzyże.

Zdjęcie 22 Cerkiew Opieki Matko Bożej w Równi

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew św. Paraskewy w Ustianowej Górnej wzniesiona w 1792 r., jest to dawna parafialna cerkiew greckokatolicka. Od 1971 r. pełni funkcję rzymskokatolickiego kościoła parafialnego pw. Narodzenia Najświętszej Maryi Panny. Obiekt został wpisany na listę zabytków w 1959 r. i włączony do podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej. Jest to świątynia orientowana, konstrukcji zrębkowej, trójdzielna, obita gontem. Obok cerkwi znajduje się drewniana dzwonnica oraz murowana kaplica grobowa Szemelowskich.

Zdjęcie 23 Cerkiew św. Paraskewy w Ustianowej Górnej

Źródło: wikipedia.org

Cerkiew Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Wojtkowej wybudowana w 1910 r. Dawna drewniana cerkiew greckokatolicka, w 1973 r. przejęta przez kościół rzymskokatolicki i użytkowany jako kościół parafialny w parafii pw. Maksymiliana Kolbe. Została wpisana na listę zabytków w 1995 r. i włączona do podkarpackiego Szlaku Architektury Drewnianej. Cerkiew wybudowana w tzw. ukraińskim stylu narodowym, jest drewniana, konstrukcji zrębkowej, orientowana, zbudowana na planie krzyża grackiego.

Rafineria Nafty „Fanto” w Ustrzykach Dolnych, założona w 1882 roku, to wyjątkowy przykład dziedzictwa przemysłowego regionu Karpat. Jako jedna z najstarszych rafinerii na terenie dawnej Galicji, stanowi ważny ślad rozwoju europejskiego przemysłu naftowego oraz świadectwo bogatej historii gospodarczej Podkarpacia.

Rafineria posiada jednak ogromny potencjał kulturowy i edukacyjny, obecnie mieści się tam Bieszczadzkie Centrum Dziedzictwa Kulturowego „FANTO” która stała się przestrzenią muzealną, miejscem wydarzeń kulturalnych, warsztatów lub ekspozycji poświęconych historii przemysłu, technologii i lokalnej tożsamości. Rewitalizacja tego miejsca i jego adaptacja do nowych funkcji uratowała cenny zabytek przed dalszą degradacją, ale również przyczynia się obecnie do rozwoju turystyki kulturowej i aktywizacji społecznej w regionie.

Należy dodać, że dziedzictwo kulturowe powiatu bieszczadzkiego to też dorobek pokolenia, które zamieszkało tu po 1951 roku, z których duża część to przesiedleńcy w ramach

tw. akcji HT, w trakcie której mieszkańcy oddanych ZSRR części powiatów Hrubieszów i Tomaszów zostali przesiedleni w Bieszczady, zwrócone Polsce.

Zdjęcie 24 Cerkiew Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Wojtkowej

Źródło: wikipedia.org

Obszar Bieszczadów cechuje się wyjątkowym dziedzictwem kulturowym – przemysłowym, sakralnym, przygranicznym i wielonarodowym – jednak jego dostępność, stan techniczny i obecność w ofercie publicznej są niewystarczające. Wiele obiektów dziedzictwa – cerkwie, dwory czy lokalne ośrodki kultury – wymaga rewitalizacji, konserwacji i udostępnienia w nowoczesnej, atrakcyjnej formie. Brakuje spójnych tras tematycznych, które integrowałyby dziedzictwo przemysłowe, sakralne i dworskie z przestrzenią publiczną i ofertą edukacyjną. Nie funkcjonuje też cyfrowa prezentacja dziedzictwa na poziomie regionalnym – digitalizacja zbiorów, ekspozycje multimedialne i aplikacje mobilne są dopiero wdrażane punktowo. Potrzebna jest także infrastruktura techniczna i organizacyjna do prowadzenia wydarzeń kulturalnych oraz aktywnej promocji lokalnej tożsamości. Brakuje narzędzi wspierających edukację kulturową, integrację społeczną i partycypację mieszkańców – w tym osób zagrożonych wykluczeniem – w działaniach wokół dziedzictwa regionu.

2.4.3. Mieszkalnictwo i planowanie przestrzenne

Elementem rozwoju lokalnego danej gminy jest mieszkalnictwo, które jest związane z wielkością zasobów mieszkaniowych oraz warunkami mieszkaniowymi. Mieszkalnictwo wiąże się z polityką przestrzenną, ze względu na jej rolę w kształtowaniu przestrzeni, decydując o sposobie użytkowania terenu.

Według danych GUS z 2021 roku, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” znajdowały się 7 362 mieszkania w 4 001 budynkach mieszkalnych, których łączna powierzchnia wyniosła 550 246

m². Najwięcej mieszkań znajdowało się na terenie gminy Ustrzyki Dolne – 5 848 o łącznej powierzchni 428 939 m², w pozostałych gminach liczba ta była znacznie niższa, w gminie Czarna – 770 o łącznej powierzchni 64 240 m², w gminie Lutowiska 744 o łącznej powierzchni 57 067 m², na co zasadniczy wpływ ma potencjał demograficzny tych gmin.

W latach 2022–2023 we wszystkich trzech gminach objętych Strategią „Innowacyjne Bieszczady” – Czarna, Lutowiska oraz Ustrzyki Dolne – odnotowano systematyczny wzrost liczby budynków mieszkalnych, mieszkań, izb oraz powierzchni użytkowej mieszkań.

Największą dynamikę przyrostu zasobów mieszkaniowych odnotowano w gminie Ustrzyki Dolne, która w analizowanym okresie zyskała 29 budynków mieszkalnych oraz 113 mieszkań. W gminach Czarna i Lutowiska zmiany również miały charakter wzrostowy, choć o mniejszej skali, co świadczy o stabilnym rozwoju budownictwa mieszkaniowego także na obszarach wiejskich.

Wzrost liczby izb oraz powierzchni użytkowej mieszkań wskazuje nie tylko na zwiększenie liczby jednostek mieszkaniowych, ale również na utrzymywanie odpowiednich standardów przestronności nowo powstających lokali.

Dane dotyczące liczby budynków mieszkalnych, mieszkań, izb oraz powierzchni użytkowej mieszkań w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021 oraz 2022 i 2023 przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 53 Liczba budynków mieszkalnych, mieszkań, izb oraz powierzchnia użytkowa mieszkań w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021

Wyszczególnienie	Rok	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Liczba budynków mieszkalnych	2017	599	369	2 802
	2021	619	393	2 989
Liczba mieszkań	2017	747	713	5 400
	2021	770	744	5 848
Liczba izb	2017	3 039	2 775	21 351
	2021	3 208	2 921	23 026
Powierzchnia użytkowa mieszkań (m ²)	2017	60 906	53 927	394 748
	2021	64 240	57 067	428 939

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Tabela 54 Liczba budynków mieszkalnych, mieszkań, izb oraz powierzchnia użytkowa mieszkań w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2022 i 2023

Wyszczególnienie	Rok	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Liczba budynków mieszkalnych	2022	633	401	3 020
	2023	635	405	3 049
Liczba mieszkań	2022	781	746	5 883
	2023	783	750	5 996
Liczba izb	2022	3 254	2 928	23 195
	2023	3 264	2 944	23 567
Powierzchnia użytkowa mieszkań (m ²)	2022	65 899	57 199	433 600
	2023	66 138	57 680	442 839

Na podstawie danych z lat 2017–2023 można zaobserwować wyraźną, pozytywną tendencję w zakresie rozwoju mieszkalnictwa na obszarze funkcjonalnym „Innowacyjne Bieszczady”, obejmującym gminy Czarna, Lutowiska oraz Ustrzyki Dolne.

We wszystkich trzech gminach odnotowano systematyczny wzrost liczby budynków mieszkalnych, co świadczy o prowadzonej aktywnej polityce przestrzennej oraz inwestycjach w infrastrukturę mieszkaniową. Największy przyrost nastąpił w gminie Ustrzyki Dolne, która – jako największy ośrodek miejski w regionie – dynamicznie rozwija swoje zasoby mieszkaniowe, notując przyrost ponad 300 nowych budynków w ciągu 6 lat.

Podobna tendencja widoczna jest w liczbie mieszkań – we wszystkich gminach obserwuje się jej wzrost, choć ponownie największe zmiany odnotowano w Ustrzykach Dolnych, gdzie przybyło niemal 700 nowych lokali mieszkalnych. Świadczy to o atrakcyjności tej gminy jako miejsca do zamieszkania i jej znaczeniu jako lokalnego centrum osadniczego.

Wzrost liczby izb i powierzchni użytkowej mieszkań również potwierdza poprawę warunków mieszkaniowych – nie tylko powstaje więcej mieszkań, ale są one też coraz bardziej przestronne. Tendencja ta jest widoczna szczególnie w gminach wiejskich (Czarna i Lutowiska), gdzie dominuje budownictwo jednorodzinne, charakteryzujące się większą powierzchnią użytkową i większą liczbą pomieszczeń.

Podsumowując, w latach 2017–2023 na obszarze OF „Innowacyjne Bieszczady” widoczny jest stopniowy, ale stabilny rozwój zasobów mieszkaniowych, który przekłada się na poprawę jakości życia mieszkańców i potencjał rozwojowy całego regionu.

Wskaźniki, które pozwalają określić wielkość zasobów mieszkaniowych na danym obszarze, to przede wszystkim:

- przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania,
- przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę,
- przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie,
- przeciętna liczba osób na 1 izbę,
- mieszkania na 1000 mieszkańców.

W 2021 roku przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” wyniosła 77,8 m², w porównaniu do 2017 zwiększając się o 1,1 m². Wskaźnik ten jest niższy od średniej dla województwa podkarpackiego (84,3 m²) i wyższy dla średniej całego kraju (75,1 m²), z uwagi na dysproporcje w przeciętnej powierzchni użytkowej w miastach, w szczególności dużych i średnich, gdzie przeważają budynki mieszkalne wielorodzinne oraz na obszarach wiejskich, gdzie w większości występują budynki mieszkalne jednorodzinne. Zestawiając dane dla OF z danymi powiatów, znajdujących się w jego zasięgu terytorialnym lub sąsiedztwie, można zauważyć, że wskaźnik jest wyższy odśrednich wskazanych powyżej – w powiecie przemyskim (95,2 m²), leskim (91,4 m²) oraz sanockim (83,3 m²).

Dysproporcje znikają w przypadku wskaźnika przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania na 1 osobę, który w OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku wynosił 27,0 m², nieznacznie poniżej średniej dla województwa podkarpackiego (28,4 m²) oraz o 3,4 m² mniej niż średnia krajowa (30,4 m²). Wartość wskaźnika dla OF była również niższa niż dla powiatu leskiego (30,6 m²), przemyskiego (28,3 m²) oraz sanockiego (27,6 m²).

Na podstawie danych z 2023 roku można zaobserwować kontynuację pozytywnych tendencji w zakresie warunków mieszkaniowych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”. Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania wzrosła do 81,2 m², co oznacza wzrost względem roku 2021 (77,8 m²) o 3,4 m², oraz o 4,5 m² w porównaniu do roku 2017. Nadal jednak wartość ta pozostaje niższa od średniej województwa podkarpackiego (85,1 m²) oraz średniej krajowej (84,8 m²), a tym bardziej od wartości w powiatach sąsiednich: przemyskim (96 m²), leskim (92,3 m²) i sanockim (84,1 m²).

W przypadku przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania na 1 osobę, w OF „Innowacyjne Bieszczady” wartość ta w 2023 roku wyniosła 28,2 m², co stanowi wzrost o 1,2 m² w stosunku do 2021 roku (27,0 m²) i o 3,0 m² w stosunku do roku 2017 (25,2 m²). Pomimo wzrostu, wskaźnik ten nadal jest niższy od średnich dla województwa (29,5 m²) i kraju (32,1 m²), a także od wartości notowanych w powiecie leskim (32 m²), przemyskim (29,3 m²) i sanockim (28,7 m²).

Podsumowując, w latach 2017–2023 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” widoczny jest systematyczny wzrost powierzchni użytkowej mieszkań, zarówno w ujęciu ogólnym, jak i per capita. Choć wartości te są nadal poniżej średnich wojewódzkich i krajowych, to zauważalna poprawa wskazuje na pozytywne zmiany w zasobach mieszkaniowych oraz warunkach bytowych mieszkańców obszaru.

Dane dotyczące wskaźników: przeciętnej powierzchni użytkowej 1 mieszkania oraz przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania na 1 osobę w 2021 roku dla OF „Innowacyjne Bieszczady”, powiatów: przemyskiego, sanockiego i leskiego, województwa podkarpackiego oraz całego kraju przedstawiają poniższe wykresy.

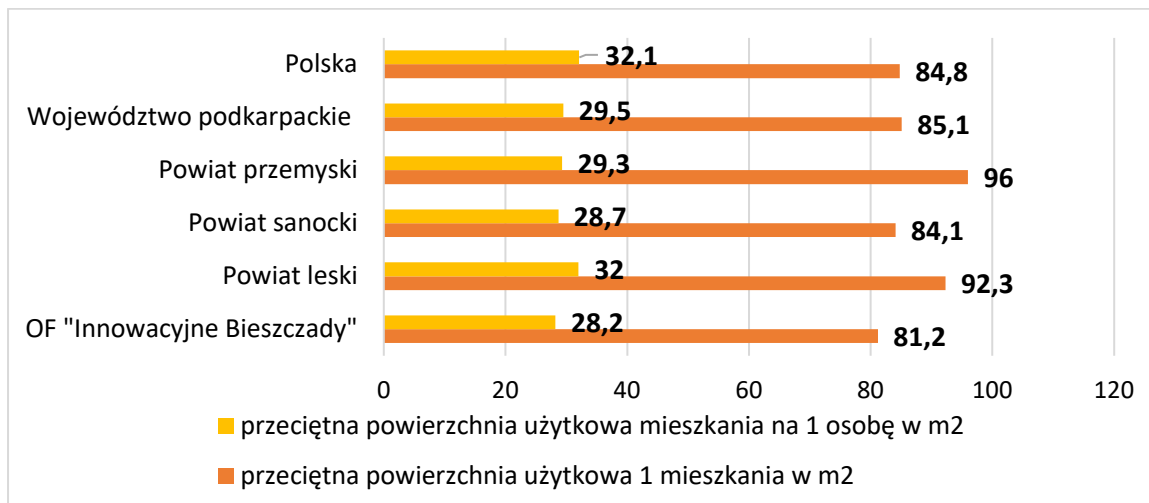
Wykres 38 Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania w m² i przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania na 1 osobę w m² w OF „Innowacyjne Bieszczady”, powiatach: leskim, sanockim i przemyskim, województwie podkarpackim oraz w Polsce

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Kontynuując analizę danych dotyczących warunków mieszkaniowych, w nawiązaniu do przedstawionych wcześniej wykresów z lat 2017–2021, poniższa tabela zawiera zestawienie zaktualizowanych informacji za lata 2019–2023. Uzupełnieniem jest Wykres 38, który prezentuje przeciętną powierzchnię użytkową 1 mieszkania (w m²) oraz przeciętną powierzchnię użytkową 1 mieszkania na 1 osobę w m² w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w powiatach leskim, sanockim i przemyskim, a także w województwie podkarpackim i w Polsce w roku 2023.

Wykres 39 Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania w m² i przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania na 1 osobę w m² w OF „Innowacyjne Bieszczady”, powiatach: leskim, sanockim i przemyskim, województwie podkarpackim oraz w Polsce na rok 2023

Jednym ze wskaźników, przedstawiającym zagęszczenie mieszkań jest przeciętna liczba osób przypadająca na 1 mieszkanie. W przypadku tego wskaźnika zmniejszenie jego wartości jest pozytywnym trendem, co miało miejsce w OF „Innowacyjne Bieszczady na przestrzeni lat 2017-2021.

W 2021 roku, w OF „Innowacyjne Bieszczady” na jedno mieszkanie przypadało średnio 2,89 osoby, co było poniżej średniej dla województwa podkarpackiego (2,97) oraz powyżej średniej dla całego kraju (2,47), świadcząc o małej gęstości zaludnienia mieszkań na tym terenie, co charakterystyczne jest dla obszarów wiejskich. Na przestrzeni lat 2017-2021 zauważalna jest malejąca tendencja dla tego wskaźnika.

Kolejnym wskaźnikiem jest przeciętna liczba osób przypadających na 1 izbę. W statystyce, przez izbę rozumie się pomieszczenie w mieszkaniu, oddzielone od innych stałymi ścianami o powierzchni nie mniejszej niż 4 m², z bezpośrednim oświetleniem dziennym poprzez okno lub oszklone drzwi w ścianie zewnętrznej budynku. Do izb zalicza się pokoje oraz kuchnie, które spełniają przedstawione kryteria, a nie uwzględnia np. przedpokoju, holu, łazienki, spiżarni. W 2021 roku, na jedną izbę w OF „Innowacyjne Bieszczady” przypadało 0,72 osoby, dla województwa podkarpackiego – 0,70, a w skali kraju – 0,64.

Wskaźnik liczby mieszkań na 1000 mieszkańców określa wielkość zasobów mieszkaniowych oraz stopień zaspokojenia potrzeb w zakresie tych zasobów. W 2021 roku w OF „Innowacyjne Bieszczady” liczba mieszkań na 1000 mieszkańców wyniosła 347,87, wynik ten kształtował się na poziomie wyższym niż średnia dla województwa podkarpackiego – 337,2 oraz znacznie poniżej średniej dla całego kraju – 405,2.

Analiza powyższych wskaźników, według danych z 2021 roku dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” pokazuje, że:

- najwyższy wskaźnik przeciętnej powierzchni użytkowej 1 mieszkania wystąpił w gminie Czarna – 83,4 m², a najmniejszy w gminie Ustrzyki Dolne – 73,3 m²;
- najwyższa wartość przeciętnej powierzchni użytkowej mieszkania na 1 osobę wystąpiła w gminie Lutowiska – 28,2 m², a najmniejsza w gminie Ustrzyki Dolne – 26,0 m²;
- najwyższa wartość przeciętnej liczby osób przypadających na 1 mieszkanie wystąpiła w gminie Czarna – 3,11 osoby, a najmniejsza w gminie Lutowiska – 2,72 osoby;
- najwyższa wartość liczby osób przypadających na 1 izbę wystąpiła w gminie Czarna – 0,75 osoby, a najmniejsza w gminie Lutowiska – 0,69 osoby;
- najwyższa wartość liczby mieszkań na 1000 mieszkańców wystąpiła w gminie Lutowiska – 368,1, a najmniejsza w gminie Czarna – 321,6.

Dane dotyczące wartości wskaźników zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 55 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021

Wyszczególnienie	Rok	Czarna	Lutowiska	Ustrzyki Dolne
------------------	-----	--------	-----------	----------------

Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania (w m²)	2017	81,5	75,6	73,1
	2021	83,4	76,7	73,3
Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę (w m²)	2017	25,2	26,0	22,7
	2021	26,8	28,2	26,0
Przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie	2017	3,24	2,91	3,22
	2021	3,11	2,72	2,83
Przeciętna liczba osób na 1 izbę	2017	0,80	0,75	0,81
	2021	0,75	0,69	0,72
Mieszkania na 1000 mieszkańców	2017	308,9	343,3	310,4
	2021	321,6	368,1	353,9

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Kontynuując analizę kolejnych lat, w 2023 roku przeciętna liczba osób na jedno mieszkanie wyniosła: w gminie Czarna – 3,00 osoby (spadek z 3,16 w 2019 r.), w gminie Lutowiska – 2,61 osoby (spadek z 2,86), a w gminie Ustrzyki Dolne – 2,72 osoby (wobec 3,16 w 2019 r.). To wyraźne obniżenie wartości wskaźnika w każdej z gmin wskazuje na stopniową poprawę dostępności mieszkań i zmniejszenie zagęszczenia lokali.

Analogicznie, zmniejszeniu uległa przeciętna liczba osób przypadających na jedną izbę. W 2023 roku wyniosła ona: 0,72 w Czarnej (wobec 0,77 w 2019 r.), 0,67 w Lutowiskach (wobec 0,73) oraz 0,69 w Ustrzykach Dolnych (spadek z 0,80). Wskaźnik ten – uwzględniający relację liczby mieszkańców do liczby pomieszczeń spełniających kryteria izby – odzwierciedla stopień przestronności i komfortu użytkowania lokali mieszkalnych.

Dodatkowo, na poprawę sytuacji mieszkaniowej wskazuje wzrost wskaźnika liczby mieszkań przypadających na 1000 mieszkańców. W 2023 roku kształtował się on na poziomie: 333 mieszkania w gminie Czarna (wzrost z 316,9 w 2019 r.), 382,8 w Lutowiskach (wobec 350) oraz 368,1 w Ustrzykach Dolnych (wzrost z 316,6). Oznacza to zwiększającą się dostępność mieszkań względem liczby ludności, co stanowi pozytywną tendencję demograficzno-społeczną.

Analizując inne kluczowe wskaźniki, warto zaznaczyć, że przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania w 2023 roku wyniosła: 84,5 m² w gminie Czarna, 76,9 m² w Lutowiskach oraz 73,9 m² w Ustrzykach Dolnych. Jednocześnie przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania przypadająca na jedną osobę osiągnęła wartości: 28,1 m² w Czarnej, 29,4 m² w Lutowiskach oraz 27,3 m² w Ustrzykach Dolnych. Wzrost tych wskaźników względem 2019 roku świadczy o poprawiających się standardach mieszkaniowych na analizowanym obszarze.

Dane dotyczące wartości wskaźników zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2019 i 2023 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 56 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2019 i 2023

Wyszczególnienie	Rok	Czarna	Lutowiska	Ustrzyki Dolne
Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania (w m ²)	2019	82	75,8	73,8
	2023	84,5	76,9	73,9
Przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania na 1 osobę (w m ²)	2019	26	26,5	23,4
	2023	28,1	29,4	27,3
Przeciętna liczba osób na 1 mieszkanie	2019	3,16	2,86	3,16
	2023	3	2,61	2,72
Przeciętna liczba osób na 1 izbę	2019	0,77	0,73	0,8
	2023	0,72	0,67	0,69
Mieszkania na 1000 mieszkańców	2019	316,9	350	316,6
	2023	333	382,8	368,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na przestrzeni lat 2017-2021 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” można zauważyć wzrost liczby mieszkań, w tym okresie oddano łącznie do użytkowania 282 mieszkania o powierzchni 32 228 m².

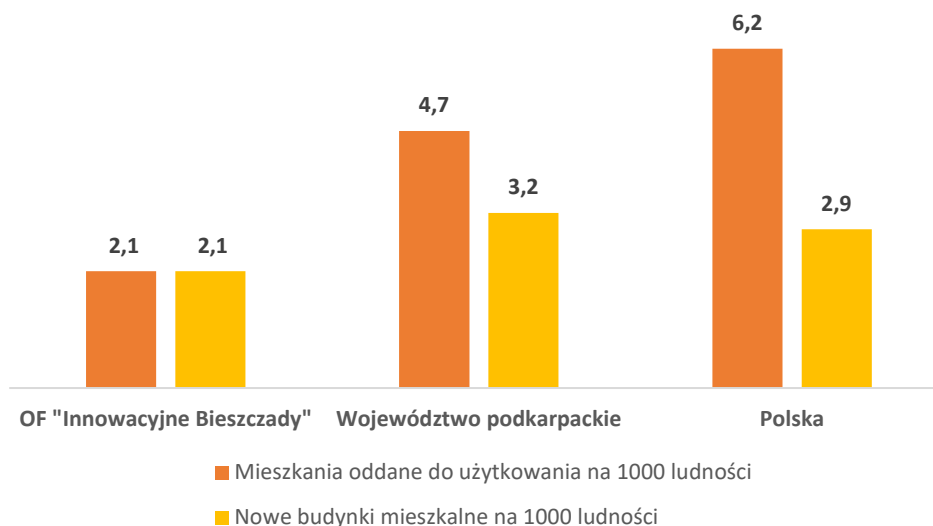
Pomocne w określeniu sytuacji w budownictwie mieszkaniowym na danym obszarze oraz tendencji zachodzącej w tej kwestii, są opracowane przez GUS wskaźniki budownictwa mieszkaniowego, m.in. mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności, przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania oddanego do użytkowania oraz nowe budynki mieszkalne na 1000 ludności.

Według danych GUS z 2021 roku, wartość wskaźnika liczby mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności wyniosła w OF „Innowacyjne Bieszczady” 2,1, co było niskim wynikiem w stosunku do średniej województwa podkarpackiego (3,2) oraz całego kraju (2,9). Przyczyną takiego wskaźnika jest charakterystyka OF, gdzie dominują tereny wiejskie, a budownictwo mieszkaniowe nie rozwija się tak jak w przypadku dużych ośrodków miejskich, gdzie pojawia się duża liczba nowych osiedli budynków mieszkaniowych wielorodzinnych. Uwarunkowania demograficzne oraz rynek pracy mają zasadniczy wpływ na sytuację w budownictwie mieszkaniowym, a za tym idzie rozwój mieszkalnictwa na danym obszarze.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, oddawane do użytkowania są mieszkania głównie w budynkach jednorodzinnych, co potwierdza wskaźnik dotyczący przeciętnej powierzchni użytkowej 1 mieszkania oddanego do użytkowania (w 2021 roku 168,6 m²). W województwie podkarpackim oraz w skali kraju, wartość wskaźnika jest natomiast mniejsza – odpowiednio 110,5 m² oraz 92,9 m². Porównując wartość wskaźnika dotyczącego nowych budynków mieszkalnych na 1000 ludności, która w OF w 2021 roku wyniosła 2,1, natomiast nieznacznie więcej jest w całym kraju 2,9, a w województwie podkarpackim – 3,2, gdzie przyrost budynków mieszkalnych jest znacznie mniejszy niż liczba mieszkań oddanych do użytkowania.

Dane dotyczące wartości wskaźników mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 ludności oraz nowych budynków mieszkalnych na 1000 ludności w 2021 roku w OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwa podkarpackiego oraz Polsce przedstawia poniższy wykres.

Wykres 40 Wskaźniki dotyczące budownictwa mieszkaniowego dla OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwa podkarpackiego oraz Polski w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Analizując dane dotyczące budownictwa mieszkaniowego dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” można zauważyć, że na przestrzeni lat 2017-2021, największą liczbę mieszkań oddano do użytkowania w gminie Ustrzyki Dolne – 235, zdecydowanie mniej oddano w gminie Czarna – 25, a w gminie Lutowiska 22.

Dokonując analizy wskaźników z zakresu budownictwa mieszkaniowego według danych GUS z 2021 roku można zauważyć, że największa liczba nowych budynków mieszkalnych na 1000 mieszkańców oraz liczba mieszkań oddanych do użytkowania na 1000 mieszkańców wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne - 2,6, a najmniejsza w gminie Czarna – 0,8. Natomiast największą średnią powierzchnią użytkowania charakteryzowały się mieszkania oddane w gminie Czarna – 196,5 m², z kolei najmniejszą w gminie Ustrzyki Dolne – 132,9 m².

Dane dotyczące wartości wskaźników z zakresu budownictwa mieszkaniowego dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w latach 2017 i 2021 przedstawia poniższa tabela.

Tabela 57 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2016-2021

Wyszczególnienie	Rok	Czarna	Lutowiska	Ustrzyki Dolne
Mieszkania oddane do użytkowania na 1000 ludności	2017	2,1	0,5	3,1
	2021	0,8	3,0	2,6
	2017	142,0	216,0	97,8

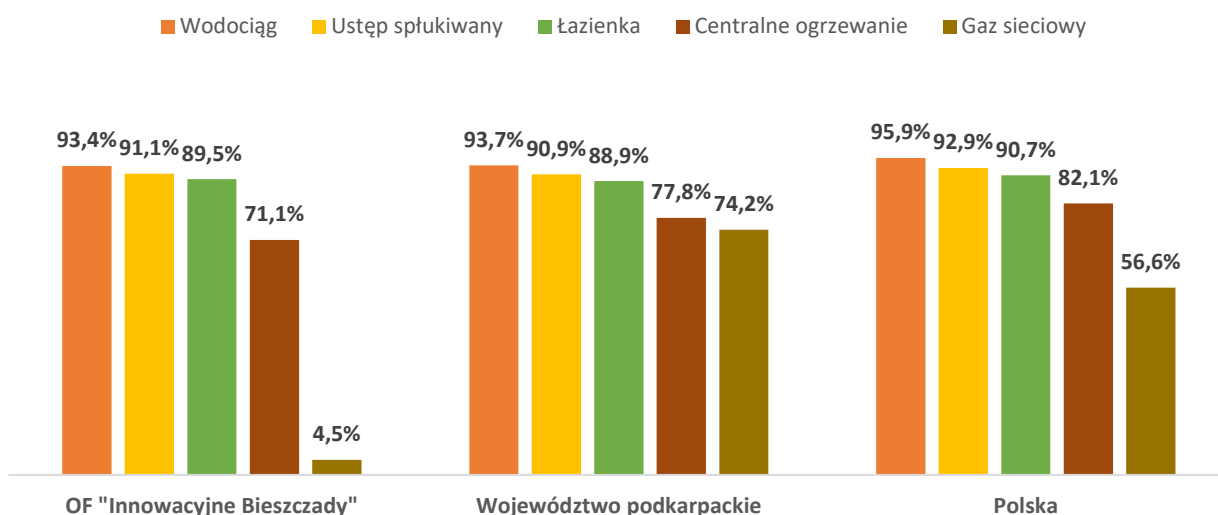
Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania oddanego do użytkowania	2021	196,5	176,5	132,9
Nowe budynki mieszkalne na 1000 ludności	2017	2,1	0,5	1,4
	2021	0,8	3,0	2,6

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

O warunkach mieszkaniowych decyduje również wyposażenie w podstawowe instalacje techniczno-sanitarne, do których można zaliczyć łazienkę, ustęp spółukiwany, wodociąg, centralne ogrzewanie oraz gaz sieciowy.

Na przestrzeni lat można zauważyć wzrost liczby mieszkań wyposażonych w instalacje techniczno-sanitarne, także ogółem w skali kraju. Najwięcej mieszkań na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2020 roku wyposażonych było w wodociąg – 93,4% ogółu mieszkań. W ustęp spółukiwany – 91,1% ogółu mieszkań, w łazienkę 89,5% ogółu mieszkań, w centralne ogrzewanie – 71,1% ogółu mieszkań, a w gaz sieciowy zaledwie 4,5% ogółu mieszkań. Wartości te były zbliżone do średniej dla województwa podkarpackiego oraz średniej dla całego kraju, jedynie wskaźnik wyposażenia w gaz sieciowy zdecydowanie odbiega od średniej dla województwa i kraju, co zostało przedstawione na poniższym wykresie. Z uwagi na brak dostępnych danych za rok 2021 na dzień opracowania niniejszej diagnozy, przedstawione zostały dane dla roku 2020.

Wykres 41 Mieszkania wyposażone w instalacje techniczno-sanitarne w % ogółu mieszkań w OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwie podkarpackim oraz w Polsce w 2020 roku

*brak danych w GUS za 2021 rok

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Analizując wyposażenie mieszkań w instalację techniczno-sanitarne w 2020 roku, zauważalne są dysproporcje w tej kwestii w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”:

- w wodociąg najwięcej mieszkań wyposażonych było w gminie Lutowiska – 95,0% ogółu mieszkań, a najmniej w gminie Czarna – 89,9%;
- w ustęp spółukiwany najwięcej mieszkań było wyposażonych w gminie Lutowiska – 94,0% ogółu mieszkań, a najmniej w gminie Czarna 89,5%;
- w łazienkę najwięcej mieszkań wyposażonych było w gminie Ustrzyki Dolne – 90,7% ogółu mieszkań, a najmniej w gminie Lutowiska – 88,9%;

- w centralne ogrzewanie najwięcej mieszkań wyposażonych było w gminie Ustrzyki Dolne – 75,9% ogółu mieszkań, a najmniej w gminie Czarna 63,2%;
- w gaz sieciowy najwięcej mieszkań wyposażonych było w gminie Ustrzyki Dolne – 9,0%, a w najmniej w gminie Lutowiska – 0,0%.

Dane dotyczące wyposażenie mieszkań w instalację techniczno-sanitarne w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2020, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 58 Mieszkania wyposażone w instalację techniczno-sanitarne w % ogółu mieszkań

Rodzaj instalacji techniczno-sanitarnej	Rok	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Wodociąg	2017	94,0%	96,8%	96,5%
	2020	93,4%	95,0%	91,9%
Ustęp spłukiwany	2017	90,0%	95,8%	94,3%
	2020	89,5%	94,0%	89,8%
Łazienka	2017	87,1%	95,5%	92,2%
	2020	89,5%	88,9%	90,7%
Centralne ogrzewanie	2017	62,9%	75,2%	79,3%
	2020	63,2%	74,2%	75,9%
Gaz sieciowy	2017	4,6%	0,0%	0,5%
	2020	4,6%	0,0%	9,0%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na potrzeby aktualizacji diagnozy oraz poszerzenia spektrum oceny jakości życia, w kolejnej części opracowania szczegółowo przeanalizowano dane z lat 2019–2023. Pozwoliło to nie tylko na uchwycenie zmian w zakresie wyposażenia mieszkań, ale również na identyfikację potencjalnych dysproporcji pomiędzy poszczególnymi gminami, które mogą wymagać dalszych działań inwestycyjnych lub wsparcia planistycznego.

Analizując okres 2019–2023 na terenie Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” (gminy: Czarna, Lutowiska, Ustrzyki Dolne) obserwuje się stopniową poprawę standardu wyposażenia mieszkań w podstawowe instalacje techniczno-sanitarne. Wskaźniki te stanowią istotne kryterium oceny warunków życia oraz poziomu infrastruktury mieszkaniowej.

Najbardziej powszechną instalacją pozostaje wodociąg. W 2019 roku dostępność tej instalacji wynosiła: 94,1% w gminie Czarna, 96,8% w Lutowiskach i 96,5% w Ustrzykach Dolnych. Do 2023 roku odsetek ten wzrósł odpowiednio do 95,6%, 97,5% i 97,1%, co potwierdza kontynuację rozwoju sieci wodociągowej oraz modernizację zasobów mieszkaniowych.

Znaczną poprawę odnotowano również w zakresie dostępności ustępów spłukiwanych. W 2023 roku odsetek mieszkań z tą instalacją osiągnął 91,9% w gminie Czarna (wzrost z 90,1%), 96,7% w Lutowiskach (wzrost z 95,8%) oraz 95,1% w Ustrzykach Dolnych (wzrost z 94,3%). Dane te świadczą o niemal pełnym ustandaryzowaniu tej infrastruktury sanitarnej w gminach regionu.

Podobny trend widoczny jest w przypadku łazienek – w 2023 roku ich obecność w mieszkaniach wyniosła: 89,2% w Czarnej (wzrost z 87,3%), 96,1% w Lutowiskach (wzrost z 95,6%) oraz 93,0% w Ustrzykach Dolnych (wzrost z 92,3%).

Największe różnice między gminami widoczne są w zakresie centralnego ogrzewania.

W 2023 roku odsetek mieszkań wyposażonych w tę instalację wyniósł 67,8% w gminie Czarna (wobec 63,4% w 2019 r.), 78,3% w Lutowiskach (wobec 75,5%) oraz 82,1% w Ustrzykach Dolnych (wobec 79,5%). Wskazuje to na stopniowe upowszechnianie bardziej efektywnych źródeł ciepła.

Najmniejszy rozwój obserwuje się w zakresie gazu sieciowego. W 2023 roku wskaźnik dostępności gazu wciąż pozostawał bardzo niski i wyniósł: 5,0% w gminie Czarna (wzrost z 4,6%), 0,2% w Lutowiskach (brak w 2019 r.) oraz 0,8% w Ustrzykach Dolnych (wzrost z 0,5%). Nadal utrzymuje się brak rozbudowanej infrastruktury gazowej w regionie, co jest charakterystyczne dla obszarów górskich i słabo zurbanizowanych.

Podsumowując, w latach 2019–2023 we wszystkich gminach Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” nastąpiła poprawa w zakresie wyposażenia mieszkań w instalacje techniczno-sanitarne. Szczególnie widoczny jest postęp w zakresie wodociągów, łazienek i centralnego ogrzewania. Niemniej jednak region nadal pozostaje słabo rozwinięty pod względem dostępu do gazu sieciowego, co ogranicza możliwości przechodzenia na bardziej ekologiczne i nowoczesne źródła energii.

Dane dotyczące wyposażenie mieszkań w instalację techniczno-sanitarne w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 59 Mieszkania wyposażone w instalacje techniczno-sanitarne w % ogółu mieszkań

Rodzaj instalacji techniczno-sanitarnej (%)	Rok	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Wodociąg	2019	94,1	96,8	96,5
	2023	95,1	97,2	97,7
Ustęp splukiwany	2019	90,1	95,8	94,3
	2023	93	97,1	94,9
Łazienka	2019	87,3	95,6	92,3
	2023	90,3	96,8	93,8
Centralne ogrzewanie	2019	63,4	75,5	79,5
	2023	73,8	82	84,3
Gaz sieciowy	2019	4,6	0	0,5
	2023	5	0	1,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Ważnym elementem rozwoju lokalnego w danej gminie jest mieszkalnictwo, które jest związane z wielkością zasobów mieszkaniowych oraz warunkami mieszkaniowymi. Mieszkalnictwo wiąże się z polityką przestrzenną, ze względu na jej rolę z kształtowaniem przestrzeni, decydując o sposobie użytkowania terenu. Zgodnie z obowiązującymi przepisami, kierunki polityki przestrzennej gminy określa studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego.

Studium określa także lokalne zasady gospodarowania przestrzenią przy równoczesnym uwzględnieniu celów i kierunków polityki przestrzennej, które są określone w koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju, strategii rozwoju województwa, planie zagospodarowania przestrzennego województwa i strategii rozwoju gminy. Fundamentalne znaczenie mają zasady ładu przestrzennego i zrównoważonego rozwoju.

Ład przestrzenny to sposób ukształtowania przestrzeni, który tworzy harmonijną całość, który uwzględnia w uporządkowanych relacjach uwarunkowania i wymagania funkcjonalne, społeczno-gospodarcze, środowiskowe, kulturowe i kompozycyjno-estetyczne. Oznacza uporządkowanie i harmonię pomiędzy różnymi elementami składowymi przestrzeni i funkcjami struktury przestrzennej, stanowiąc kryterium oceny jakości zmian zagospodarowania w odniesieniu do sprawności procesów społeczno-gospodarczych i jakości życia.

W celu kształtowania zabudowy oraz wskaźników zagospodarowania terenu są tworzone miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego na działkach gminnych i prywatnych, które umożliwiają przyjęcie wieloletniego kierunku działań standaryzujących ład i porządek przestrzenny. Stwarza to możliwość zrównoważonego rozwoju podstawowej infrastruktury komunalnej i społecznej oraz sprawniejszego zasiedlenia obszarów gminy.

Zgodnie z danymi GUS w 2021 roku, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” obowiązywało 96 miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego, o łącznej powierzchni 2 111,6 ha. Zaledwie 42 z nich zostały sporządzone na podstawie ustawy z dnia 27 marca 2003 r.

o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym, o łącznej powierzchni 1 551,6 ha. Pozostałe obowiązujące plany, zostały opracowane na podstawie ustawy z dnia 7 lipca 1994 roku o zagospodarowaniu przestrzennym, która została uchylona przez ww. ustawę.

Najwięcej miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w 2021 roku obowiązywało w gminie Ustrzyki Dolne – 48 planów, z czego 27 zostało sporządzonych na podstawie ustawy z dnia 27 marca 2003 r. o planowaniu i zagospodarowaniu przestrzennym. W gminie Lutowiska – 31 planów, z czego 14 sporządzonych na podstawie ww. ustawy z 2003 r., natomiast w gminie Czarna – 17 planów i tylko 1 plan sporządzony na podstawie ww. ustawy z 2003 r.

Dane dotyczące obowiązujących miejscowych planów zagospodarowania przestrzennego w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 60 Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Plany zagospodarowania ogółem	17	31	48
Powierzchnia gminy objęta obowiązującymi planami ogółem (w ha)	112,0	737,0	1 262,6
Plany sporządzone na podstawie ustawy z 2003 r.	1	14	27
Powierzchnia terenów objętych obowiązującymi planami na podstawie ustawy z 2003 r. (w ha)	32,0	277,0	1 242,6
Udział powierzchni objętej obowiązującymi planami w powierzchni ogółem (w %)	0,6%	1,5%	2,6%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Ze względu na mały odsetek terenów objętych miejscowymi planami zagospodarowania przestrzennego, zagospodarowanie przestrzenne jest realizowane przez wydawanie przewidzianych prawem decyzji o warunkach zabudowy lub decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego. Na przestrzeni lat 2017-2021, na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” zostało wydanych 1 081 decyzji o warunkach zabudowy oraz 103 decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego.

Wydawane decyzje o warunkach zabudowy dotyczyły zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej – 835, tj. 77,24% ogółu wydanych decyzji. Ilość decyzji dot. zabudowy usługowych wyniosła 134, a dotyczących innej zabudowy 95.

W latach od 2017 do 2021, najwięcej decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego zostało wydanych w gminie Ustrzyki Dolne – 77, natomiast w gminie Lutowiska – 14, w gminie Czarna – 12. Biorąc pod uwagę liczbę wydanych decyzji o warunkach zabudowy, to tak jak wyżej, najwięcej decyzji wydano w gminie Ustrzyki Dolne – 669, kolejno w gminie Czarna – 143 i w gminie Lutowiska – 23.

W przedziale lat 2019–2023 na obszarze gmin tworzących OF „Innowacyjne Bieszczady” widoczna jest umiarkowana, choć zróżnicowana terytorialnie aktywność inwestycyjna. Liczba wydanych decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego spadła w gminie Ustrzyki Dolne z 16 w 2019 r. do 9 w 2023 r., co może świadczyć o częściowym wyhamowaniu inwestycji

infrastrukturalnych. W gminie Lutowiska w 2023 r. nie wydano żadnej takiej decyzji, podczas gdy w 2019 r. były 4 – to znaczący spadek i wyraźny sygnał ograniczonego rozwoju inwestycji publicznych. Stabilny poziom odnotowano jedynie w gminie Czarna (3 decyzje w obu latach).

W zakresie decyzji o warunkach zabudowy największą aktywność utrzymuje gmina Ustrzyki Dolne, choć liczba decyzji zmniejszyła się z 154 w 2019 r. do 146 w 2023 r. W gminie Czarna zaobserwowano niewielki wzrost – z 19 do 25 decyzji, co może świadczyć o stopniowo rosnącym zainteresowaniu budownictwem indywidualnym. W gminie Lutowiska liczba decyzji pozostała niemal na tym samym poziomie (11 w 2019 r. i 10 w 2023 r.), co wskazuje na utrzymującą się niską presję inwestycyjną.

Zabudowa mieszkaniowa jednorodzinna nadal dominuje w strukturze decyzji planistycznych. W gminie Ustrzyki Dolne w 2023 r. wydano 112 decyzji tego typu (spadek z 128 w 2019 r.), w gminie Czarna 19 (wzrost z 18), a w gminie Lutowiska 7 (wzrost z 3), co wskazuje na pewne ożywienie w tym zakresie nawet w gminach peryferyjnych. W przypadku zabudowy wielorodzinnej, decyzje były wydawane jedynie w gminie Ustrzyki Dolne – ich liczba wzrosła z 1 w 2019 r. do 3 w 2023 r., co sugeruje ostrożne zainteresowanie rozwojem budownictwa wielolokalowego.

W zakresie zabudowy usługowej liczba decyzji pozostała bez zmian w Ustrzykach Dolnych (20 decyzji), a w gminie Czarna ich nie wydano (spadek z 1 decyzji w 2019 r.). Niewielki wzrost odnotowano w Lutowiskach – z 0 do 1 decyzji. Z kolei w kategorii „innej zabudowy” (np. gospodarczej, magazynowej) największy wzrost wystąpił w gminie Czarna (z 0 do 6 decyzji) oraz Ustrzyki Dolne (z 5 do 11), co może wskazywać na rozwój działalności niekoniecznie mieszkaniowej.

Dane dotyczące liczby wydanych decyzji o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego oraz decyzji o warunkach zabudowy w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2023, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 61 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2023

Wyszczególnienie	Rok	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Decyzje o ustaleniu lokalizacji inwestycji celu publicznego	2017	3	4	14
	2018	2	1	19
	2019	3	4	16
	2020	2	5	19
	2021	2	0	9
	2022	0	1	12
	2023	3	0	9
Decyzje o warunkach zabudowy	2017	26	12	184
	2018	30	10	178
	2019	19	11	154
	2020	43	8	212
	2021	42	7	145
	2022	14	9	187
	2023	25	10	146

Decyzje dot. zabudowy mieszkaniowej wielorodzinnej	2017	0	0	3
	2018	0	0	5
	2019	0	0	1
	2020	0	0	6
	2021	0	0	2
	2022	0	0	0
	2023	0	0	3
Decyzje dot. zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej	2017	23	7	135
	2018	30	7	129
	2019	18	3	128
	2020	35	3	165
	2021	37	3	112
	2022	10	2	149
	2023	19	7	112
Decyzje dot. zabudowy usługowej	2017	1	0	31
	2018	0	1	27
	2019	1	0	20
	2020	1	2	23
	2021	5	0	22
	2022	0	3	27
	2023	0	1	20
Decyzje dot. innej zabudowy	2017	2	5	15
	2018	0	2	17
	2019	0	8	5
	2020	7	3	18
	2021	0	4	9
	2022	4	4	11
	2023	6	2	11

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Przestrzenie publiczne w gminach Ustrzyki Dolne, Czarna i Lutowiska pełnią zróżnicowane role i mają odmienne stopnie zagospodarowania. W Ustrzykach Dolnych znajdują się najlepiej rozwinięte i wyposażone przestrzenie wspólne, w tym zmodernizowany Rynek Miejski oraz Park pod Dębami, który oferuje infrastrukturę sprzyjającą wypoczynkowi i aktywności na świeżym powietrzu. Miasto dysponuje także rozbudowaną siecią szlaków pieszych i rowerowych, a jego otoczenie stanowi ważny punkt wyjścia do górskich szlaków Bieszczadów. W przestrzeni miejskiej obecne są także instytucje kultury i obiekty zabytkowe, takie jak Bieszczdzkie Centrum Dziedzictwa Kulturowego „FANTO”, Muzeum Młynarstwa i Wsi oraz cerkwie i kościoły, które kształtują tożsamość miejsca i tworzą zaplecze dla działań edukacyjnych oraz wydarzeń publicznych.

W gminie Czarna przestrzenie wspólne koncentrują się głównie wokół szkół, świetlic i centrów sołectw. Są one często wykorzystywane podczas lokalnych wydarzeń, lecz ich wyposażenie jest skromne, a stan techniczny niejednokrotnie wymaga modernizacji. Gmina dysponuje dużym potencjałem wynikającym z atrakcyjnego krajobrazu, licznych punktów widokowych oraz przyrodniczych tras tematycznych, które jednak w wielu miejscach są niedostatecznie

zagospodarowane, pozbawione oznakowania i małej architektury. Obiekty zabytkowe, takie jak cerkwie i kapliczki, stanowią ważny element przestrzeni, lecz są słabo wyeksponowane i wymagają włączenia w szersze działania promocyjne i edukacyjne.

Na terenie gminy Lutowska przestrzenie wspólne skupione są głównie wokół instytucji publicznych i szkolnych, przy czym w mniejszych miejscowościach pełnią one raczej nieformalną rolę, często ograniczoną do placów przy remizach czy przystankach. Wysokie walory krajobrazowe i dostęp do rozległej sieci szlaków pieszych i przyrodniczych tworzą potencjał dla rozwoju turystyki, jednak brakuje infrastruktury umożliwiającej ich komfortowe użytkowanie – punktów wypoczynku, oznakowania, informacji terenowej. Cenne historycznie obszary, takie jak cerkiew w Smolniku, dawne wsie czy miejsca pamięci, stanowią unikalne zasoby, które nie zostały w pełni zagospodarowane jako przestrzenie publiczne, dostępne i aktywnie wykorzystywane.

Wnioski z inwentaryzacji wskazują, że najlepiej rozwinięty system przestrzeni publicznych funkcjonuje w Ustrzykach Dolnych, natomiast w gminach wiejskich istnieje potrzeba ich uporządkowania, doposażenia oraz integracji z lokalnymi potrzebami społecznymi i turystycznymi. Przestrzenie te wymagają przemyślanego zagospodarowania, które umożliwi pełniejsze wykorzystanie ich potencjału jako miejsc spotkań, wypoczynku i budowania lokalnej tożsamości.

2.4.4. Infrastruktura techniczna i gospodarka odpadami

Wpływ na jakość życia na danym obszarze oraz procesy rozwojowe w gminie ma dostęp do infrastruktury technicznej i istniejące warunki do rozwoju mieszkalnictwa. Jednym z celów jednostek samorządu terytorialnego jest tworzenie najlepszych warunków zamieszkania, prowadzenia działalności gospodarczej, realizacji usług społecznych, komunalnych i administracyjnych oraz zagospodarowanie przestrzennego.

Infrastrukturę techniczną stanowi infrastruktura drogowa, wodno-kanalizacyjna oraz sieć gazowa, energetyczna i telekomunikacyjna. To zespół elementów, które są niezbędne do funkcjonowania społeczeństwa oraz gospodarki i mają istotny wpływ na zrównoważony rozwój społeczno-gospodarczy danego obszaru przez wzrost atrakcyjności i potencjału inwestycyjnego.

Na zaspokojenie potrzeb związanych z uprawianiem turystyki znaczenie ma transport. Na dostępność komunikacyjną danego obszaru turystycznego składają się dwa czynniki. Po pierwsze możliwość dotarcia turysty z miejsca jego stałego zamieszkania do celu jego wyjazdu, czyli tzw. dostępność zewnętrzna, a po drugie jest to sieć połączeń komunikacyjnych, która umożliwia jego poruszanie się po zwiedzanym regionie turystycznym, czyli tzw. dostępność wewnętrzna. O dostępności komunikacyjnej świadczy więc infrastruktura komunikacyjna, obejmująca m.in. drogi, linie kolejowe, dworce i przystanki, oraz parkingi, ale także i sieć różnego rodzaju połączeń wewnątrz i na zewnątrz miejsca docelowego ruchu turystycznego.

Drogi publiczne ze względu na funkcję w sieci drogowej dzielą się według przepisów ustawy z dnia 21 marca 1985 r. o drogach publicznych (Dz. U. z 2023 r. poz. 645 z późn. zm.) na następujące kategorie: drogi krajowe, drogi wojewódzkie, drogi powiatowe, drogi gminne.

Przez teren OF „Innowacyjne Bieszczady” przebiega droga krajowa nr 84 prowadząca od Sanoka do granicy z Ukrainą w Krościenku i zapewnia dostępność komunikacyjną OF z strony północnej, centralnej, wschodniej i zachodniej województwa podkarpackiego. Komunikacja na terenie OF zapewniają drogi wojewódzkie, które umożliwiają połączenia między miastami i mają znaczenie dla województwa. Przez teren OF „Innowacyjne Bieszczady” przebiegają drogi wojewódzkie:

- nr 890 Kuźmina-Krościenko,
- nr 894 Lesko-Hoczew-Wołkowyja-Czarna,
- nr 896 Ustrzyki Dolne-Czarna-Ustrzyki Górne,
- nr 897 Tylawa-Komańcza-Radoszyce-Cisna-Ustrzyki Górne-Wołosate-Granica Państwa.

Układ komunikacyjny regionu Bieszczad i Gór Sanocko-Turczańskich tworzy, zwana potocznie Mała Pętla Bieszczadzka oraz Wielka Pętla Bieszczadzka, które stanowią atrakcyjne widokowo trasy turystyczne. Za punkt startowy Małej Pętli Bieszczadzkiej uważa się Lesko, a długość drogi wynosi 99 km. Przebiega przez Ciśniańsko-Wetliński Park Krajobrazowy, Park Krajobrazowy Doliny Sanu i Park Krajobrazowy Gór Słonnych. Odcinki trasy to droga wojewódzka: nr 893 (Lesko-Hoczew), nr 894 (Hoczew-Polańczyk-Czarna Górna) i nr 896 (Czarna Górna-Ustrzyki Dolne) oraz droga krajowa nr 84 (Ustrzyki Dolne-Lesko). Częściowo pokrywa się z Wielką Pętlą Bieszczadzką, której długość wynosi 144 km, jeżeli na trasie uwzględnione zostanie Wołosate to długość wyniesie 155 km. Punktem startowym również jest Lesko. Natomiast odcinki trasy są następujące: droga wojewódzka: nr 893 (Lesko-Hoczew-Baligród-Cisna), nr 897 (Cisna-Wetlina-Ustrzyki Górne z odgałęzieniem do Wołosatego) i nr 896 (Ustrzyki Górne-Smolnik-Czarna-Ustrzyki Dolne) oraz droga krajowa nr 84 (Ustrzyki Dolne-Lesko).

Układ sieci drogowej OF „Innowacyjne Bieszczady” na tle województwa podkarpackiego uwzględniający drogę krajową (w tym autostradę) oraz drogi wojewódzkie, przedstawia poniższa mapa.

Mapa 15 Układ sieci drogowej województwa podkarpackiego

Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

Linie kolejowe pełnią ważną rolę w zakresie transportu osobowego oraz towarowego. Przez teren OF „Innowacyjne Bieszczady” nie przebiegają linie kolejowe o znaczeniu państwowym ani międzynarodowym, natomiast przebiegają linie o lokalnym znaczeniu, tj. linia kolejowa nr 108 Stróże – Krościenko (teren gminy Ustrzyki Dolne).

Układ sieci kolejowej OF „Innowacyjne Bieszczady” na tle województwa podkarpackiego przedstawia poniższa mapa.

Mapa 16 Układ sieci kolejowej województwa podkarpackiego

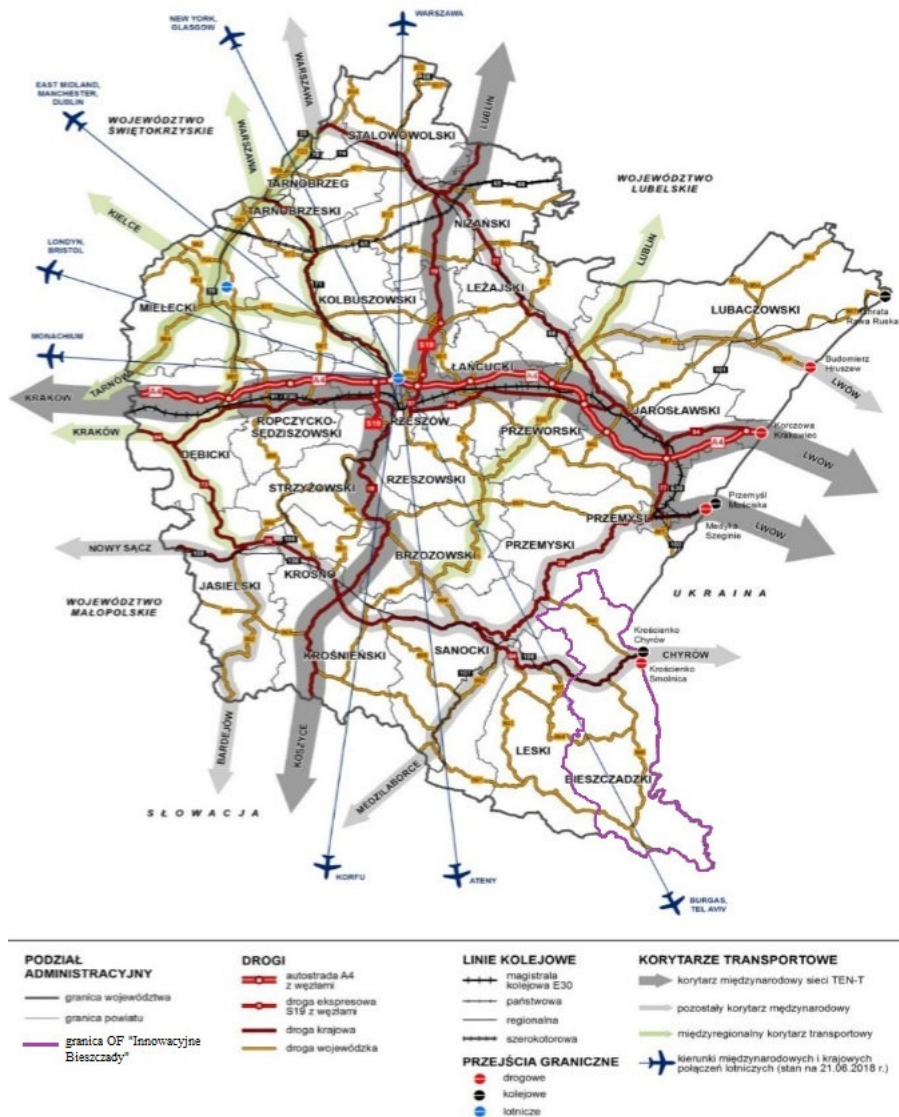
Źródło: Strategia rozwoju województwa – Podkarpackie 2030

Strategicznymi ciągami komunikacyjnymi, stymulującymi rozwój społeczno-gospodarczy całego OF „Innowacyjne Bieszczady” i wpływającymi na zewnętrzną dostępność jest droga krajowa nr 84, rozwinięta sieć dróg wojewódzkich. Ciągi te zapewniają sprawną i szybką komunikację z głównymi ośrodkami miejskimi, do jakich dla OF należą przede wszystkim miasto Ustrzyki Dolne oraz poprzez przejście graniczne transportu drogowego w Krościenku – z Ukrainą. Droga krajowa nr 84 umożliwia również połączenie z lotniskiem Rzeszów-Jasionka, które jest siódmym co do wielkości lotniskiem w Polsce, obsługującym ruch krajowy oraz międzynarodowy (pasażerski i towarowy), który również znajduje się w sieci TEN-T. Port ten obsługuje połączenia m. in. do Warszawy, Monachium, Wielkiej Brytanii i Irlandii, Nowego Jorku, czy Tel-Awiwu. Mimo to, OF „Innowacyjne Bieszczady” posiada znacznie słabsze powiązania komunikacyjne z resztą kraju, niż znacznie lepiej powiązane regiony z zachodniej, północno-zachodniej i centralnej części województwa.

W komunikacji ważną rolę pełnią również drogi krajowe oraz wojewódzkie, które zapewniają połączenie z innym ośrodkami miejskimi lub terenami atrakcyjnymi turystycznie. Uzupełnieniem są drogi powiatowe oraz gminne, które stanowią największą część sieci drogowej ogółem. Większość jest utwardzona i modernizowana w ostatnich latach dzięki uzyskanym dofinansowaniom ze środków unijnych lub budżetu państwa w ramach Funduszu Dróg Samorządowych (obecnie Rządowy Fundusz Rozwoju Dróg) oraz Rządowego Funduszu Inwestycji Lokalnych.

Zewnętrzną dostępność komunikacyjną OF „Innowacyjne Bieszczady” na tle województwa podkarpackiego, przedstawia poniższa mapa.

Mapa 17 Zewnętrzna dostępność komunikacyjna województwa podkarpackiego

Źródło: Diagnoza sytuacji społeczno-gospodarczej województwa podkarpackiego

W ostatnich latach w transporcie drogowym pojawił się nowy trend w zakresie rozwoju elektromobilności. W szczególności rynek e-mobilności rozbudowywany jest w krajach zachodnich, na terenie kraju, w tym i Podkarpacia, wciąż jest jednak słabo rozwinięty. Wpływ na to ma niska dostępność infrastruktury dedykowanej e-mobilności. Obecnie na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” nie znajdują się punkty ładowania pojazdów elektrycznych.

Elementem infrastruktury technicznej, która znacząco wpływa na jakość życia mieszkańców jest infrastruktura wodno-kanalizacyjna. Składają się na nią ujęcia i stacje uzdatniania wody, sieci przesyłowe i rozdzielcze, przyłącza wodociągowe i kanalizacyjne, zbiorcze i indywidualne oczyszczalnie ścieków, przepompownie ścieków oraz ściekowe.

Najwięcej budynków mieszkalnych podłączonych do sieci wodociągowej znajdowało się w gminie Lutowiska – 70,5%, natomiast najwięcej osób korzystających w gminie Ustrzyki Dolne – 74,2% i występowała tu największa długość eksploatowanej sieci wodociągowej oraz liczba przyłączy prowadzących do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania, a także gmina ta jest najślabiej zwodociągowaną gminą na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” – 43,0%. Natomiast najmniej osób korzystających z instalacji wodociągowej było w gminie Czarna – 53,2%.

W 2021 roku na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, ilość wody dostarczonej przez sieć wodociągową wynosiła 491,5 dam³, z czego 414,2 dam³ wody zostało dostarczone gospodarstwom domowym. Zużycie wody w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca wynosiła ogółem 18,7 m³. Najwięcej wody dostarczono w gminie Ustrzyki Dolne – 336,1 dam³, gdzie występowało również największe zużycie wody w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca – 20,3 m³.

Dane dotyczące sieci wodociągowej dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” przedstawia poniższa tabela.

Tabela 62 Dane dotyczące sieci wodociągowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Budynki mieszkalne podłączone do sieci wodociągowej (%)	65,0	70,5	43,0
Korzystający z instalacji w % ogółu ludności	53,2	70,3	74,2
Długość eksploatowanej sieci wodociągowej (w km)	27,9	17,6	93,3
Długość czynnej sieci rozdzielczej (w km)	22,1	3,7	67,3
Sieć rozdzielcza na 100 km ² (w km)	12,0	0,8	14,1
Przyłącza prowadzące do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania (w szt.)	323	251	1505
Woda dostarczona (dam ³)	41,8	42,8	406,9
Woda dostarczona gosp. domowym (dam ³)	37,9	40,2	336,1
Zużycie wody w gosp. domowych na 1 mieszkańca (m ³)	16,0	19,8	20,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Stan infrastruktury wodociągowej na obszarze funkcjonalnym „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku cechuje się dużym zróżnicowaniem pomiędzy poszczególnymi gminami.

Najwyższy odsetek budynków mieszkalnych podłączonych do sieci wodociągowej odnotowano w gminie Lutowiska (74,8%), a najniższy w gminie Ustrzyki Dolne (55,7%). Jednocześnie największy odsetek osób korzystających z instalacji wodociągowej w przeliczeniu na ogół ludności wystąpił w gminie Ustrzyki Dolne (74,5%), co może świadczyć o większym zagęszczeniu zabudowy oraz efektywniejszym wykorzystaniu istniejącej infrastruktury. Najmniej mieszkańców korzystało z instalacji w gminie Czarna (54,2%).

Pod względem długości eksploatowanej sieci wodociągowej w 2023 roku zdecydowanie dominuje gmina Ustrzyki Dolne (93,2 km), która posiada również największą gęstość sieci rozdzielczej – 19,5 km na 100 km². Dla porównania, w gminie Lutowiska długość sieci wynosiła 17,1 km (3,6 km/100 km²), a w gminie Czarna 27,8 km (15,0 km/100 km²).

Liczba przyłączy prowadzących do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania była w 2023 roku największa również w Ustrzykach Dolnych – 1 556 szt., co kilkukrotnie przewyższa wartości odnotowane w gminach Czarna (336) i Lutowiska (249).

W zakresie dostarczania wody w 2023 roku, zdecydowanym liderem była gmina Ustrzyki Dolne, gdzie całkowita ilość dostarczonej wody wyniosła 411,8 dam³, z czego 324,9 dam³ trafiło do gospodarstw domowych. W gminach Lutowiska i Czarna wartości te były kilkukrotnie niższe: odpowiednio 39,5 dam³ (w tym 37,2 dam³ dla gospodarstw domowych) oraz 37,9 dam³ (29,2 dam³).

Wskaźnik zużycia wody w gospodarstwach domowych na 1 mieszkańca w 2023 roku był najwyższy w gminie Lutowiska (18,8 m³/os.), nieco niższy w gminie Ustrzyki Dolne (14,2 m³/os.), a najniższy w gminie Czarna (12,4 m³/os.).

Dane dotyczące sieci wodociągowej dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady”: przedstawia poniższa tabela

Tabela 63 Dane dotyczące sieci wodociągowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Budynki mieszkalne podłączone do sieci wodociągowej (%)	65,7	74,8	55,7
Korzystający z instalacji w % ogółu ludności	54,2	70,2	74,5
Długość eksploatowanej sieci wodociągowej (w km)	27,8	17,1	93,2
Długość czynnej sieci rozdzielczej (w km)	–	–	–
Sieć rozdzielcza na 100 km ² (w km)	15	3,6	19,5
Przyłącza prowadzące do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania (w szt.)	336	249	1556
Woda dostarczona (dam ³)	37,9	39,5	411,8
Woda dostarczona gosp. domowym (dam ³)	29,2	37,2	324,9
Zużycie wody w gosp. domowych na 1 mieszkańca (m ³)	12,4	18,8	14,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Podczas gdy do sieci wodociągowej w 2021 roku podłączonych było 59,5% budynków mieszkalnych z terenu OF „Innowacyjne Bieszczady”, to dostęp do sieci kanalizacyjnej miało 34,1% budynków. Wynik ten jest niższy niż średnia dla województwa podkarpackiego, która wynosiła 66,3%, na co wpływ miało bardzo słabe lub brak skanalizowania gmin, które są położone w rejonie Gór Sanocko-Turczańskich oraz Bieszczad. Sytuacja ta jest wynikiem układu sieci osadniczej oraz konieczności poniesienia znacznych inwestycji na rozbudowę infrastruktury kanalizacyjnej na obszarach, gdzie występuje stosunkowo niższa gęstość zaludnienia oraz rozproszona zabudowa.

Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, zgodnie z danymi GUS z 2021 roku z sieci kanalizacyjnej korzystało 47,4% ogółu ludności. Największy odsetek ludności korzystał z sieci w gminie Lutowiska – 69,6% ogółu ludności, natomiast najmniejszy w gminie Czarna – 23,2%. Łącznie do sieci odprowadzonych zostało 327,4 m³ ścieków bytowych, natomiast ilość oczyszczonych ścieków, odprowadzonych z sieci wynosiła 325 m³. Najwięcej ścieków bytowych zostało odprowadzonych kanalizacją w gminie Ustrzyki Dolne 271 m³.

Nieoczyszczone ścieki zagrażają środowisku naturalnemu, a w szczególności narażone są wody powierzchniowe i głębinowe, które stanowią źródło wody pitnej dla ludzi i zwierząt. Negatywnie wpływają również na zdrowie człowieka oraz są źródłem toksycznych gazów. Z tego względu bardzo ważne są działania gminy w celu ograniczenia negatywnego wpływu ścieków na otoczenie, poprzez zapewnienie gospodarstwom domowym oraz podmiotom gospodarki narodowej dostępu do infrastruktury kanalizacyjnej.

Dane dotyczące sieci kanalizacyjnej dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 64 Dane dotyczące sieci kanalizacyjnej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Budynki mieszkalne podłączone do sieci kanalizacyjnej (%)	12,5	69,1	20,7
Korzystający z instalacji w % ogółu ludności	23,2	69,6	49,4
Długość czynnej sieci kanalizacyjnej (km)	4,9	20,5	29,1
Sieć rozdzielcza na 100 km ² (km)	2,7	4,3	6,1
Przyłącza prowadzące do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania (szt.)	79	236	584
Ścieki bytowe odprowadzone siecią kanalizacyjną (dam ³)	12,5	43,9	271,0
Ścieki oczyszczane odprowadzone (dam ³)	10,0	37,0	278,0

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W 2023 roku na terenie Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” poziom skanalizowania budynków mieszkalnych wynosił średnio 37,1%, a z kanalizacji korzystało 47,4% ogółu ludności. Wskaźniki te są istotnie niższe niż średnia dla województwa podkarpackiego (ok. 66,3%), co wynika przede wszystkim z niskiej gęstości zaludnienia, rozproszonej zabudowy oraz kosztowności inwestycji w trudnych warunkach terenowych (górskie rejony Bieszczad).

Najwyższy poziom skanalizowania odnotowano w gminie Lutowiska, gdzie do sieci kanalizacyjnej podłączonych było 73,3% budynków mieszkalnych, a z infrastruktury korzystało 69,5% ludności. Na przeciwnym biegunie znalazła się gmina Czarna, w której do sieci podłączonych było zaledwie 12,7% budynków, a dostęp do kanalizacji miało 23,2% mieszkańców. W gminie Ustrzyki Dolne podłączonych było 25,4% budynków, a z sieci korzystało 49,5% ludności.

Pod względem długości czynnej sieci kanalizacyjnej dominuje gmina Ustrzyki Dolne z 28,8 km, następnie Lutowiska – 20 km, a najkrótszą sieć posiada gmina Czarna – 4,3 km. Gęstość sieci rozdzielczej jest również najwyższa w gminie Ustrzyki Dolne (6 km na 100 km²), a najniższa w gminie Czarna (2,3 km/100 km²).

W 2023 roku największą liczbę przyłączy kanalizacyjnych odnotowano w gminie Ustrzyki Dolne – 617, następnie Lutowiska – 234, a najmniej w gminie Czarna – 80.

Jeśli chodzi o ilość ścieków bytowych odprowadzonych kanalizacją, największe wartości również dotyczą gminy Ustrzyki Dolne (267,4 dam³) oraz ścieków oczyszczonych (290 dam³). W gminie Lutowiska siecią odprowadzono 40,4 dam³, z czego oczyszczono 36 dam³, natomiast w gminie Czarna – 11,6 dam³ i 10 dam³ odpowiednio.

Niski poziom dostępu do infrastruktury kanalizacyjnej – szczególnie w gminie Czarna – stanowi poważne zagrożenie dla jakości środowiska, zdrowia mieszkańców oraz wód powierzchniowych i podziemnych, które stanowią kluczowe źródło wody pitnej. W związku z tym rozbudowa systemów kanalizacji oraz zapewnienie efektywnego oczyszczania ścieków powinny stanowić istotny priorytet polityki inwestycyjnej gmin obszaru funkcjonalnego w najbliższych latach.

Tabela 65 Dane dotyczące sieci kanalizacyjnej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Budynki mieszkalne podłączone do sieci kanalizacyjnej (%)	12,7	73,3	25,4
Korzystający z instalacji w % ogółu ludności	23,2	69,5	49,5
Długość czynnej sieci kanalizacyjnej (km)	4,3	20	28,8
Sieć rozdzielcza na 100 km ² (km)	2,3	4,2	6
Przyłącza prowadzące do budynków mieszkalnych i zbiorowego zamieszkania (szt.)	80	234	617
Ścieki bytowe odprowadzone siecią kanalizacyjną (dam ³)	11,6	40,4	267,4
Ścieki oczyszczane odprowadzone (dam ³)	10	36	290

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

W ramach infrastruktury technicznej, wyróżnia się także sieć gazową, która ma znaczenie w systemie energetycznym państwa. Gaz, jako źródło energii w gospodarstwach domowych używany jest głównie do przygotowywania posiłków oraz podgrzewania wody, w mniejszym stopniu wykorzystywany jest do ogrzewania pomieszczeń. Z sieci gazowej korzystają również odbiorcy z sektora handlu i usług, czy też z sektora przemysłu przetwórczego.

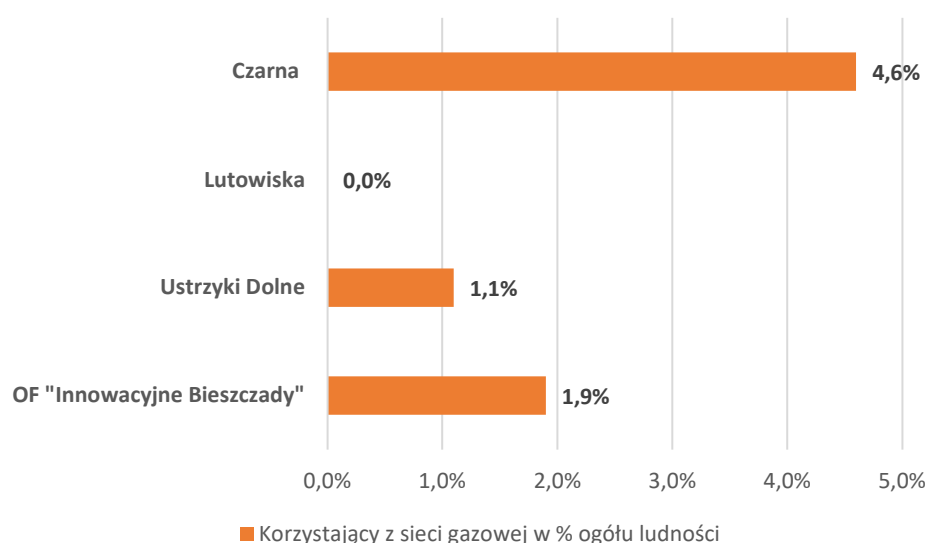
Długość czynnej sieci gazowej na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku wg danych GUS wyniosła 6 674 km, z czego 4 724 km stanowiła sieć dystrybucyjna. Z sieci gazowej

korzystało jedynie 1,9 % ogółu ludności OF, stanowi to wartość zdecydowanie niższą niż średnia dla województwa podkarpackiego -74,8%. Należy zauważyć, że w gminie Lutowiska nie ma dostępu do sieci gazowej, a w pozostałych gminach jest niski stopień gazyfikacji: w gminie Czarna – 4,6% i w gminie Czarna 4,6%.

Odbiorcami gazu w 2021 roku było 74 gospodarstw domowych, z czego 19 (26%) gospodarstw ogrzewało gazem mieszkania. Łączne zużycie gazu na terenie OF wyniosło 506,4 MWh. Najwięcej gazu zużyto w gminie Ustrzyki Dolne - 309,2 MWh.

Dane dotyczące odsetek osób korzystających z sieci gazowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku przedstawia poniższy wykres.

Wykres 42 Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Dane dotyczące sieci gazowej dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 66 Dane dotyczące sieci gazowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności	4,6	0,0	1,1
Długość czynnej sieci gazowej ogółem (km)	bd	0,0	6 674

Długość czynnej sieci dystrybucyjnej (m)	bd	0,0	4 724
Długość czynnej sieci ogółem w km na 100 km² (km)	bd	0,0	1,4
Czynne przyłącza do budynków ogółem (szt.)	1	0,0	36
Odbiorcy gazu (gospodarstwa domowe) ogółem	27	0,0	47
Odbiorcy gazu ogrzewający mieszkania gazem	10	0,0	9
Zużycie gazu przez gospodarstwa domowe w MWh	197,2	0,0	309,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Dostęp do infrastruktury gazowej na obszarze funkcjonalnym „Innowacyjne Bieszczady” jest bardzo ograniczony i silnie zróżnicowany terytorialnie. Z sieci gazowej korzystało w 2023 roku jedynie 2,1% ludności całego obszaru, przy czym infrastruktura ta jest obecna wyłącznie w gminach Czarna i Ustrzyki Dolne – w gminie Lutowiska nie funkcjonuje sieć gazowa.

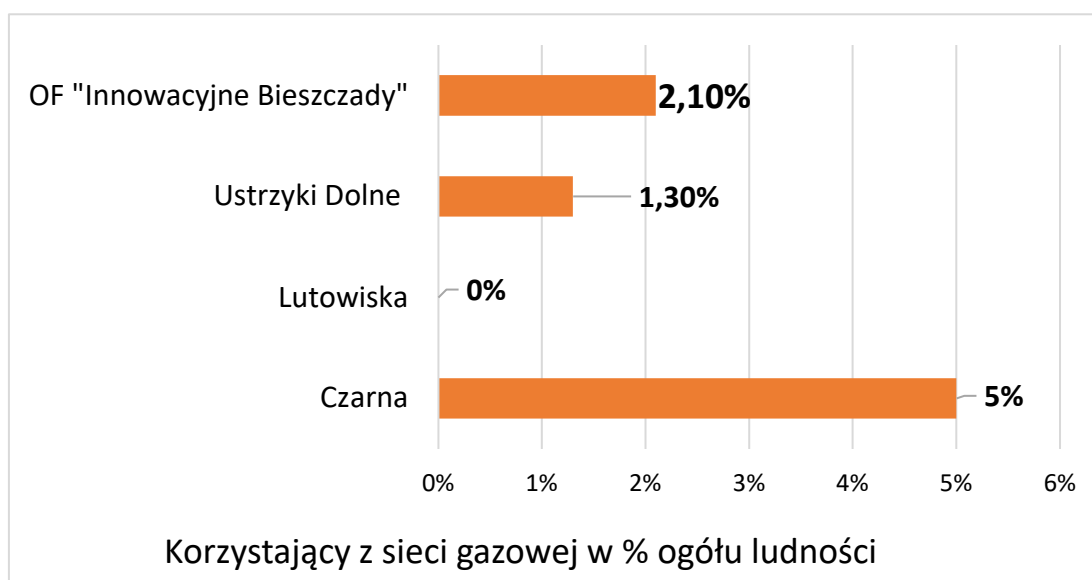
Największy odsetek mieszkańców korzystających z gazu ziemnego występuje w gminie Czarna (5%), gdzie jednak sieć ma ograniczony zasięg – tylko 1 czynne przyłącze i 27 odbiorców gazu w gospodarstwach domowych, z czego 13 ogrzewa mieszkania gazem. Zużycie gazu przez gospodarstwa domowe w tej gminie wyniosło 214,6 MWh.

W gminie Ustrzyki Dolne, mimo obecności sieci o długości 6,7 km (w tym 4,7 km sieci dystrybucyjnej), z gazu korzystało tylko 1,3% ogółu mieszkańców. Odnotowano 36 czynnych przyłączy, 50 gospodarstw domowych jako odbiorców gazu, z czego 20 wykorzystuje go do ogrzewania mieszkań. Zużycie gazu przez gospodarstwa domowe wyniosło 320,2 MWh.

Brak rozwiniętej sieci gazowej – szczególnie w gminie Lutowiska – powoduje konieczność stosowania alternatywnych źródeł energii, takich jak węgiel, drewno opałowe czy energia elektryczna, co może mieć negatywny wpływ zarówno na jakość powietrza, jak i poziom ubóstwa energetycznego mieszkańców. Niski stopień zgazyfikowania obszaru ogranicza również możliwości transformacji energetycznej i wprowadzania niskoemisyjnych źródeł ciepła.

Dane dotyczące odsetek osób korzystających z sieci gazowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku przedstawia poniższy wykres.

Wykres 43 Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku

Źródło: Opracowanie własne na podstawie BDL

Dane dotyczące sieci gazowej dla poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 67 Dane dotyczące sieci gazowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku

Wyszczególnienie	Gmina Czarna	Gmina Lutowiska	Gmina Ustrzyki Dolne
Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności	5	0	1,3
Długość czynnej sieci gazowej ogółem (km)	bd	0	6 674
Długość czynnej sieci dystrybucyjnej (m)	bd	0	4 724
Długość czynnej sieci ogółem w km na 100 km ² (km)	bd	0	1,4
Czynne przyłącza do budynków ogółem (szt.)	1	0	36
Odbiorcy gazu (gospodarstwa domowe) ogółem	27	0	50
Odbiorcy gazu ogrzewający mieszkania gazem	13	0	20
Zużycie gazu przez gospodarstwa domowe w MWh	214,6	0	320,2

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Istotną kwestią, która wpływa na jakość życia mieszkańców w gminie jest gospodarka odpadami komunalnymi. Zgodnie z ustawą z dnia 14 grudnia 2012 roku o odpadach (Dz. U. z 2022

r. poz. 699 z późn. zm.), przez odpady komunalne rozumie się odpady powstające w gospodarstwach domowych, wyłączając pojazdy wycofane z eksploatacji, a także odpady niezawierające odpadów niebezpiecznych pochodzące od innych wytwórców odpadów (m. in. z sektora handlu i usług), które ze względu na swój charakter lub skład, podobne są do odpadów powstających w gospodarstwach domowych.

Zgodnie z art. 3 ustawy z dnia 13 września 1996 r. o utrzymaniu czystości i porządku w gminach (Dz. U. z 2022 poz. 2519 z późn. zm.), utrzymanie czystości i porządku, a w tym kwestie związane z gospodarką odpadami komunalnymi na terenie gminy, należą do zadań własnych gminy. Gminy są zobowiązane do zorganizowania, odbierania i zagospodarowania odpadów komunalnych zebranych w nieruchomościach położonych na jej terenie.

Na terenie Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” (gminy: Czarna, Lutowiska, Ustrzyki Dolne) w 2023 roku zebrano i odebrano ogółem 4 622,87 ton odpadów komunalnych, z czego 1 867,53 ton zebrano w sposób selektywny. Oznacza to, że już 40,40% wszystkich odpadów stanowiły frakcje posegregowane – co jest najwyższym wynikiem w analizowanym okresie lat 2017–2023.

Dla porównania, w 2017 roku udział selektywnie zebranych odpadów wynosił zaledwie 21,61% (931,95 t z 4 314,17 t). Wzrost o blisko 19 punktów procentowych w ciągu sześciu lat świadczy o postępującej poprawie systemu gospodarowania odpadami, zwiększonej świadomości ekologicznej mieszkańców oraz lepszym dostępie do infrastruktury do selektywnej zbiórki.

Wzrost udziału selektywnej zbiórki to pozytywny sygnał w kontekście realizacji celów polityki Unii Europejskiej w zakresie gospodarki o obiegu zamkniętym, w tym recyklingu i ograniczania składowania odpadów. Osiągnięcie i utrzymanie wysokiego poziomu selektywnej zbiórki jest również jednym z obowiązków gmin, wynikających z przepisów ustawy o utrzymaniu czystości i porządku w gminach.

Masa odpadów komunalnych przypadająca na 1 mieszkańca w 2021 roku wyniosła 193,0 kg (dane GUS), natomiast wstępne dane za 2023 r. wskazują na stabilizację tego wskaźnika, co może świadczyć o większej efektywności systemu gospodarowania odpadami, mimo rosnącej presji turystycznej i konsumpcyjnej.

Segregacja odpadów komunalnych – obejmująca papier, metale, tworzywa sztuczne, szkło, bioodpady oraz odpady opakowaniowe wielomateriałowe – pozostaje kluczowym narzędziem w ochronie środowiska i realizacji zadań własnych gmin. Osiągnięcie wymaganych poziomów recyklingu, przygotowania do ponownego użycia i ograniczenia składowania odpadów ulegających biodegradacji jest zarówno obowiązkiem prawnym, jak i elementem długofalowej strategii rozwoju zrównoważonego regionu.

Zgodnie z danymi GUS, na przestrzeni lat 2017-2023 można zauważyć tendencje wzrostową ilości odpadów zebranych w sposób selektywny oraz ich udział w ilości odpadów zebranych ogółem, co przedstawia poniższa tabela i wykres.

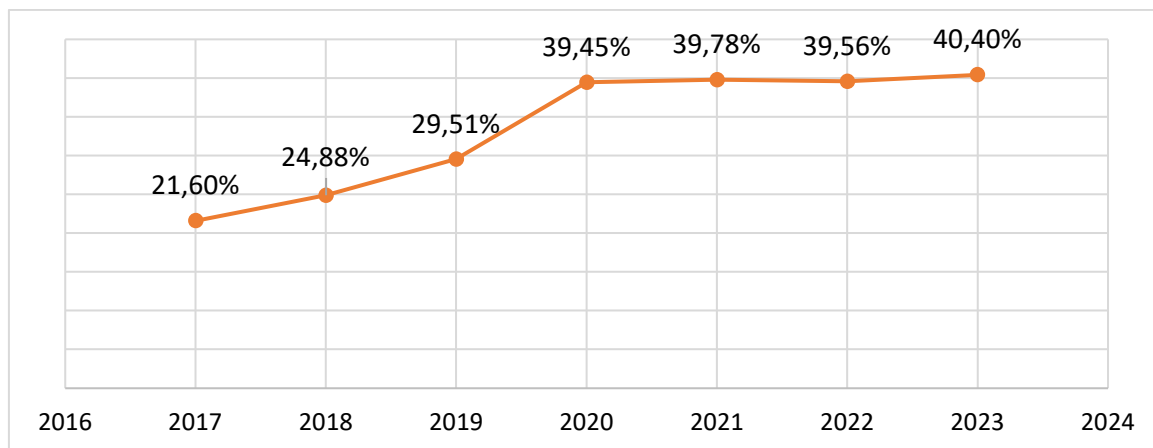
Tabela 68 Odpady komunalne zebrane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2023

Rok	Odpady zebrane ogółem (t)	Odpady zebrane selektywnie (t)	Odpady zebrane zmieszane (t)
2017	4 314,17	931,95	3 382,22
2018	5 012,96	1 247,15	3 765,81

2019	5 221,10	1 540,99	3 680,11
2020	4 369,62	1 723,90	2 645,72
2021	4 624,55	1 839,43	2 785,12
2022	4 773,58	1 888,24	2 885,33
2023	4 622,87	1 867,53	2 755,34

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Wykres 44 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2023

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Na przestrzeni lat 2017–2023 we wszystkich gminach Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” obserwowany jest ogólny wzrost udziału odpadów komunalnych zbieranych selektywnie w stosunku do ogólnej masy odpadów zebranych. Wzrost ten świadczy o poprawie systemów selektywnej zbiórki, większym zaangażowaniu mieszkańców oraz o skuteczności działań informacyjnych i organizacyjnych realizowanych przez samorządy.

W 2023 roku najwyższy udział selektywnie zebranych odpadów odnotowano w gminie Czarna – 51,07%, co oznacza, że ponad połowa odpadów komunalnych była tam zbierana w sposób selektywny. Na drugim miejscu znalazła się gmina Ustrzyki Dolne z wynikiem 40,04%, natomiast najniższy udział wystąpił w gminie Lutowiska – 33,75%.

Warto zauważyć, że gmina Czarna utrzymuje wysoki poziom selektywnej zbiórki od 2020 roku, osiągając wyniki powyżej 50%. Gmina Ustrzyki Dolne wykazuje stały, stopniowy wzrost – od 19,79% w 2017 r. do ponad 40% w 2023 r. Z kolei gmina Lutowiska charakteryzuje się większą zmiennością wskaźnika – z wyraźnym spadkiem w 2019 r. i ponownym wzrostem w latach późniejszych, choć poziom z 2023 roku nadal pozostaje poniżej średniej dla obszaru.

Tabela 69 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2023

Gmina	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Czarna	30,85%	34,96%	37,96%	51,93%	51,92%	50,89%	51,07%
Lutowiska	33,45%	33,39%	23,23%	35,48%	29,01%	38,55%	33,75%
Ustrzyki Dolne	19,79%	23,37%	29,59%	38,78%	39,82%	38,61%	40,04%

Źródło: opracowanie własne na podstawie BDL

Największa ilość wytworzonych odpadów komunalnych przez jednego mieszkańca w 2023 roku wystąpiła w gminie Ustrzyki Dolne – 243 kg, a najmniej w gminie Czarna – 139 kg. Podobnie, najwyższy poziom zebranych odpadów komunalnych ogółem (w tym z innych źródeł) na mieszkańca odnotowano w gminie Ustrzyki Dolne – 1 593,20 kg, natomiast najniższy w gminie Lutowiska – 106,53 kg.

Zebrane odpady komunalne w 2023 roku pochodziły zarówno z gospodarstw domowych, jak i z innych źródeł, takich jak działalność usługowa, handlowa, turystyczna oraz instytucje publiczne. Największy udział odpadów z gospodarstw domowych w strukturze ogólnej odnotowano w gminie Lutowiska – 198,64 ton (ok. 63%), podczas gdy w gminie Ustrzyki Dolne dominował strumień odpadów z innych źródeł – 788,03 ton, co stanowiło około 33% ogółu.

Zróznicowanie ilości i źródeł pochodzenia odpadów wynika m.in. z różnej liczby ludności, natężenia ruchu turystycznego oraz intensywności lokalnej działalności usługowej i gospodarczej.

Dane dotyczące zebranych odpadów komunalnych w 2023 roku w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”, przedstawia poniższa tabela.

Tabela 70 Dane dotyczące zebranych odpadów komunalnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku

Wyszczególnienie	Czarna	Lutowiska	Ustrzyki Dolne
Masa wytworzonych odpadów komunalnych przez 1 mieszkańca	139	160	243
Odpady zebrane selektywnie w ciągu roku (w t)			
Ogółem	167,8	106,53	1 593,20
Z gospodarstw domowych	152,46	101,11	1 412,67
Ogółem z innych źródeł	15,34	5,42	180,53
Odpady zebrane w ciągu roku (w t)			
Ogółem	328,58	315,63	3 978,66
Z gospodarstw domowych	231,51	299,75	3 190,63
Ogółem z innych źródeł	97,07	15,88	788,03
Zmieszane odpady zebrane w ciągu roku (w t)			
Ogółem	160,78	209,1	2 385,46
Ogółem na 1 mieszkańca (w kg)	68	105,9	145,8
Z gospodarstw domowych	79,05	198,64	1 777,96

Źródło: opracowanie własne na podstawie BD

Uzupełnieniem systemu gospodarowania odpadami komunalnymi w gminach są punkty selektywnego zbierania odpadów komunalnych, gdzie właściciele nieruchomości mogą oddawać, określone w regulaminie utrzymania czystości i porządku w gminie, rodzaje odpadów. Na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” znajdują się 3 takie punkty: w Czarnej Górnej (gmina Czarna), w Smolniku (gmina Lutowiska) i w Ustrzykach Dolnych (gmina Ustrzyki Dolne).

Analizując dane dotyczące systemu gospodarki odpadami na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”, zauważyć można zwiększającą się efektywność tego systemu, ze względu na wysoki

i systematycznie rosnący poziom selektywnej zbiórki odpadów komunalnych. Wciąż jednak występują problemy wymagające rozwiązania, spowodowane między innymi brakiem odpowiedniej infrastruktury do zagospodarowania odpadów oraz zbyt małej świadomości ekologicznej części społeczeństwa w zakresie gospodarki odpadami, w tym ograniczania powstawania odpadów u źródła i selektywnego zbierania odpadów. Istotny jest również fakt, że OF położony jest w obszarze o wysokich walorach przyrodniczo-krajobrazowych, przyciągając znaczną liczbę turystów, w związku z tym istnieje tu rozwinięta infrastruktura noclegowa i gastronomiczna, co wpływa na wysoką ilość odpadów komunalnych na tym obszarze.

SPIS TABEL

Tabela 1	Powierzchnia gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”	7
Tabela 2	Liczba ludności oraz gęstość zaludnienia w gminach według stanu na 31.12.2021 r... 11	
Tabela 3	Zmiany w liczbie ludności w poszczególnych gminach na przestrzeni lat 2017-2021..... 13	
Tabela 4	Liczba urodzeń, zgonów oraz przyrost naturalny w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021.....	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
Tabela 5	Liczba zameldowań, wymeldowań oraz wartość salda migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
Tabela 6	Liczba wymeldowań do miast oraz za granicę w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021.....	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
Tabela 7	Struktura mieszkańców w poszczególnych gminach według trzech grup wiekowych w 2017 oraz 2021 roku.....	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
Tabela 8	Wskaźniki obciążenia demograficznego w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz ogólnie w województwie podkarpackim w 2021 roku	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
Tabela 9	Prognoza ludności poszczególnych gmin na lata 2022-2030.....	23
Tabela 10	Liczba placówek wychowania przedszkolnego oraz liczba dzieci objętych wychowaniem przedszkolnym w poszczególnych gminach w 2021 roku	29
Tabela 11	Liczba szkół, uczniów oraz etatów nauczycieli w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” według danych z 2021 roku.....	30
Tabela 12	Wyniki egzaminu ósmoklasisty w 2022 roku w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”	33
Tabela 13	Dane dotyczące opieki zdrowotnej w OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 oraz 2021 roku.....	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
Tabela 14	Liczba rodzin oraz osób korzystających ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach w 2021 roku	47
Tabela 15	Liczba osób w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	52
Tabela 16	Liczba osób w wieku mobilnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021	Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.
Tabela 17	Liczba osób pracujących w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2011-2021.....	55
Tabela 18	Liczba osób pracujących na 1000 ludności w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	55
Tabela 19	Liczba zarejestrowanych bezrobotnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2011-2021	56
Tabela 20	Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie ludności w wieku produkcyjnym w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021.....	56
Tabela 21	Podmioty gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 i 2021 roku	58
Tabela 22	Rodzaje podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	60
Tabela 23	Podmioty gospodarki narodowej wg sekcji PKD zarejestrowane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021	61
Tabela 24	Podmioty gospodarki narodowej według klas wielkości na terenie poszczególnych gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2017 oraz 2021 roku.....	63
Tabela 25	Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	65

Tabela 26 Wskaźniki dotyczące podmiotów gospodarki narodowej dla OF „Innowacyjne Bieszczady” i województwa podkarpackiego w 2017 i 2021 roku	67
Tabela 27 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady”	69
Tabela 28 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	70
Tabela 29 Średnia powierzchnia gospodarstw rolnych i użytków rolnych wchodzących w ich skład, struktura użytkowania gruntów przez gospodarstwa rolne, powierzchnia zasiewów wybranych upraw oraz liczba pracujących w gospodarstwach rolnych i źródła dochodów.....	73
Tabela 30 Realizacja budżetu gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	82
Tabela 31 Wskaźniki dochodów na 1 mieszkańca oraz wydatków na 1 mieszkańca w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021	85
Tabela 32 Struktura dochodów budżetu w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	86
Tabela 33 Wysokość dochodów majątkowych, w tym wysokość dotacji i środków przeznaczonych na inwestycje oraz wpływów ze sprzedaży składników majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021.....	88
Tabela 34 Wysokość wydatków majątkowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	90
Tabela 35 Wynik bieżący gmin OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	92
Tabela 36 Finansowanie i współfinansowanie programów i projektów unijnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w perspektywie finansowej 2017-2021.....	95
Tabela 37 Powierzchnia gruntów leśnych oraz lesistość w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady”	102
Tabela 38 Liczba budynków mieszkalnych, mieszkań, izb oraz powierzchnia użytkowa mieszkań w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021	131
Tabela 39 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017 i 2021	135
Tabela 40 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2016-2021.....	138
Tabela 41 Mieszkania wyposażone w instalacje techniczno-sanitarne w % ogółu mieszkań	140
Tabela 42 Obowiązujące miejscowe plany zagospodarowania przestrzennego w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku.....	143
Tabela 43 Wskaźniki dotyczące zasobów mieszkaniowych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2016-2021.....	144
Tabela 44 Dane dotyczące sieci wodociągowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku	151
Tabela 45 Dane dotyczące sieci kanalizacyjnej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku	153
Tabela 46 Dane dotyczące sieci gazowej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku.....	155
Tabela 47 Odpady komunalne zebrane na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021.....	158
Tabela 48 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	159

Tabela 49 Dane dotyczące zebranych odpadów komunalnych w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku.....**Błąd! Nie zdefiniowano zakładki.**

SPIS MAP

Mapa 1	Zasięg terytorialny gmin wchodzących w skład Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” na lata 2023-2030.....	6
Mapa 2	Lokalizacja gmin wchodzących w skład OF „Innowacyjne Bieszczady” w województwie podkarpackim.....	7
Mapa 3	Podział administracyjny gminy Czarna	8
Mapa 4	Podział administracyjny gminy Lutowiska	9
Mapa 5	Podział administracyjny gminy Ustrzyki Dolne.....	10
Mapa 6	Położenie fizycznogeograficzne Obszaru Funkcjonalnego „Innowacyjne Bieszczady” według J.Kondrackiego.....	97
Mapa 7	Sieć wodna na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	99
Mapa 8	Obszary występowania złóż surowców na terenach górniczych na OF „Innowacyjne Bieszczady”	101
Mapa 9	Położenie OF „Innowacyjne Bieszczady” względem Bieszczadzkiego Parku Narodowego	103
Mapa 10	Parki krajobrazowe na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	104
Mapa 11	Obszary chronionego krajobrazu na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	105
Mapa 12	Specjalne obszary ochrony ptaków – Natura 2000 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	107
Mapa 13	Specjalne obszary ochrony siedlisk – Natura 2000 na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	108
Mapa 14	Rezerваты przyrody na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	110
Mapa 15	Układ sieci drogowej województwa podkarpackiego	148
Mapa 16	Układ sieci kolejowej województwa podkarpackiego.....	149
Mapa 17	Zewnętrzna dostępność komunikacyjna województwa podkarpackiego.....	150

SPIS WYKRESÓW

Wykres 1 Zmiany w liczbie ludności w OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2021	12
Wykres 2 Zmiany w liczbie ludności w OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2023	14
Wykres 3 Liczba urodzeń i zgonów oraz przyrost naturalny w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku.....	15
Wykres 4 Przyrost naturalny w poszczególnych gminach w okresie lat 2019-2023	17
Wykres 5 Liczba zameldowań i wymeldowań oraz saldo migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2023	18
Wykres 6 Saldo migracji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2019-2023	19
Wykres 7 Prognozowane zmiany w liczbie ludności na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2022-2030.....	24
Wykres 8 Prognozowana struktura mieszkańców według trzech grup wiekowych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2022 oraz 2030	24
Wykres 9 Liczba dzieci w wieku do lat 3 w poszczególnych gminach w 2021 roku	25
Wykres 10 Liczba dzieci w wieku do lat 3 w poszczególnych gminach w 2023 roku	25
Wykres 11 Liczba dzieci w wieku od 3 do 6 lat w poszczególnych gminach w 2021 roku	27
Wykres 12 Liczba dzieci w wieku od 3 do 6 lat w poszczególnych gminach w 2023 roku	28
Wykres 13 Współczynniki skolaryzacji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 oraz 2021.....	31
Wykres 14 Współczynniki skolaryzacji w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 oraz 2023.....	32
Wykres 15 Współczynniki skolaryzacji na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim w roku 2019 oraz 2023.....	32
Wykres 16 Średnie wyniki egzaminów ósmoklasisty w OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz w województwie podkarpackim w 2022 roku	34
Wykres 17 Liczba czytelników oraz wypożyczeni księgozbioru na zewnątrz w Gminnej Bibliotece Publicznej w Czarnej w latach 2017-2021	37
Wykres 18 Liczba czytelników oraz wypożyczeni księgozbioru na zewnątrz w Gminnej Bibliotece Publicznej w Czarnej w latach 2017-2024	38
Wykres 19 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Lutowiska w latach 2017-2021	39
Wykres 20 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Lutowiska w latach 2017-2024	40
Wykres 21 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Ustrzyki Dolne w latach 2017-2021.....	41
Wykres 22 Liczba czytelników oraz wypożyczeń księgozbioru na zewnątrz w bibliotekach w gminie Ustrzyki Dolne w latach 2017-2024.....	41
Wykres 23 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2021.....	49
Wykres 24 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2023.....	50
Wykres 25 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w roku 2021 w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w województwie podkarpackim oraz ogólnie na terenie kraju	50
Wykres 26 Zasięg korzystania ze środowiskowej pomocy społecznej w roku 2023 w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w województwie podkarpackim oraz ogólnie na terenie kraju	51

Wykres 27 Zmiany liczby osób w wieku produkcyjnym na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2024.....	53
Wykres 28 Udział zarejestrowanych bezrobotnych w liczbie osób w wieku produkcyjnym w OF „Innowacyjne Bieszczady”, w województwie podkarpackim oraz w Polsce w 2017, 2019 i 2023 roku.....	57
Wykres 29 Udział podmiotów gospodarki narodowej w poszczególnych gminach w liczbie podmiotów gospodarki narodowej ogółem na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku	60
Wykres 30 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych, ich powierzchnia oraz powierzchnia użytków rolnych wchodzących w skład tych gospodarstw na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady”	71
Wykres 31 Liczba gospodarstw rolnych według grup obszarowych oraz ich powierzchnia według grup obszarowych użytków rolnych na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” oraz województwa podkarpackiego	72
Wykres 32 Dochody na 1 mieszkańca oraz wydatki na 1 mieszkańca w 2017 i 2021 w OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwie podkarpackim (bez miast na prawach powiatu) oraz w powiatach: leskim, przemyskim i sanockim	84
Wykres 33 Struktura dochodów budżetu OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	86
Wykres 34 Struktura dochodów budżetu OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023	87
Wykres 35 Udział dochodów majątkowych w dochodach ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	89
Wykres 36 Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2017 i 2021	91
Wykres 37 Udział wydatków majątkowych w wydatkach ogółem w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w roku 2019 i 2023	91
Wykres 38 Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania w m ² i przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania na 1 osobę w m ² w OF „Innowacyjne Bieszczady”, powiatach: leskim, sanockim i przemyskim, województwie podkarpackim oraz w Polsce	134
Wykres 39 Przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania w m ² i przeciętna powierzchnia użytkowa 1 mieszkania na 1 osobę w m ² w OF „Innowacyjne Bieszczady”, powiatach: leskim, sanockim i przemyskim, województwie podkarpackim oraz w Polsce na rok 2023	134
Wykres 40 Wskaźniki dotyczące budownictwa mieszkaniowego dla OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwa podkarpackiego oraz Polski w 2021 roku	138
Wykres 41 Mieszkania wyposażone w instalacje techniczno-sanitarne w % ogółu mieszkań w OF „Innowacyjne Bieszczady”, województwie podkarpackim oraz w Polsce w 2020 roku.....	139
Wykres 42 Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2021 roku.....	155
Wykres 43 Korzystający z sieci gazowej w % ogółu ludności w poszczególnych gminach OF „Innowacyjne Bieszczady” w 2023 roku.....	156
Wykres 44 Udział odpadów komunalnych zebranych selektywnie w ilości odpadów zebranych ogółem na terenie OF „Innowacyjne Bieszczady” na przestrzeni lat 2017-2023.....	159

Zdjęcie 1 Kościół parafialny pw. Podwyższenia Krzyża Św. w Czarnej Górnej.....	112
Zdjęcie 2 Kościół filialny pw. Świętej Rodziny w Rabem	113
Zdjęcie 3 Kościół filialny pw. Narodzenia św. Jana Chrzciciela w Michniowcu	114
Zdjęcie 4 Cerkiew greckokatolicka pw. św. Michała Archanioła w Bystrem	115
Zdjęcie 5 Kościół filialny pw. Matki Boskiej Nieustającej Pomocy w Żłobku	116
Zdjęcie 6 Cerkiew greckokatolicka pw. św. Mikołaja w Polanie.....	117
Zdjęcie 7 Cerkiew św. Michała Archanioła w Smolniku nad Sanem.....	118
Zdjęcie 8 Cerkiew św. Mikołaja w Chmielu	119
Zdjęcie 9 Kościół pw. św. Stanisława Biskupa w Lutowiskach.....	119
Zdjęcie 10 Kościół św. Michała Archanioła w Dwerniku.....	120
Zdjęcie 11 Cerkiew Św. Michała Archanioła w Brzegach Dolnych	121
Zdjęcie 12 Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Hoszowczyku	122
Zdjęcie 13 Cerkiew św. Mikołaja w Hoszowie	122
Zdjęcie 14 Cerkiew św. Mikołaja w Jałowie	123
Zdjęcie 15 Cerkiew Opieki Bogurodzicy w Jureczkowej	124
Zdjęcie 16 Cerkiew Narodzenia Matki Bożej w Krościenku	124
Zdjęcie 17 Cerkiew pw. św. Paraskewy w Leszczowatym	125
Zdjęcie 18 Cerkiew Narodzenia Najświętszej Panny Marii w Liskowatym.....	126
Zdjęcie 19 Cerkiew św. Michała w Łodynie	126
Zdjęcie 20 Cerkiew Przeniesienia Relikwii św. Mikołaja w Moczarach	127

Zdjęcie 21 Dawny kościół i kaplica grobowa Wierzbickich w Ropience	128
Zdjęcie 22 Cerkiew Opieki Matko Bożej w Równi	128
Zdjęcie 23 Cerkiew św. Paraskewy w Ustianowej Górnej	129
Zdjęcie 24 Cerkiew Narodzenia Najświętszej Maryi Panny w Wojtkowej.....	130